

Persnäs kyrkor

SVERIGES KYRKOR

ÖLAND

RAGNHILD BOSTRÖM

Persnäs kyrkor

Persnäs kyrkor

ÅKERBO HÄRAD, ÖLAND BAND I:5

AV RAGNHILD BOSTRÖM

VOLYM 133 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

PÅ UPPDRAG AV KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

UTGIVET AV STEN KARLING, ARMIN TUULSE OCH PER-OLOF WESTLUND

Almqvist & Wiksell Stockholm 1970

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

3

Beskrivningen av Persnäs kyrkor avslutades i april 1969. Excerperingen är utförd dels av författaren 1944 och 1969, dels av Hilda Kauri 1960. Översättningen till engelska av bildtexter och sammanfattning har utförts av Albert Read. Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA. Persnäs församling har bidragit till framställningen av färgbilden fig 290.

Fotografer: William Anderson, A Edle, S Hallgren, N Lagergren samt författaren.

Uppmätningar: S Hesselgren & S Fränne, L-M Holmbäck, E Lundberg, J Söderberg samt författaren. J Söderberg har även renritat författarens uppmätningar och rekonstruktioner.

Grafisk formgivning: Vidar Forsberg.

Omslagsbilden återger detalj av kapitäl från norra korsarmens kolonn i Gamla kyrkan, hugget i mitten av 1200-talet av den s k Gärdslösa-mästaren eller Håkan Tanna (s 452 ff) Foto A Edle 1931

På omstående sida: Åkerbo härads sigill från slutet av 1500-talet efter ritning (1949) i RA.

Innehåll

PERSNÄS KYRKOR	416
<i>Kyrkogård och klockstapel</i>	418
<i>Gamla kyrkan</i>	424
<i>Byggnadshistoria och datering</i>	455
<i>Glasmålningar</i>	467
<i>Kalkmålningar</i>	467
<i>Gamla kyrkans inredning och inventarier</i>	469
<i>Nya kyrkan</i>	482
<i>Nya kyrkans inredning och inventarier</i>	487
NOTER	509
KÄLLOR OCH LITTERATUR	512
FÖRKORTNINGAR	513
SUMMARY	515

PERSNÄS KYRKOR

Öland, Kalmar län, Ölands norra mot, Åkerbo härad, Växjö stift,
Ölands norra kontrakt, Ölands Åkerbo kommun

Pescnes omtalas 1283 (SD 888), *Petznes* 1404 (Styffe s 271). Alvastra kloster ägde i socknen tolv och Vreta kloster ett hemman. Persnäs nämns bland de fjorton Ölandskyrkor som erhöll relikier av S:t Erik.¹

Liksom flera andra kyrkoarkivalier från Öland innehåller även Persnäs kyrkböcker många notiser som belyser livet i äldre tider. Utöver de ej sällan förekommande ordningsföreskrifterna mot stojande småbarn och lösa hundar i kyrkan, oordning i sången, lekstugor, tjuveri etc, får vi bl a veta, att kyrkans medel år 1767 lånades ut mot 3 % ränta (st prot). 1654 påbjöds, att sådan boskap som lämnades i pant till kyrkan som säkerhet för lån, skulle märkas på hornen med ett kors (vis prot). Bruket med julhalm förbjöds 1654 (vis prot). Förbudet upprepades 1757, i stället för halm skulle man använda sand och granris (st prot). 1850 beslöt man att sälja församlingens varggarn, som i många år varit obegagnade och onyttiga. — Vid biskopsvisitationen 1739 framfördes klagomål över att folket i Hjälmsstad och Lofta höll sig till Föra kyrka, varigenom moderkyrkans inkomster minskade och »trängsel förordas i Föra .» På grund av att detta var en djupt rotad sedvänja, skulle det emellertid tillåtas även i fortsättningen, men med vissa förbehåll.

Kyrkoherde Bergström² berättar om en märklig händelse: »1761 N.B: d. 9. october kom en bonde eller fiskare till landh wid Segerstad med en liten fiskare öka i hwilken han hade 9 Sillegarn och et torske Snöre, wäderdrefwen af en häftig storm

öfwer östra Siön med nordost wind ifrån Kurland eller Memel, hwilken berättade sig 9 dygn natt och dag warit kastad af wågorna, hwarföre han til händer och fötter war sårad som jag sielf såg, då han d. 22 October kom till Pärsnäs Prästegård itanke at begifwa sig till gottland och så widare till sitt hemwiste.»

Tradition om äldre kyrka

Löfgren och Ahlqvist återger en tradition, enligt vilken grundvalar efter en »vidlöftig byggnad, av allmogen kallad kyrkan», skulle befinna sig »i Gehls gårde och den så kallade Norra skog, ej långt från stenvuren som skiljer Gehls ägor från Knisa alfvar».³ Förmodligen avses därmed någon av Ölands många husgrunder från järnåldern.

Minneskors

På Hallnäs marker, omkring 1 km sydväst om Persnäs kyrka, står ett medeltida minneskors av grå kalksten (fig 291), kallat Rynings kors.⁴ Dess form närmar sig ett ringkors, mittstammen är emellertid mycket bredare än tvärarmarna. I korsmitten är fyra genomgående hål, två runda och två rektangulära, och korsets kanter markeras på båda sidor av en 7 cm bred vulst. Korsets mittstam vidgar sig nedtill och är stöttad med flisor och flyttblock. Höjd 320 cm, bredd 142 cm, tjocklek 20 cm.

Benämningen Rynings kors finns belagd både 1634 (Rhezeliuss⁵) och 1667 (Ransakningar). Enligt Rhezelius skulle det ha rests till minne av en fogde, Olof Ryning, som blivit ihjälslagen eller

Fig 290. Persnäs kyrkor. S:t Paulus, detalj av fig 375 och 376b. Foto S Hallgren 1969.

Persnäs Churches. St Paul, detail from figs 375 and 376 b.

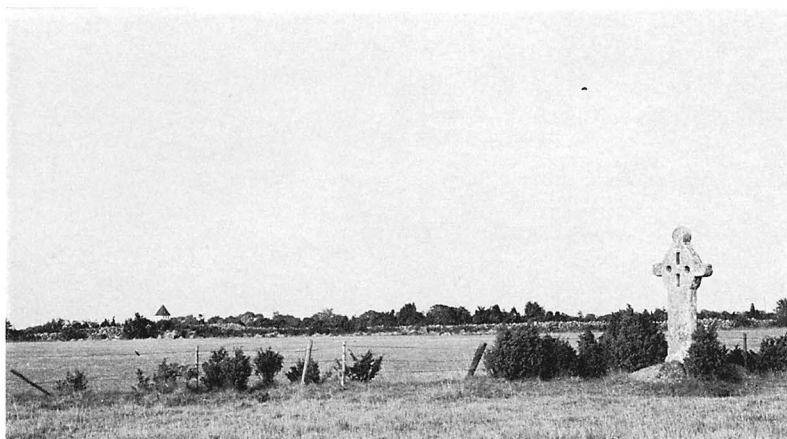

Fig 291. Rynings kors i Hallnäs med Persnäs kyrka i bakgrunden.
Foto R Boström 1964.

Ryning Cross at Hallnäs. Persnäs Church can be discerned in the background to the left.

dödsstörtat från sin häst. Ahlqvist återger en liknande tradition, enligt vilken korset blivit rest till minne av en prins som omkommit vid en kappritt (Håkansson nr 639).

Korset var, åtminstone på 1600-talet, omgivet av en rund stensättning: »... et kors, som kallas Rijnings kors, af 4 alnars högd ohngefähr, med en steen cirkel omkring» (Ransakningar). Samma källa ger en förklaring till benämningen, vilken liknar de redan citerade: »Det namnet säjjes det hafwa fått deraf, at en af Rijningarne hafwer der uti et mächta hastigt ridjande fallit af hästen sig til

dödsz för hwilket korsset såsom et monument ähr uprettat.»

Rhezelius berättar, att Johan III låtit resa upp korset, som lutade (se ovan s 16). Senare hade det fallit omkull. Enligt Ahlqvist skulle nämligen även prosten P Bergström (not 2) ha rätat upp korset.

Ännu ett kors skall ha stått mellan Hallnäs och Östersjön »uprest, till minne af en Bonde, som på detta ställe blifwit slagen till döds af åskan, under hemgåendet ifrån Sjöen» (Ahlqvist 2:1, s 115). Denna sten, som endast var omkring en aln hög, har ej kunnat återfinnas.

Kyrkogård och klockstapel

Kyrkogårdsmur, ingångar

Kyrkogården (fig 294) omges av en mur av kalksten och enstaka gråstenar i kallmur, omkring 140 cm hög och nästan lika bred. Nordvästra hörnet av kyrkogården är utfyllt till ungefär samma nivå som den övriga men ligger ca 40 cm högre än kyrkplanen utanför muren. Denna del av inhägnaden är därför betydligt högre på utsidan, total höjd omkring 180 cm. Muren söder om västra stigluckan är nyligen omlagd.

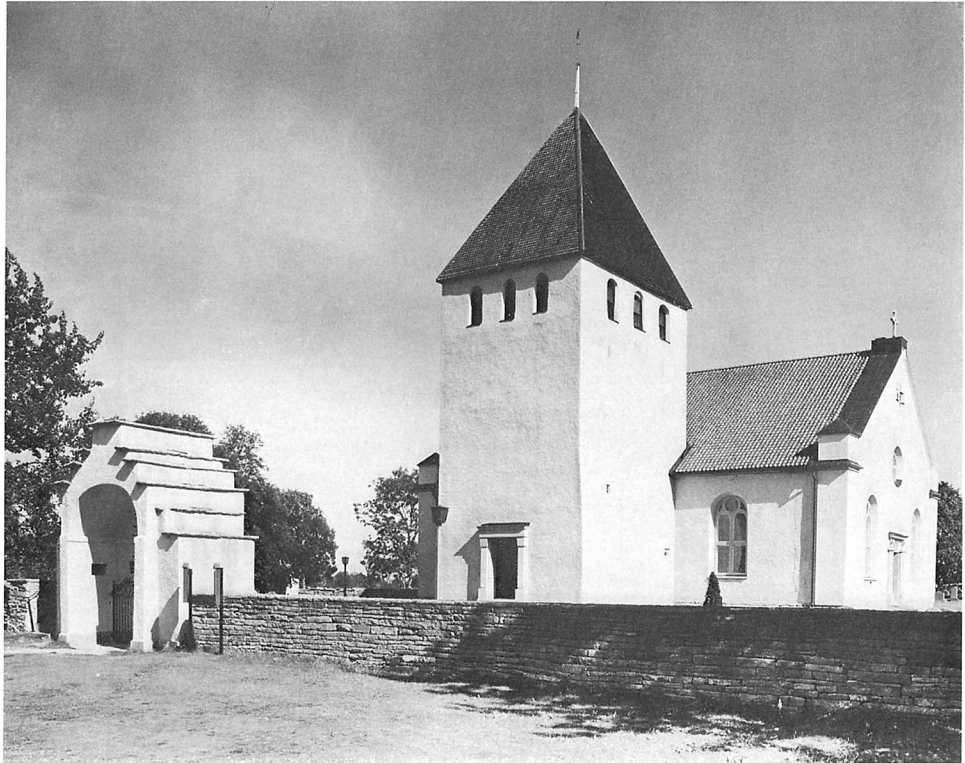
I väster och norr öppnar sig välvda stigluckor av spritputsad och vitkalkad kalksten med järngrindar (fig 292, 295). De uppfördes 1802 av mästare Lindman i Vi (s 377, not 47). De avtrappade avsatserna är täckta med flisor. Den västra stigluckan pryddes ända till 1923 av den medeltida dopfontens skaft

(fig 306, 308, s 495), medan den norra kröntes av en nedan beskriven solvisaresockel (fig 298: a–b). På Salmsons litografi (fig 320) är funtskaftet i stället placerat som krön på norra stigluckan jämte ett därpå vilande klot. — I öster är en järngrind mellan murade kalkstensstolpar, krönta av profilerade, huggna plattor.

1802 ansåg sig sockenmännen förbundna »at betacka Bonden Lars Påfvelsson i Hallnäs, som förärat den wäl uthuggna sten, som han sjelf fått til skänks, af framlidne Elof Michelsson i Trosnäs, til zirat öfwer Norra porthhwalfwet.» Hur kyrkans solvisaresockel (fig 298) hamnat i Trosnäs är obekant. Troligen såldes den vid någon upprensning av kyrkogården.

Fig 292. Persnäs kyrka och västra stiglucka från sydväst. Foto S Hallgren 1964.

Persnäs Church and W lichgate from SW

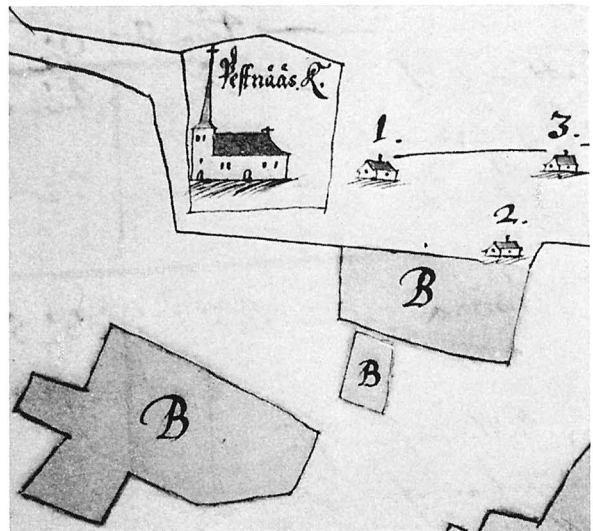

Norra stigluckan (fig 295) har på båda sidor över valvet inskriftsplattor av röd kalksten med samma inskrift: »MOS I ST[enninge] ÅLD[ermän] / PKS I TR[osnäs] / 1802.» — Nedanför portvalvens anfang är kvadratiska fördjupningar i murverket, avtryck av de äldre portluckor av trä, som stod kvar när portstolparna av sten byggdes (jfr fig 300, 309). På så sätt kunde träportarna göra tjänst även medan man uppförde stenvalven. Jfr ovan, Källa s 285.

1634 utgjordes kyrkogårdens ingångar dels av en träport under skyddstak (i väster), dels av en klivstätta (i öster, fig 300). 1661 fick finska byggmästare betalt för en kyrkport. Troligen var även denna av trä, ty året innan hade samma byggmästare uppfört en klockstapel (se nedan). — 1707 upptas diverse utgifter för en ny kyrkogårdspört. 1753 byggdes norra kyrkoluckan (räk). 1802 hade man beslutat, att »framdeles, när lägenheten medgifwer, lika façonnerade stenpelare omgifwa Östra luckan, för likhets skull», men detta kom ej till utförande. På Löfgrens tid stod fortfarande ett luck-

Fig 293. Kyrkan och kyrkogården år 1683. Detalj av karta från 1683. LMS. Bilden av kyrkan är endast ett karttecken, medan kyrkogårdens utsträckning återger verkligheten.

Church and churchyard in 1683. Detail from a map. The church is depicted as a map symbol only, while the extent of the churchyard is in keeping with reality.

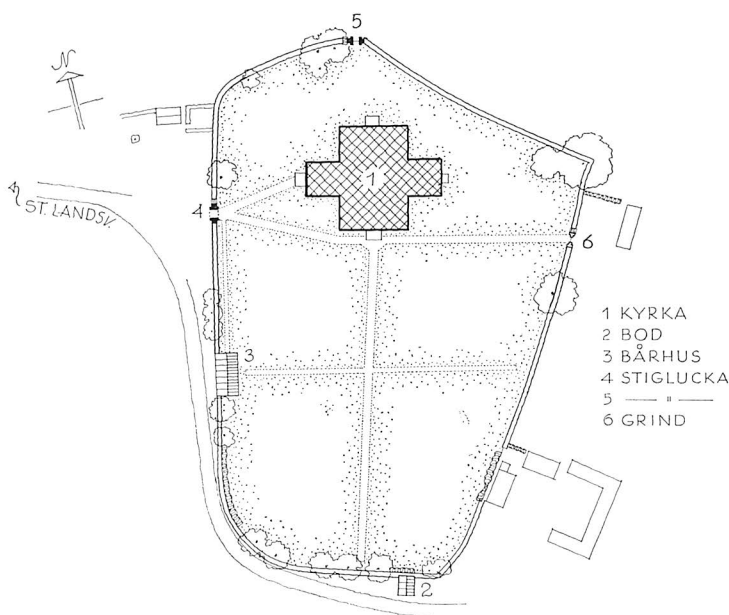

Fig 294. Situationsplan, 1:2000. Uppm J Söderberg 1964. Vid jämförelse med fig 293 framgår, att kyrkogården är utvidgad åt söder.

General plan. 1 Church. 2. Storehouse. 3. Storehouse (altered into a mortuary in 1967). 4, 5. Lychgates. 6. Gate. A comparison with fig 293 shows that the churchyard has been extended southwards.

Fig 295. Norra stigluckan från norr. Foto R Boström 1964. North lychgate from N.

hus av trä i öster (fig 309). Möjligen identiskt med ett av Mandelgren avbildat (fig 317), men på grund av att han bredvid denna skiss återgivit ett rosett-fönster, troligen identiskt med ett ännu bevarat i Löt (jfr s 447) samt att han uppgivit även detta som hörande till Persnäs, vågar man ej lita på hans ortsangivelse.

Gångarna på kyrkogården är belagda dels med röda kalkstensflisor, dels med grus.

Bogårdsmuren var ännu i mitten av 1800-talet mycket hög och försedd med tak (om man får lita på Salmsons litografi, fig 320).

1654 förbjöds församlingsborna att släppa in kreatur på kyrkogården (vis prot). Även 1760 och 1775 avhandlades förbudet om lösa kreatur på kyrkogården (st prot). Undantag gjordes för svin, på vissa villkor »Begärte Församlingen at I Dr Silf^{mts} plickt måtte påläggas den, som intet inom 14 dagar låter skära sina Swinkreatur i trynet at de ey kunna grafwa, och det för hwart och ett som finnes oskuret, undantagandes grisar, som dia» (st prot 1777).

1774 var muren nedrasad på östra sidan samt luckornas lås sönder (st prot). Även 1775 var muren nedfallen på några ställen, varför man beslöt, att var och en skulle reparera sitt stycke (st prot). 1779 upprepades beslutet att trasiga lås skulle lagas samt nya anskaffas, varigenom kyrkogården »kan wara stängd och hållen ren» (st prot). 1793–1795, 1801 och 1804 gjordes påminnelser härom. Sistnämnda år uppgavs, att murens omkrets var ca 659 alnar.

Klockstapel

I kyrkogårdens sydvästra hörn stod 1634 en klockstapel med fyra rösten och en mittspira (fig 300). Den byggdes 1626 »och kostade medh all behör 50 Dr. » (räk). Tidigare (jfr även Mandelgren) hängde klockorna i östtornet. Ursprungligen var emellertid kyrkans västra torn byggt för klockor; det finns nämligen hål för sturkar i valven (fig 302, 304, se nedan).

1659 ersattes klockstapelns med en helt ny, utförd av »4 finska timbekarlar», som för sitt arbete erhöill 34 daler. Den placerades därvid på annan plats, troligen längre åt norr, »uth för kyrkiporten wester till» (i not 2 aa). Troligen innebar detta, att

den stod utanför kyrkogården. — 1697 fick denna i sin tur lämna rum för en stapel byggd för två klockor, ehuru en andra klocka ej anskaffades förrän 1823.

1775 var klockstapeln bristfällig, men trots detta gjordes inga reparationer. I st prot 1776 heter det: »Med reparation på kläckstapeln hafwes anstånd, tils man får se om den nedsänkta kläckan igenfinnes, som Directeuren Herr Stephan Hammar lofwade uptaga och skänka til kyrkan» (se nedan s 481). Ej heller senare företogs några förbättringar av stapeln, trots upprepade påminnelser. 1778 hade virke utsynats för en reparation, men detta utgjordes av vindfällan och gick därför ej att använda, enligt byggmästarens utsago (st prot). 1785 var stapeln »så swag, at ey utan fara kan ringas» (st prot).

Redan 1782 hade man emellertid beslutat att, i stället för att reparera stapeln, företa en mindre förändring av västtornet, så att detta skulle kunna tjänstgöra som klocktorn. Sedan de beslutade arbetena blivit utförda, verkställdes klockans flyttning år 1785. Stapeln såldes och revs antagligen strax därefter, i varje fall var den borta 1816, då Löfgren första gången ritade av kyrkan (fig 306).

Gravstenar på kyrkogården

De stora gravhällar, vilka ännu 1848 låg på kyrkogården (fig 320), är ej längre kvar på sina ursprungliga platser. De har i stor utsträckning sålts på auktion och flyttats ut till gårdarna i socknen. 1754 beslöt man, att s k »Råfwelska⁶ likstenar» samt andra, vilka saknade ägare, skulle betraktas som kyrkans egendom och försäljas. I början av 1800-talet hölls auktioner på gravstenar, sedan man annonserat därom i Inrikes tidningar. Inkomsterna redovisades 1804–1806.

Av de gravstenar, som fortfarande ligger kvar på kyrkogården, bör följande nämnas:

1. Av grå kalksten, en ofullständig häll, utstickande ur grunden till södra korsarmen. Den fullständiga inskriften (i majuskler) löd enligt Rhezelius (fig 296 a):

ANNO \overline{DM} M CCC XL IIII OBIIT ELAVS ASA
SON SABBATO REMI/NISCERE ET HIC SEPULTUS
(= år 1344 den 28 februari⁷ dog Elov Åses son och gravsattes här). Fragmentets mått ca 120 × 43 cm.

Törnewalls avritning av stenen (fig 296 b) visar en svag trapetsform. Omräknat i cm var måtten ungefär följande: övre bredd 142 cm, nedre bredd 127 cm samt längden 205 cm. — Rhezelius däremot har ritat båda kortsidorna lika långa och uppgivit bredden mitt på stenen till 9 kvarter, d v s 133 cm samt längden till 215 cm.

Stenen låg 1634 »widh Vapenhus Dören» och var då spräckt i fem delar, varav nu endast nedre vänstra hörnet är bevarat (fig 297). Övriga fragment torde vara inmurade i den nuvarande kyrkan. Ännu när Ahlqvist besökte kyrkan låg gravstenen ute på kyrkogården (Saml III, s 23). — Håkansson nr 642.

2. Den s k Digerflisan, av grå, troligen gotländsk kalksten, ligger som trampflisa utanför sydportalen. Stenen saknar inskrift, men har ett i senare tid in-hugget bomärke (Håkansson nr 668). 287 × 140 cm. Enligt sägnen fanns i socknen efter Digerdöden ej fler överlevande än de som rymdes på denna sten (Ahlqvist 1, s 67). Varken hos Rhezelius eller i Ransakningar är stenen nämnd, men Hadorph antecknade 1673: »En stoor hell uthan bokstäfuer ligger uth om soder kyrkiedören, kallas drya flisa id est stoor flijsa efter Reuels [jfr not 6] orat» (S.30, p 79 v:o). Han nämner däremot ingenting om Digerdöden, ej heller något bomärke. På Salmsons litografi (fig 320) och på Mandelgrens konceptritningar (bl a fig 314) ligger stenen ej som trampflisa, utan öster om södra korsarmsportalen.

3. Som trampflisa vid sakristieportalen, av röd kalksten, spräckt, med bomärke likt ett A eller ett W markerat med en vågrät linje (= bomärke nr 155, Håkansson s 339). 215 × 111 cm. Håkansson nr 670.

Följande stenar, som ursprungligen torde ha legat på kyrkogården, låg före 1959 i Nya kyrkans golv, men är nu upplagda på norra kyrkogårdsmuren.

4. Av röd och grå kalksten. Övre högra hörnet avslaget. Upptill initialerna P.K.S., därunder bomärke (= bomärke nr 135, Håkansson s 339; jfr sten nr 8, s 506). 139 × 112 cm.

5. Av grå, mycket skrovlig kalksten. Övre delen av höger kant samt övre högra hörnet avslagna. 212 × 155 × 9 cm.

6. Av grå kalksten, spräckt. Bomärke. Låg före

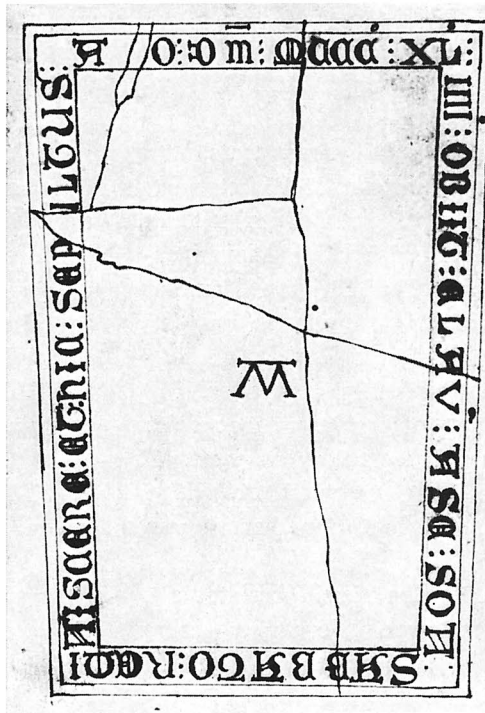
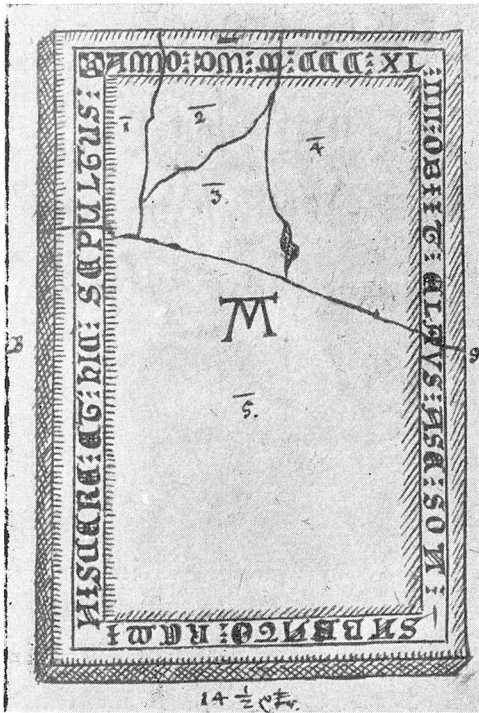

Fig 296:a–b Gravsten över Elaüs Åsesson, † 1344. Skala 1 : 20. Teckningar av J H Rhezelius 1634 (a) och P Törnwall 1673 (b). KB.

Grave slab in memory of Elaüs Åsesson, † 1344. Drawings.

1959 under korgolvet i Nya kyrkan, placerad innanför triumfbågen i Gamla kyrkan. Bredd 94 cm, längden har varit mer än 100 cm.

Följande gravstenar torde från början ha legat på kyrkogården.

7–8. Med årtalen 1707 och 1734, båda användes 1942 som trappstenar i samma gård i Södvik. Håkansson nr 650 och 655.

9. Med årtalet 1801, 1942 använd som trappsten i en gård i Nybylund, Källa sn. Håkansson nr 258.

10. Med årtalet 1616, över salpetersjudaren

H:kon Arfvesson. Stenen beskrivs av Håkansson efter Ihrfors. Har ej återfunnits. Håkansson nr 644.

Flertalet av de gravstenar, vilka nu är inlagda i Nya kyrkans golv (s 505 ff), torde också tidigare ha legat på kyrkogården.

En fullständig inventering av gravstenar utspridda i socknen har hittills ej företagits. Troligen är det möjligt att återfinna fler här som försvunna betecknade gravstenar

Träd på kyrkogården

Utmed muren växer askar, aspar och andra lövträd samt kortare häckpartier av syrén. Ute på kyrkogården dominerar enstaka stora cypresser.

Vid sockenstämman 1760 antogs ett förslag, att man skulle plantera träd på kyrkogården. »Frågades, om icke försambl.n. skulle vilja plantera trä på kyrkiogården, hvar och en för sitt Murstycke, kyrkiogården till prydnad och försambl.n. till heder nöye, hälst wij äro wistande på en slätt och skoglös ort. detta behagade en del af församblingen wäl, och lofwade desäma sig wilja försökia, om några trä där wilja wäxa» (st prot).

Fig 297. Fragment av gravstenen i fig 296, återfunnet 1959. Foto R Boström 1959.

Fragment of grave slab in fig 296, found in 1959.

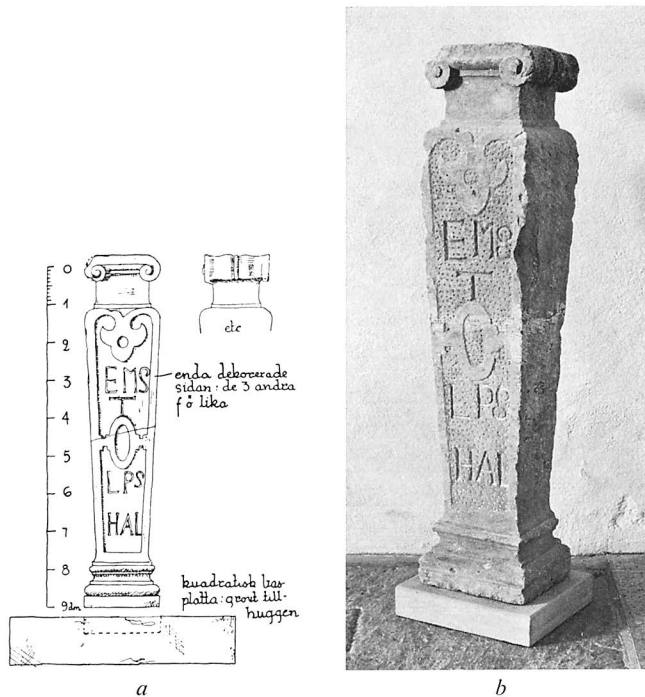

Fig 298a-b. Solvisaresockel av röd kalksten. Ursprunglig användning okänd. a. Uppm S Hesselgren & Fränne 1931. b. Foto S Hallgren 1964.

Red limestone sundial pillar. Original use unknown.

Bisättningskapell, bod

Invid västra muren står en bod av spritputsad kalksten under tegeltak (fig 294 · 3). Tidigare använd som likvagns- och vedbod, 1967 ombyggd till bisättningskapell. Invid södra muren ligger också en bod (fig 294 · 2).

Solvisare

En solvisare, ett s k horisontalur,⁸ har stått på kyrkogården. Skaftet (fig 298: a-b) är av röd kalksten, hugget i form av en firsidig baluster med joniskt kapitäl. Å ena sidan beslagsornamentik samt en (sekundärt) inhuggen inskrift i relief »E M S / T / L P S / H A L», troligen = Elof MichelsSon, Trosnäs, och Lars PåfvelsSon, Hallnäs (jfr not 9, s 509). Skaftet troligen från 1500-talets slut eller 1600-talets början, inskriften från slutet av 1700-talet.⁹ Höjd 104 cm. — Håkansson nr 643.

Solvisaren torde tidigt ha förts bort från kyrkogården, ty 1802 skänktes skaftet av bonden Lars

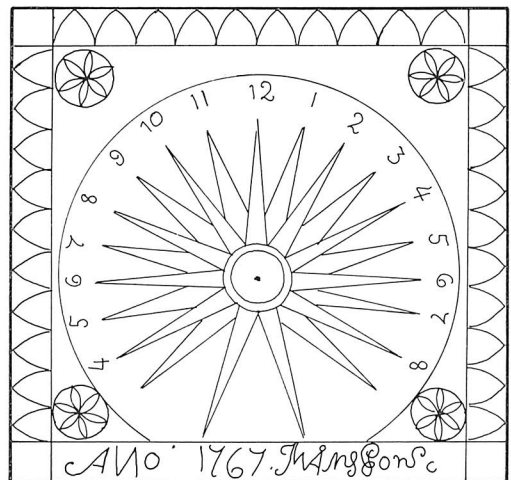

Fig 299. Timsten från 1767 av röd, slipad kalksten. Har vilat på sockeln i fig 298a-b. Privat ägo. Uppm 1:4, R Boström del 1959.

Sundial of red, polished limestone, dating from 1767. Has stood on the plinth shown in fig 298a-b. Privately owned.

Påfvelsson i Hallnäs för att placeras på den då nybyggda norra stigluckan (st prot, se ovan). Inte förrän 1924 togs den ned och placerades i det nuvarande vapenhuset.

Den tillhörande timstenen är av röd slipad kalksten (fig 299), prydd med en månguddig stjärna, mellan vars uddar siffror är utsatta. Kring kanten är en bård av varandra skärande halvcirklar, i hörnen rosetter slagna med passare, allt i mycket låg relief. Inskrift: »Ano 1767. Måns Jons». — 27 × 27,7 × 4 cm. Tillhör lantbrukaren Gerhard Johansson, Södvik 3², som funnit den på en av gårdens vindar. Tidigare ägdes gården av ättlingar till en Måns Persson, som var kyrkvård vid tiden för medeltidskyrkans rivning år 1857

Straffredskap

1776 beslöt man att en ny straffstock skulle tillverkas. Den stod 1829 på kyrkogården (inv). Ej bevarad.

Gamla kyrkan

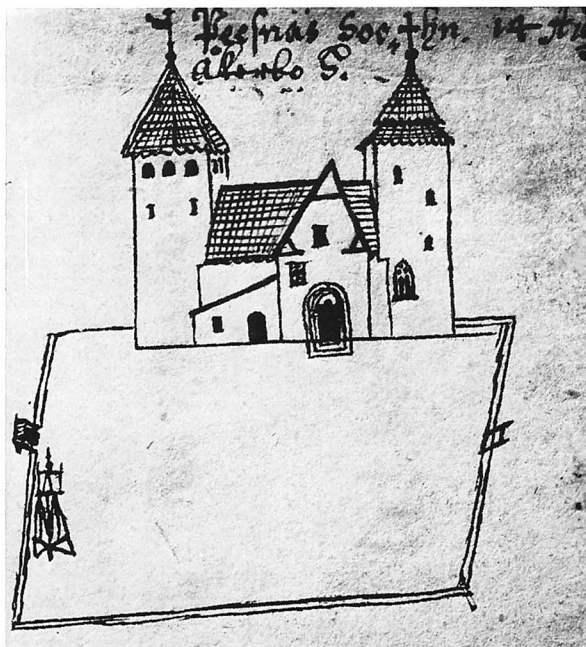
Plan

Den medeltida kyrkan, som stod kvar ända till 1857 (fig 300, 301, 306 ff), bestod i sitt fullt utbyggda skick av ett långhus, »medelkyrkan», till vilket i norr och söder var fogade två korsarmar, samt av torn såväl i väster som i öster. Koret inrymdes i östtornets bottenvåning, en sakristia från 1650–1652 låg i vinkeln mellan norra korsarmen och koret, och på motsvarande plats väster om norra korsarmen låg en bod, i vinkeln mellan södra korsarmen och långhuset var ett vapenhus inpassat.¹⁰

Med sina två kraftiga torn i längdaxelns ändar var kyrkan en typisk sklövsadelskyrka,¹¹ en byggnadstyp som varit rikare representerad på Öland än i någon annan del av vårt land. inemot hälften av öns kyrkor hade en gång den typiska klövsadels-silhuetten. — Genom korsarmarnas placering vid långhusets östra del närmade sig planen det latinska korset. De båda tornen gav en lika fullkomlig ba-

Fig 300. Kyrkan, klockstapeln och kyrkogården från söder 1634. Teckning av J H Rhezelius. KB.

The Church, bell-tower and churchyard from S, 1634.

lans åt längdriktningen som korsarmarna gav åt tvärriktningen.

Material, exteriör

Murverket bestod på vanligt sätt av kalksten i skal-
mursteknik. Hadorphs upplysning om att kyrkan var av tålgsten (se underskriften till fig 301) kan tolkas så, att yttermurarna ännu på hans tid var oputsade (jfr I 1, s 19). Den första gången kyrkan rappades var, såvitt man vet, år 1755. Även 1794 och 1795 beslöt man att rappa densamma. Den del av västtornets östra mur, som är skyddad under den nuvarande kyrkans vattentak, har kvar sitt överdrag av grå spritputs. (En uppgift i räk 1690, enligt vilken kyrkan vitlimmades detta år, gäller troligen interiören). — Wallman uppger, att ena korsarmen var huggen (fig 310), vilket innebär, att (sannolikt båda) korsarmarna var uppförda av huggen och oputsad sten, i likhet med dem i Gärdslösa¹² och Glömminge.¹³

Kyrkan hade två huvudportaler, en i vardera korsarmen (fig 332). Genom mindre ingångar, dels i vapenhusets södra mur, dels i skiljemuren mellan detta och södra korsarmen, kunde man också komma in i kyrkan (fig 329). Sakristian nåddes endast från koret genom en ingång i östtornets norra mur (fig 330), materialboden blott utifrån genom en ingång i dess västra mur (fig 314, 321).

Kyrkorummet upplystes av två fönster i vardera korsarmsfasaden (fig 301, 306, 308, 312–315, 318 ff), ett stort spetsbågigt fönster i korets södra sida (fig 300, 301, 312, 318 f), ett litet i absiden (fig 314, 319 f) samt av något större fönster, dels i västtornets bottenvåning (fig 309), dels i sakristian (fig 319 ff). Av Löfgrens och Mandelgrens teckningar framgår, att det även suttit fönster i norra korsarmens östra mur samt att materialboden haft ett fönster mot norr (fig 306, 308, 310, 313, 314, 321).

Mandelgren avbildar även ett sexbladigt rosett-fönster (fig 317): »östra fönstret i Persnäs ky», vilket ej är belagt i någon annan källa. I samband med beskrivningen nedan av koret och östtornet kommer att bevisas — f ö med stöd av Mandelgrens egen planritning (fig 314) — att något rosettfönster ej har suttit i Persnäs absid.

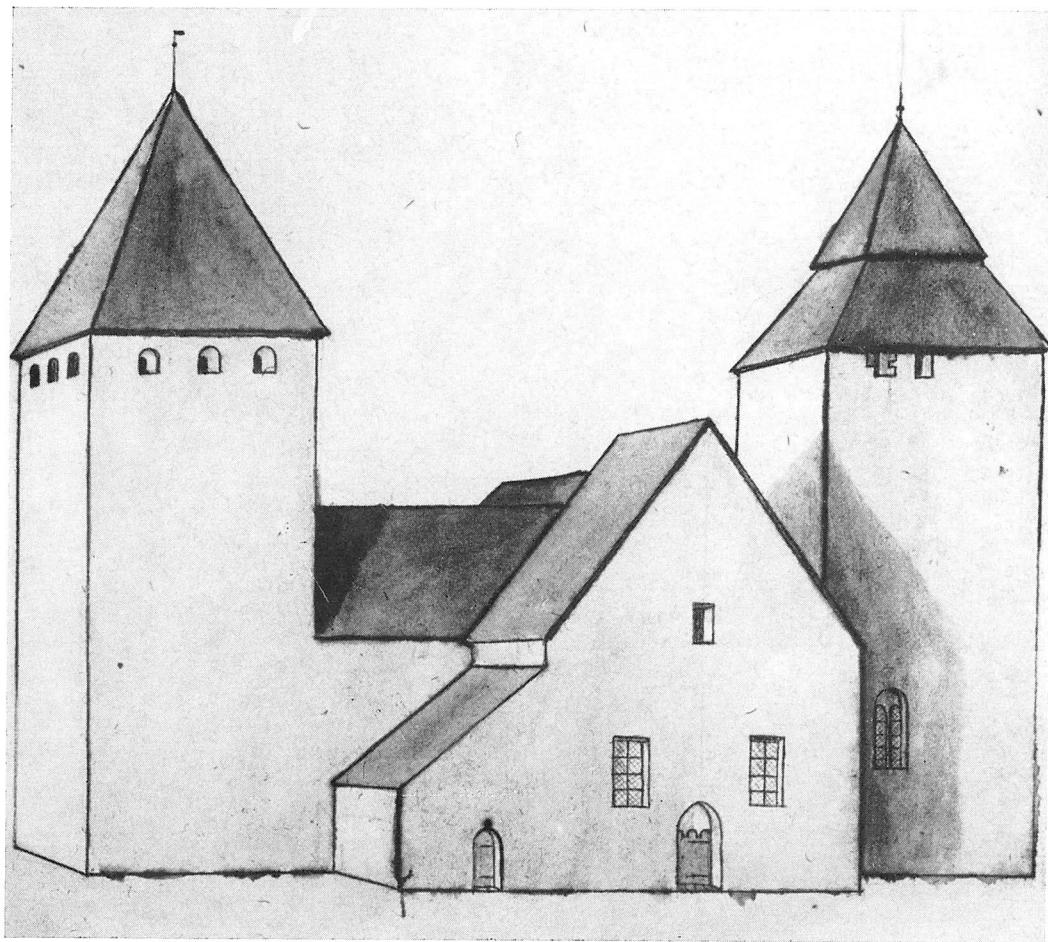

Fig 301. Kyrkan från sydväst 1673. Skala 1.288. Teckning av P Törnewall. UUB.
The Church from SW, 1673.

Petrus Törnewalls avritning av kyrkan 1673. UUB, S. 74, fol. 237

Hadorph skriver: »Pesnäs kyrkia ähr en temlig stoor korskyrkia af tälgsteen, medh 2 stentorn öster och uester; ähr och sedan tillmurat uid norr korskyrkian et korehuus uester om, och Sakerstya öster. uester om södra korskyrkian är itt uåknhuus af tälgsteen. denne kyrkia är huelfd främst och efterst i tornen, men intet mitt uthi. Monumenter i denne kyrkia fins allena ett Sigismunde de Horne lijksteen och uapn mächta uäl huggen, kallat så af Lilla horn en bondeby som

ligger i denna sochn och fordom hafuer uarit Säterij, men nu bondehemän och är notabelt att hela den släckten hafuer dher af sitt namn. inscript tulus (?) est: Hic jacet Sigismundus de Horne qui obiit anno Do[m]ini M^oCCC^oXL^oI: in Die beati egidij et filius eius (?). denna steen är af gråå art medh några fleer på kyrkiegården såges uara Räfuelsten, efter inga sådanne här finnes. En stoor hell uthan bokstäfuer ligger uth om soder kyrkiedören, kallas drya flijsa id est stoor flijsa efter Reuels orat» (S. 30, fol 79 v:o-80 r:o, UUB).

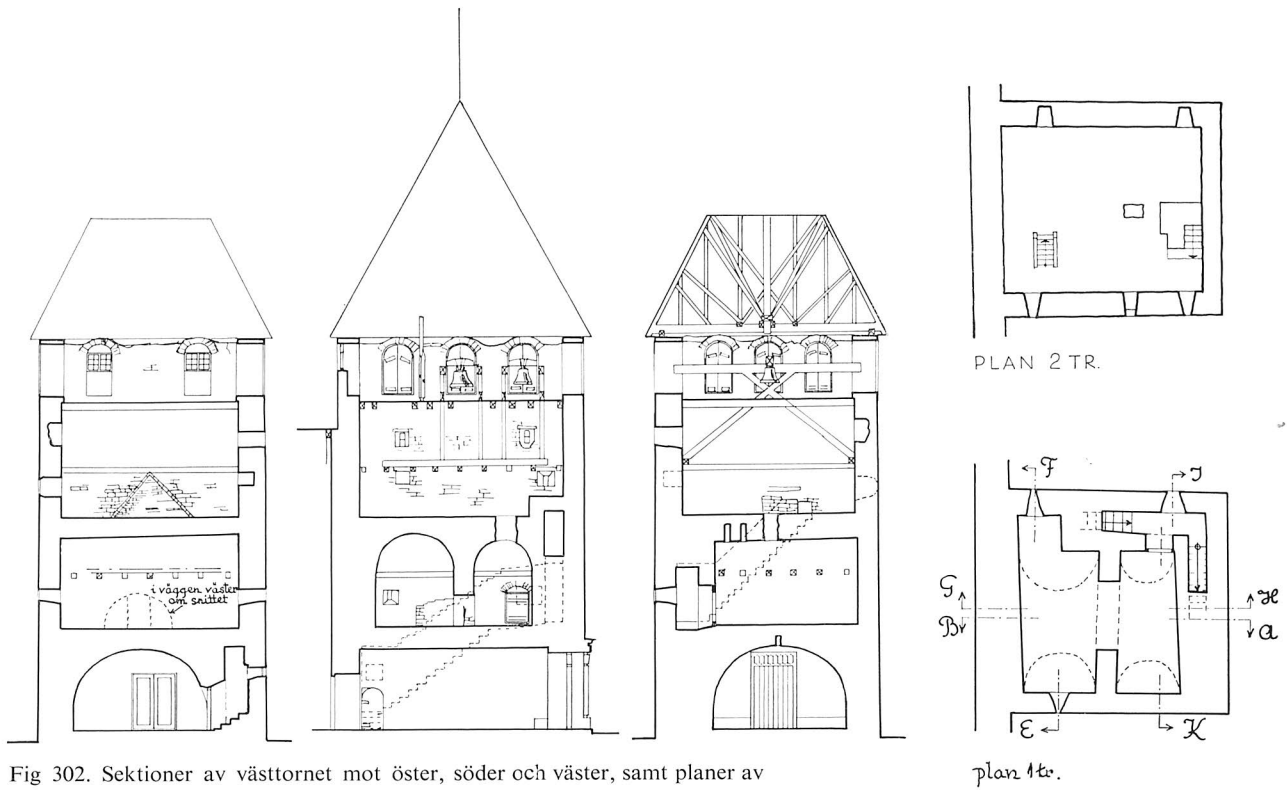

Fig 302. Sektioner av västtornet mot öster, söder och väster, samt planer av tornets första och andra våningar. Uppm 1 300, S Hesselgren & Fränne 1931, ändrad av J Söderberg 1964.

Sections of the W tower looking E, S and W, and plans of first and second floors of tower.

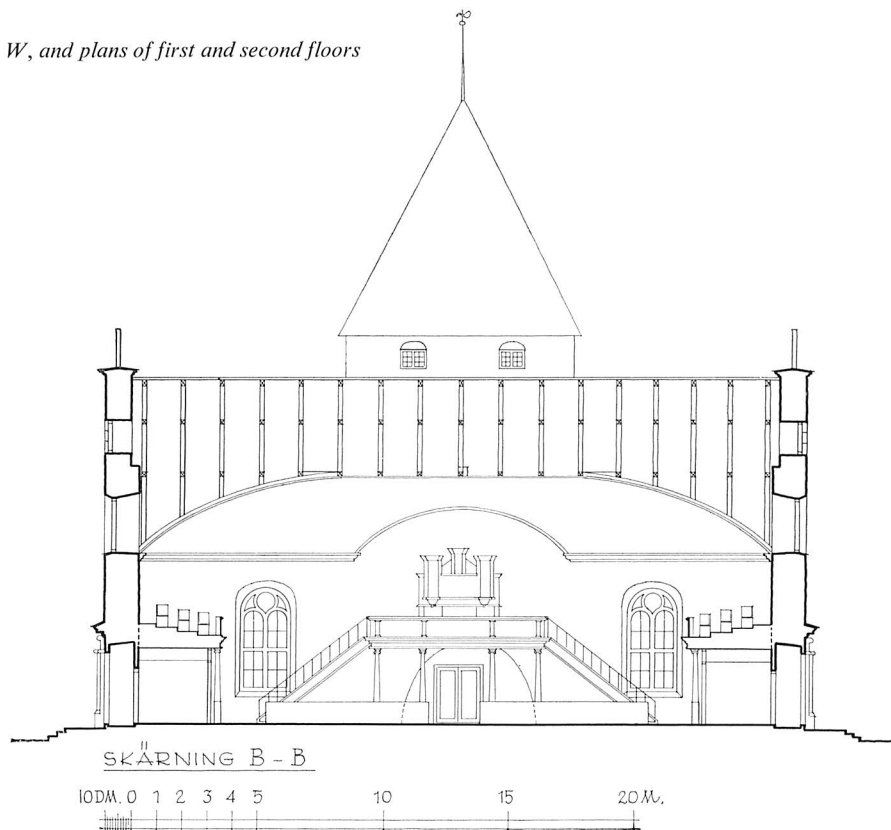
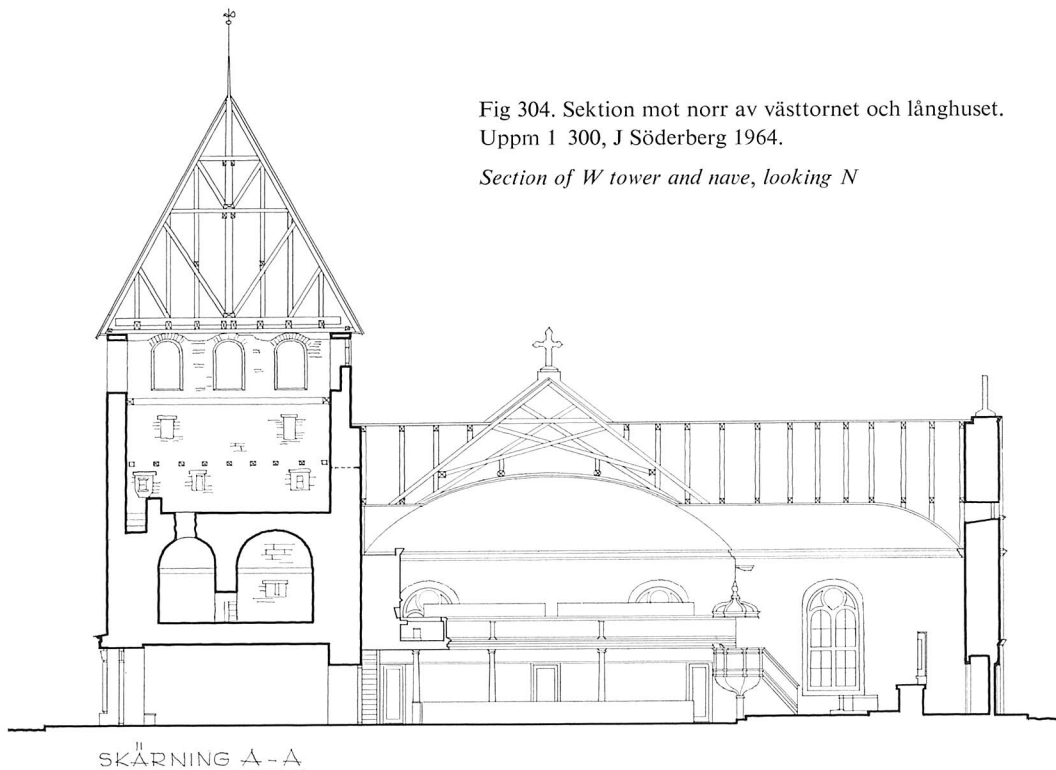

Fig 303. Sektion mot väster av långhuset och korsarmarna. Uppm 1 300, J Söderberg 1964.

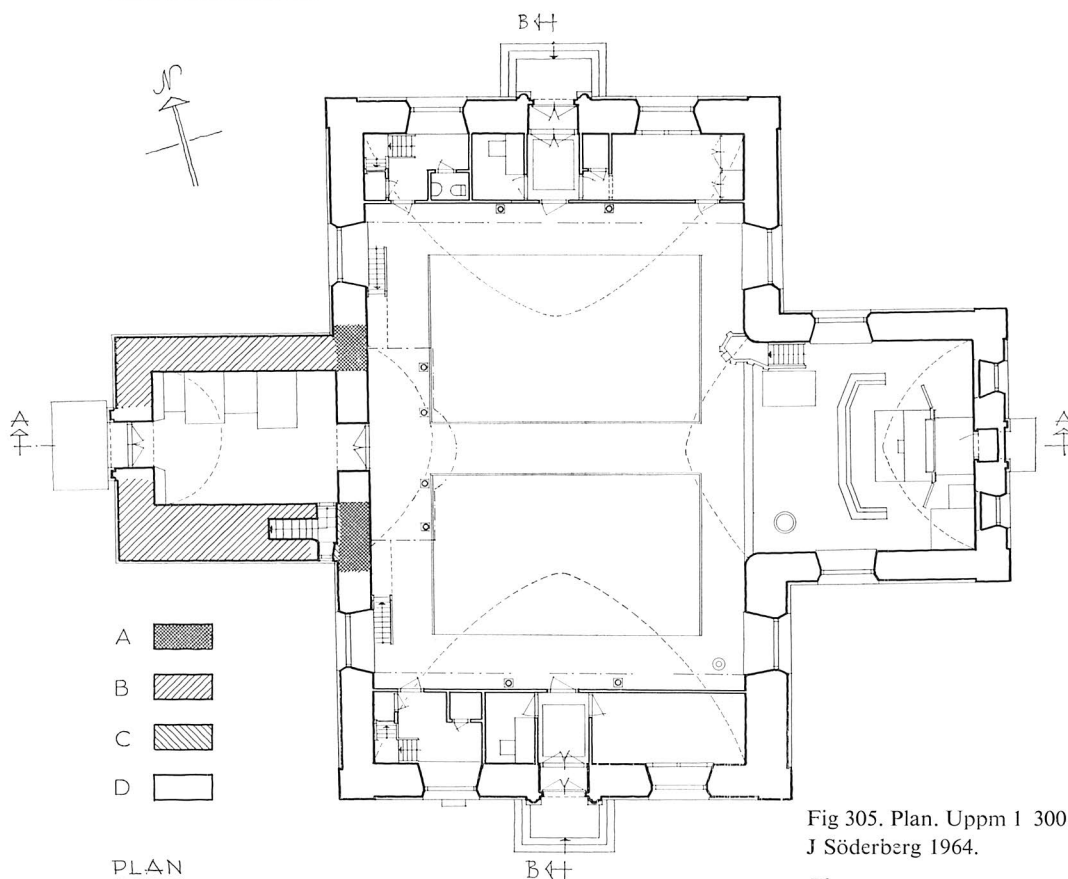
Section of nave and transepts looking W

Fig 304. Sektion mot norr av västtornet och långhuset.
Uppm 1 300, J Söderberg 1964.

Section of W tower and nave, looking N

SKÄRNING A-A

PLAN

Fig 305. Plan. Uppm 1 300,
J Söderberg 1964.

Plan.

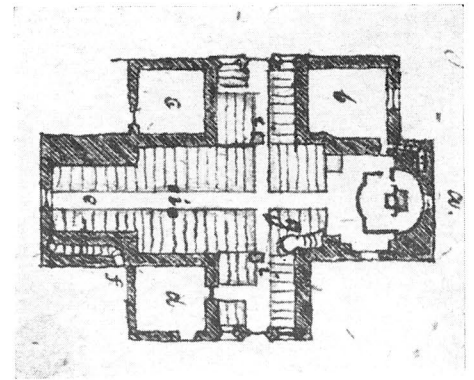
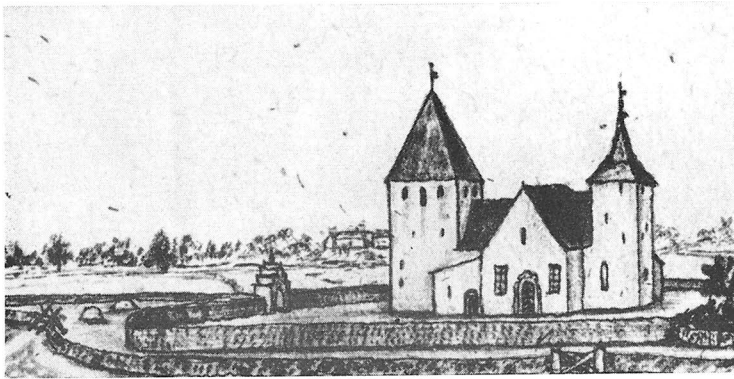

Fig 306. Kyrkan och kyrkogården från sydöst samt plan av kyrkan. Teckning av N I Löfgren 1817 (Åhstrand-Löfgren). ATA. Texten till planen lyder: »Vid litt. a är östra tornet med choret, b, sacristigan på Norra sidan af kyrkan, c, material-bod, d, vapen- och bårhus, e, västra tornet med dess uppgång till klockorne f, g, Predikstolen på södra sidan uti kyrkan, i, pelare i kyrkan.»

The Church and churchyard from SE and plan of church. The text to the plan runs: "At the letter a, is the east tower with chancel, b, the vestry at the North side of the church, c, the storehouse, d, porch and mortuary, e, west tower with staircase to the bells, f, g, Pulpit on the right side in the church, i, pillar in the church."

Yttertak

Ursprungligen torde de medeltida partiernas yttertak ha varit täckta av tjärad spån. På Mandelgrens tid (fig 312–313, 318, 320) var sakristia, vapenhus samt bod täckta av flisor (sedan 1771 resp 1783). Sakristian hade tegeltak 1666–1772.

Interiör

Den äldsta beskrivningen av kyrkan, utförd av Hadorph 1673 är mycket knapphändig. (Den återges in extenso under fig 301). Detaljerade beskriv-

ningar föreligger däremot från 1800-talets första decennier, författade av Löfgren, Ahlqvist samt E G Hoflund, den sistnämnde i Inv 1829.¹⁴

Här återgivna avsnitt ur Löfgrens beskrivningar ger en god allmän orientering om kyrkans inre: » Västra tornet, hvaruti denna församlings enda, men täml. stora och välljudande klocka hänger, består nederst af ett lågt hvalf, öppet framåt kyrkan och inredt med bänkerum. Däröfver äro 2^{ne} låga rum det ena innanför det andra hvilka af Almogen, man vet ej af hvad orsak, kallas Skomakare-kam-

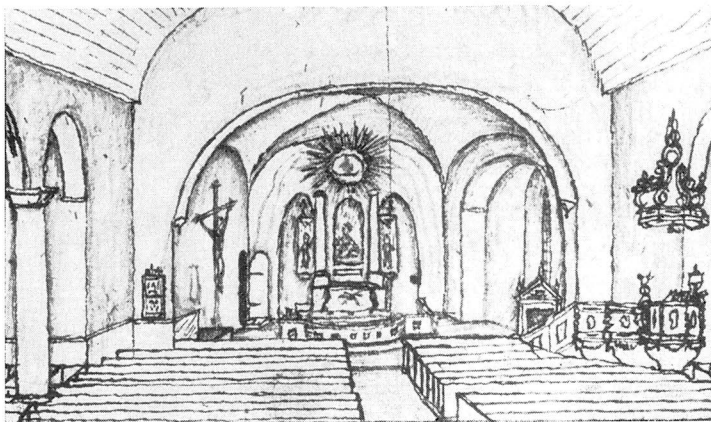

Fig 307 Interiör mot öster. Teckning av N I Löfgren 1817 (Åhstrand-Löfgren). ATA (jfr fig 342). Mycket av det medeltida tillståndet dröjde ännu kvar. Predikstolen stod på södra sidan. Märk den stora likheten med Nya kyrkan före restaureringen 1959 (fig 355).

Interior looking E. Drawing made in 1817 (cf fig 342). Much of the medieval character of the church remains. The pulpit was at the south side. Observe the great similarity with the New Church before the restoration of 1959.

Fig 308. Kyrkan och kyrkogården från sydväst samt ofullbordad uppmätning av planen.
Teckning av N I Löfgren 1822
ATA.

The church and churchyard from SW and unfinished scale drawing of plan, 1822.

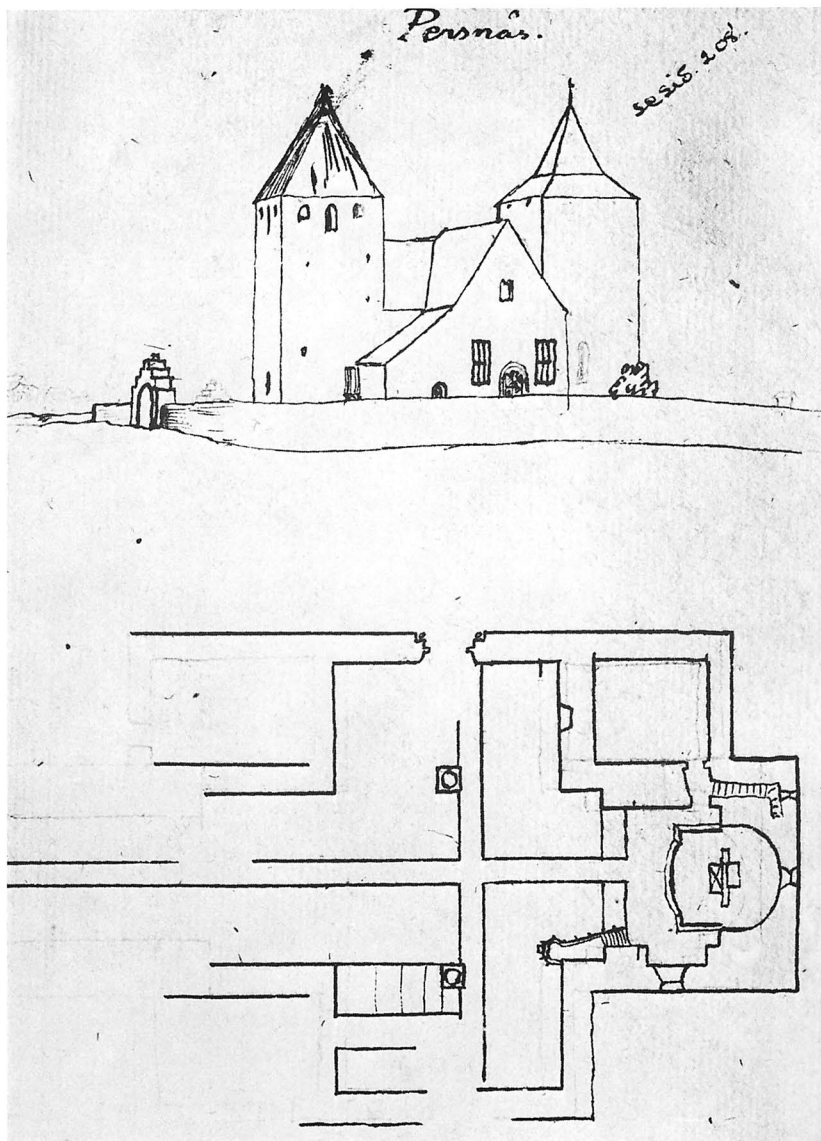
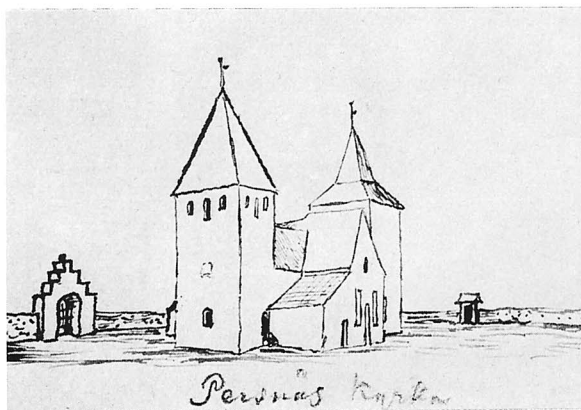

Fig 309. Kyrkan och kyrkogården med norra och östra stigluckorna från sydväst. Odaterad teckning av N I Löfgren, KB.

The church and churchyard with the N and E lichgates from SW

rarna. Bägge äro hvälfda och hafva ganska låga ingångar. Uti den innersta synes i ett hörn lemningar efter en Camin ell. spisel, som ger anledning därtill att förmoda det de vid några ofredstider ell. annat tillfälle, varit nyttjade till Boningsrum. Dylka kamrar synes äfven många uti det motsvarande Östra tornet, som nedantill emot kyrkan har ett högre hvalf än det västra, och utgör Choret. Taket uti den så kallade Mellankyrkan eller den delen af kyrkan som är mellan bägge tornen, består af rund träpanelning, men uti bägge korsen ell. sido-utbyggnaderna är stenhvalf, hvilka underhållas af

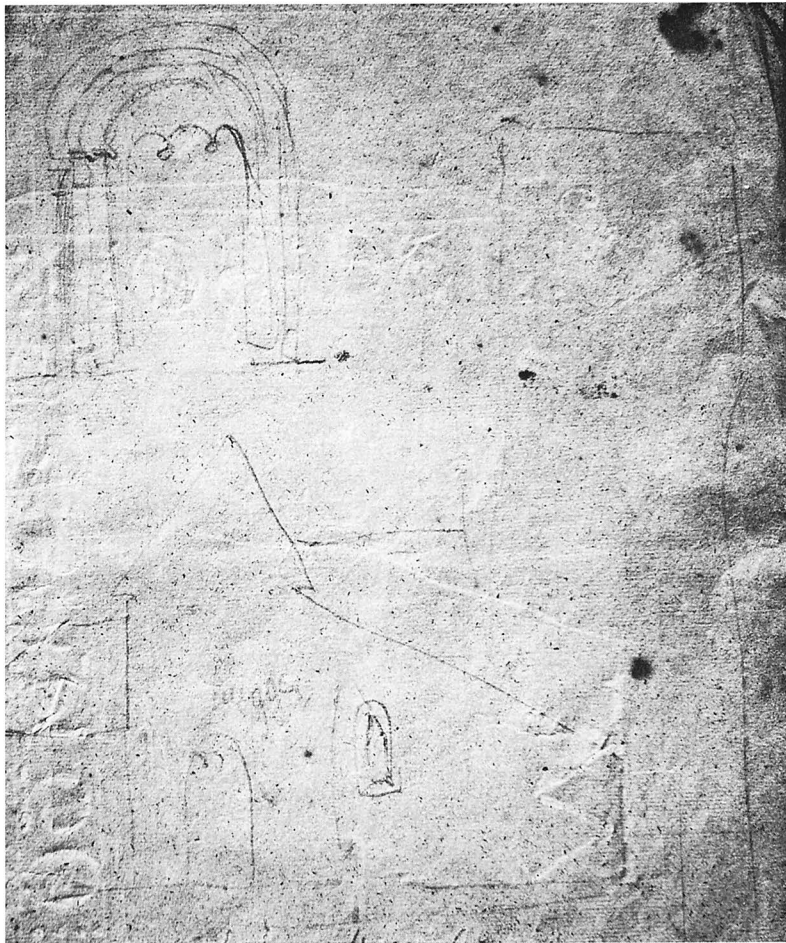

Fig 310. Upptill: södra korsarmens portal. Nedtill: norra korsarmen. Blyertsteckning av J Wallman omkring 1820. NordM. Ordet »huggen» skrivet på korsarmen visar, att muren var oputsad. Foto N Lagergren 1965.

Above: Portal of S transept. Below: N transept. Pencil drawing, ca 1820. The word "huggen" on the transept shows that the wall was not plastered.

Fig 311. Nordfasaden, blyertsteckning av J Wallman omkr 1820. NordM. Foto N Lagergren 1965. Materialboden väster om korsarmen är utelämnad.

North front, pencil drawing, ca 1820. The storehouse W of the transept was forgotten.

2^{ne} pelare. Kyrkans byggnads-sätt kan bäst inhämtas af följande grundritning .» (Åhstrand-Löfgren). Löfgrens plan jämte kommentarer återges i fig 306.

» Bakom altartaflan är, uti sjelfva tornmuren en liten rundel, under hvilken kyrkans vin förvaras i en därtill i golfvet inrättad liten källare ..» (Löfgren I, s 35).

Ahlqvist och Inv 1829 innehåller en del av Löfgrens uppgifter. Den förre meddelar också, att melankyrkans trätunnvalv var målat och omfattade fem brädlängder, samt att han ansåg valven över tornens bottenvåningar vara sköna.

De måttuppgifter dessa källor lämnar, avviker något från varandra och från dem Mandelgren uppger i sina konceptritningar (fig 312–317), men på grund av att rester av den medeltida kyrkans grundmurar påträffats (fig 322), har detta ingen betydelse för vår uppfattning om kyrkan.

Golven synes ha bestått av kalkstensflisor och gravstenar i gångarna samt framme i koret. Möjligen var det trägolvi i bänkkvarteren.

Övriga detaljupplysningar behandlas lämpligen i samband med beskrivningen av de olika byggnadsdelarna nedan.

Långhus

Av långhuset är bevarade dels västgaveln med dess i västtornets östra mur inbakade röste (synligt både från västtornets andra våning och från den nuvarande kyrkvinden, fig 302, 323), dels grunden till sidomurarna samt ett stycke av triumfmuren (fig 322). Av dem kan man utläsa, att långhuset varit tämligen långt och smalt, ca $10 \times 17,3$ m yttermått ($7,3 \times 14,8$ innermått), proportionerna ungefär två kvadrater (jfr fig 383·A). Sträckmurarnas höjd kan beräknas till drygt 6 m (10 alnar). Murarna var endast omkring 120 cm breda, därtill kommer en smal sula, som skjuter ut under muren på insidan. Murverket består av tuktsten i smått förband och brett utstrukna fogar (fig 323).

Takvinkeln är något trubbig, ca 95 à 100 grader (fig 323). På utsidan (= inåt västtornet) är bruket utmed röstets kanter modellerat till en jämn yta, i vilken syns avtryck efter en grov vävnad i tuskaft, bäst synlig på södra sidan (mera därom nedan). Utmed röstekonturen är en ca 13 cm bred påmurning

av mindre stenar och skärvor i liv med det övriga murverket. Fogbruket skiljer sig tydligt från det som använts i det egentliga röstet, men är av samma art som i västtornets murverk.

Enligt Erik Lundberg¹⁵ visar den fint modellerade röstekanten, att takkonstruktionen varit densamma i Persnäs som i Väversunda och Bringetofta (fig 324). Det yttersta sparrparet i en kryssad takstol har varit infällt på gavelns utsida. Genom att ifrågavarande sparrar varit urgröpta på utsidan, bildades en ränna mellan sparrarna och gavelkanten. »Röstets överkant bildade en hylla av utstruket murbruk, en hylla som var dåligt skyddad mot regn och snö. Jag föreställer mig», fortsätter Lundberg, »att vävbeklädnaden varit avsedd att skydda det utsatta partiet — hur det nu kan ha varit applicerat. Jag har aldrig själv iakttagit någonting motsvarande. Saken är utmordentligt intressant.»

Om själva takbeklädnaden skriver Lundberg följande: »Ytterpanelens kanter bildar ett viktigt konstruktivt element. De är omsorgsfullt fastpluggade i alla takstolars huvudsparrar och håller fast gavelns urgröpta motsvarighet. Takkonstruktionen ifråga hör tydligen egentligen hemma i träkyrkor. Ovisst om ursprungligen i skiftesverk eller stavbygge.» Så långt Erik Lundberg.

Vad har då fyllnadsmurverket haft för uppgift? Troligen fann man det önskvärt att fylla igen rännan i röstets överkant i samband med resandet av västtornets murar. Samtidigt som den östra tornmuren byggdes ovanpå långhusgaveln, fyllde man rännan med mindre stenar och bruk. Murbruket visar, att dessa båda moment är samtidigt (fig 323). Flerstädes är fogbruket utstruket över så stora ytor, att det samtidigt döljer delar av fyllnadsmurverket, röstet och tornmuren.

På alla äldre avbildningar skymms långhusmurarna till största delen av tillbyggnader på alla sidor. Mandelgren antyder en smal, igenmurad sydportal i västra delen av långhuset innanför vapenhuset (fig 314). Skissen visar, att gångöppningen var placerad i murens ytterliv, som samtidigt utgjorde anslag för dörren. Innersmygens sidor var nästan rätvinkliga. En vacker järnbeslagen dörr (fig 330), sekundärt använd i koret (s 447 f), har troligen från början suttit i en av långhusets portaler (man får nämligen anta, att det även funnits en nordportal).

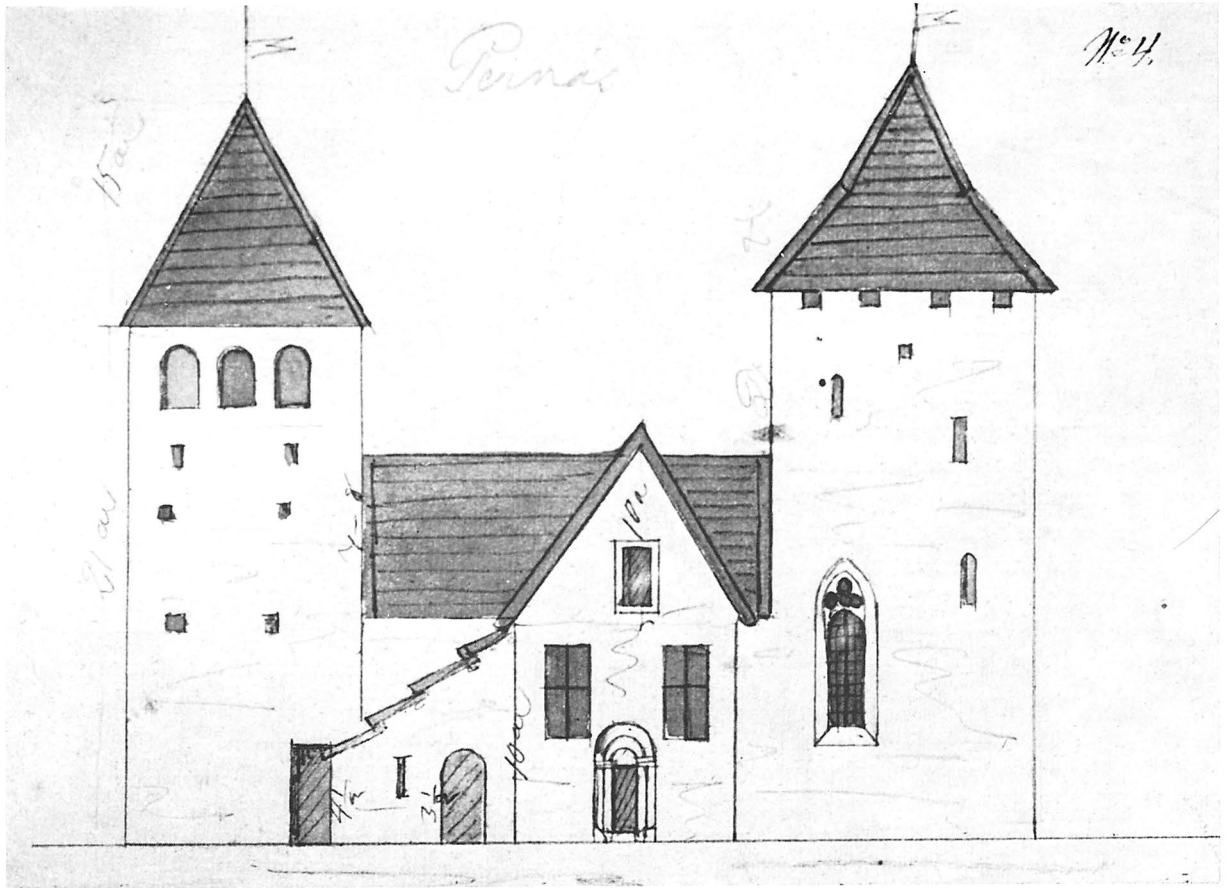

Fig 312. Sydfasad, skala ca 1 300. Konceptritning av N M Mandelgren 1848. LUKI.

South front. Draft drawing, 1848.

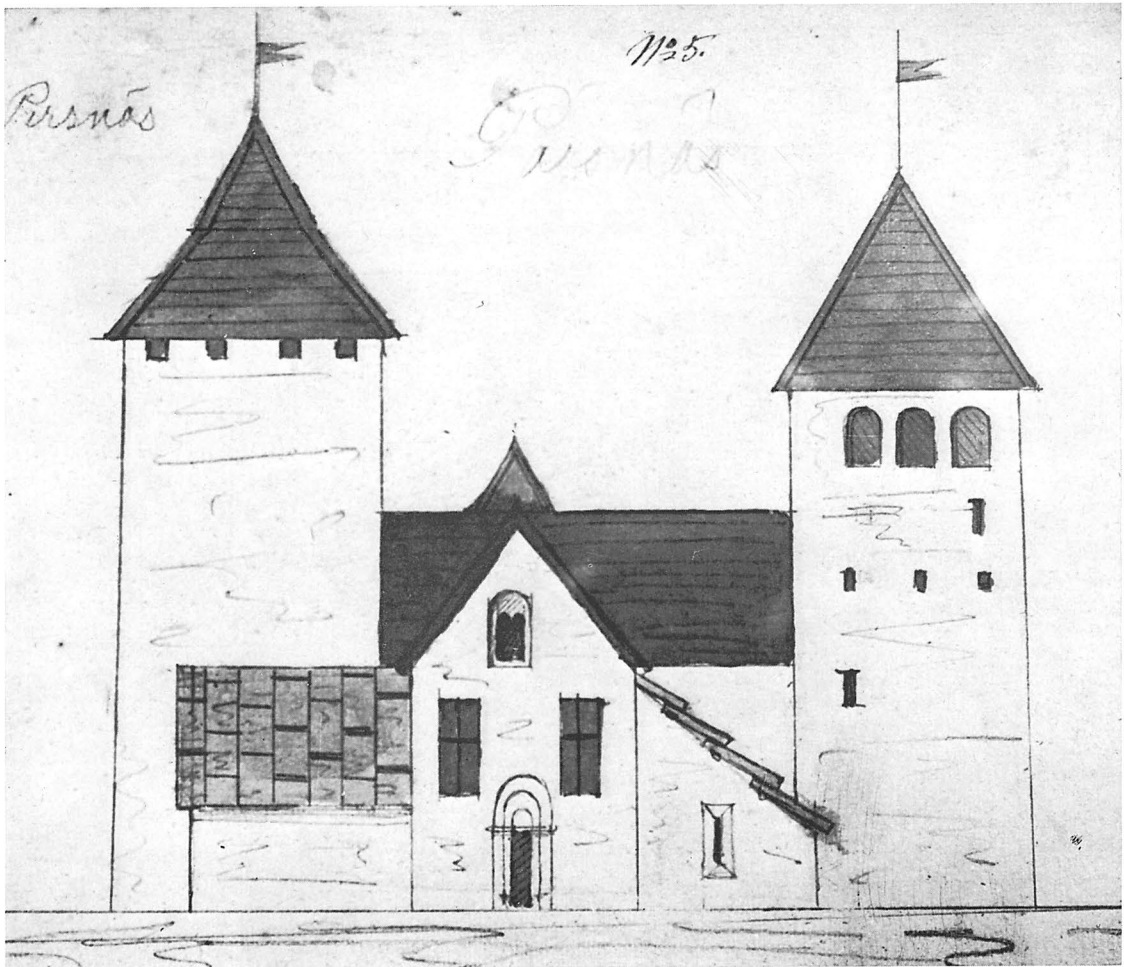
Fig 313. Nordfasad, skala ca 1 300. Konceptritning av N M Mandelgren 1848. LUKI.

North front. Draft drawing, 1848.

Till dörren har troligen hört en ring av smidesjärn (fig 353). Dörrens rundbågiga övre avslutning visar, att den ej tillhört någon av korsarmarnas portaler. — Det saknas uppgifter om fönster i långhusmurrarna. På grund av långhusets proportioner kan man räkna med två fönster i söder. Förmodligen hade dessa sina motsvarigheter i norr.

Ursprungligen stod antagligen den kryssade takstolen öppen, men sedermera, troligen i början av 1200-talet, ersattes den kryssade takstolen med en snedstöttad och en panel spikades på bindarebjälkarnas undersida, så att ett vindsutrymme bildades, åtkomligt från östtornets första våning genom en öppning i dess västra mur (fig 314, 317, 331). Det äldsta kända innertaket tillkom visserligen så sent som 1698 (se nedan), men får förut sättas ha ersatt ett ännu äldre.

Det plana innertaket ersattes 1770 av ett trätunnvalv, beskrivet närmare nedan (fig 315, 316). I sin renritning (fig 318, 319) har Mandelgren i stället för trätunnvalv placerat tre kryssvalv över långhuset, vilkas gördelbågar vilade på avtrappade konsoler. Hela detta valvsystem kopierar det som ännu är bevarat i Gärdslösa kyrka (jfr ovan s 58–59). Det är emellertid föga troligt, att Persnäs långhus någon sin haft stenvallv. I varje fall saknades sådana vid Hadorphs besök 1673 (se underskriften till fig 301), ej heller har Mandelgren gjort några anteckningar om att han skulle ha iakttagit valvspår. Någon klarhet i frågan om långhusets innertak går emellertid ej att få, då denna del av den medeltida kyrkan är riven. Möjligen kan man hoppas på att det under putslagren på muren bakom orgeln skall finnas spår av stenvallv eller annat innertak. Tills vidare nöjer

vi oss med antagandet, att långhuset ursprungligen haft öppen takstol.

Mot öster öppnade sig långhuset mot ett absidkor genom en sedermera vidgad triumfbåge (fig 307, 342). Grunden till den äldsta triumfbågens vederlagsmur är bevarad under den nuvarande kyrkans golv och visar, att öppningen varit endast omkring 3 m bred (fig 322).

I norr och söder öppnade sig långhuset mot korsarmarna genom dubbla rundbågar (fig 314, 315, 319 ff).

Frågan om absidkyrkans datering behandlas nedan.

Västtornet

Som redan nämnts, rider västtornet på det romanska långhusets gavel och kan därför bevisas vara yngre

än detta (fig 302, 323). Det har nästan fullständigt fått behålla sitt ursprungliga utseende, jfr exempelvis fig 300, 301, 306, 308 och 320 med fig 292 och 352. Till skillnad från övriga öländska torn är nämligen dess översta våning bevarad. Murkronan är visserligen något förändrad (fig 328), men under den mäktiga pyramidformade huven öppnar sig de välvda skottöppningarna åt varje väderstreck, numera i fredlig användning som ljudöppningar. Ljusgluggarna i de övriga tornvåningarna är smala och oansenliga (fig 302, 304, 326). Numera har tornet, liksom kyrkan i övrigt, elektrisk belysning.

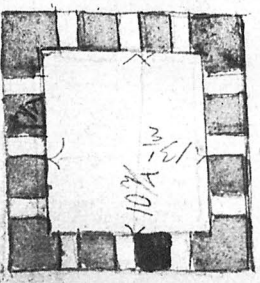
Det yttre murverket är dolt bakom vitkalkad slätputs från 1959. Före detta år var murens exteriör spritputsad. Tyvärr bereddes ingen sakkunnig tillfälle att i samband med omputsningen göra någon byggnadshistorisk undersökning av murver-

Roma 1848

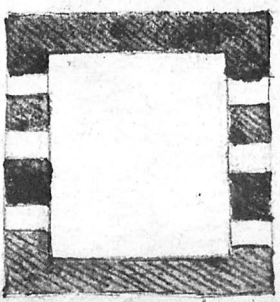
dy 1

№ 3.

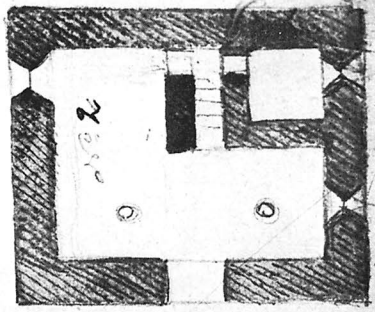
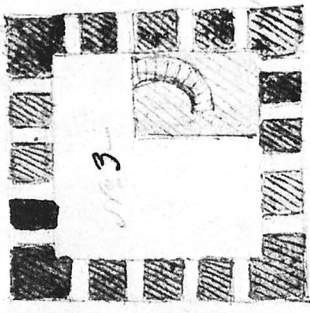
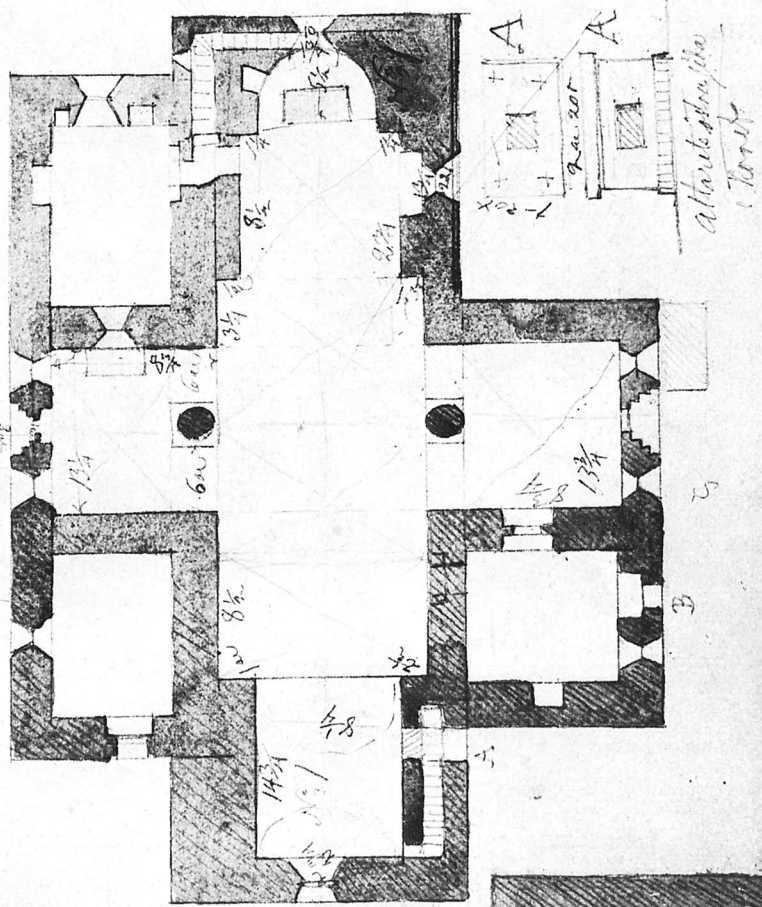
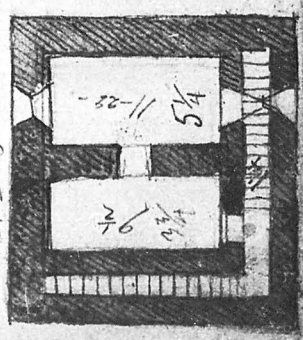
№ 4

№ 5

№ 6

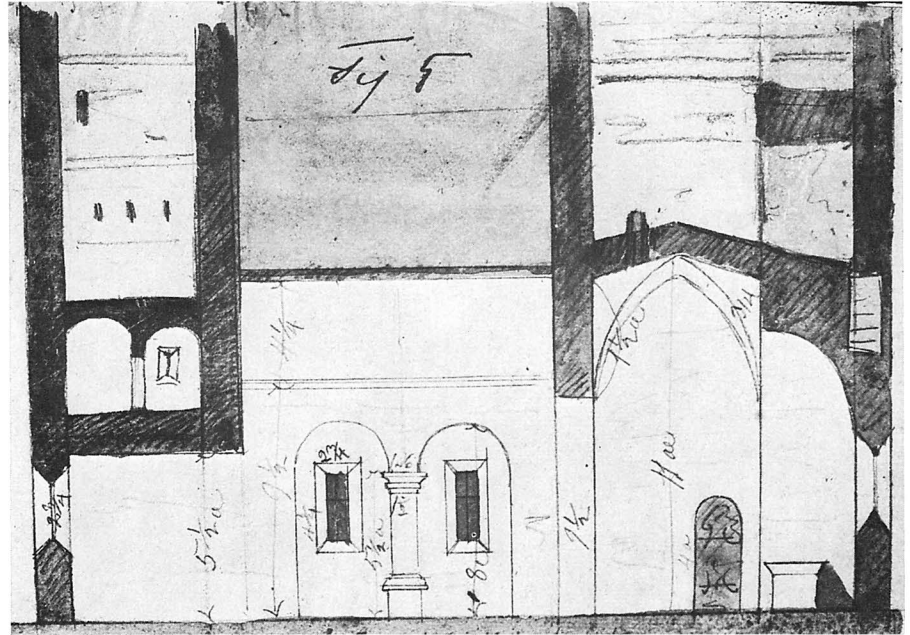

Fig 314. Planer: tv av västornets olika våningar (obs att översta våningens östra mur fått tre, i st f två öppningar), i mitten av hela kyrkans bottenplan, th av östornets båda övervåningar. Skala ca 1 300. A–A visar altaret i absiden sett bakifrån samt uppifrån. Konceptritning av N M Mandelgren 1848. LUKI.

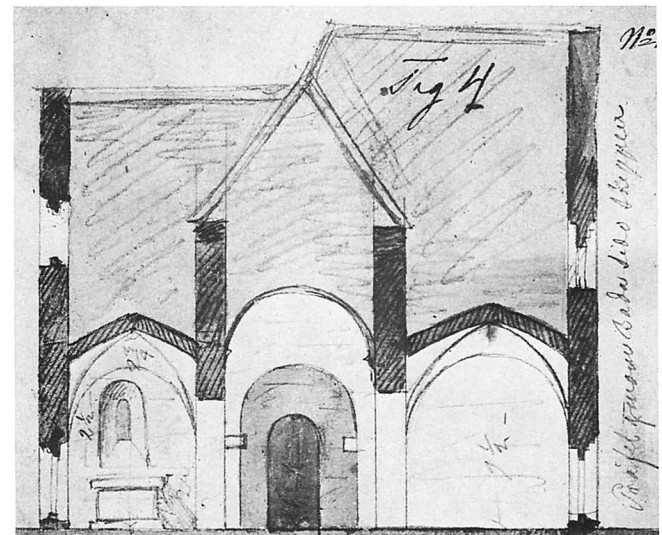
Plans: left, of the different storeys of the W tower (N.B. the E wall of the top floor has been given three instead of two openings), in the middle the ground-floor plan of the whole church, right, the two upper storeys of the E tower. A–A shows the altar in the apse, viewed from behind and above. Draft drawing, 1848.

Fig 315. Längdsektion mot norr, skala ca 1 300. Konceptritning av N M Mandelgren 1848. LUKI.

Longitudinal section looking N. Draft drawing, 1848.

Fig 316. Tvärssektion mot öster, skala ca 1 300. Konceptritning av N M Mandelgren 1848. LUKI.

Cross section looking E. Draft drawing, 1848.

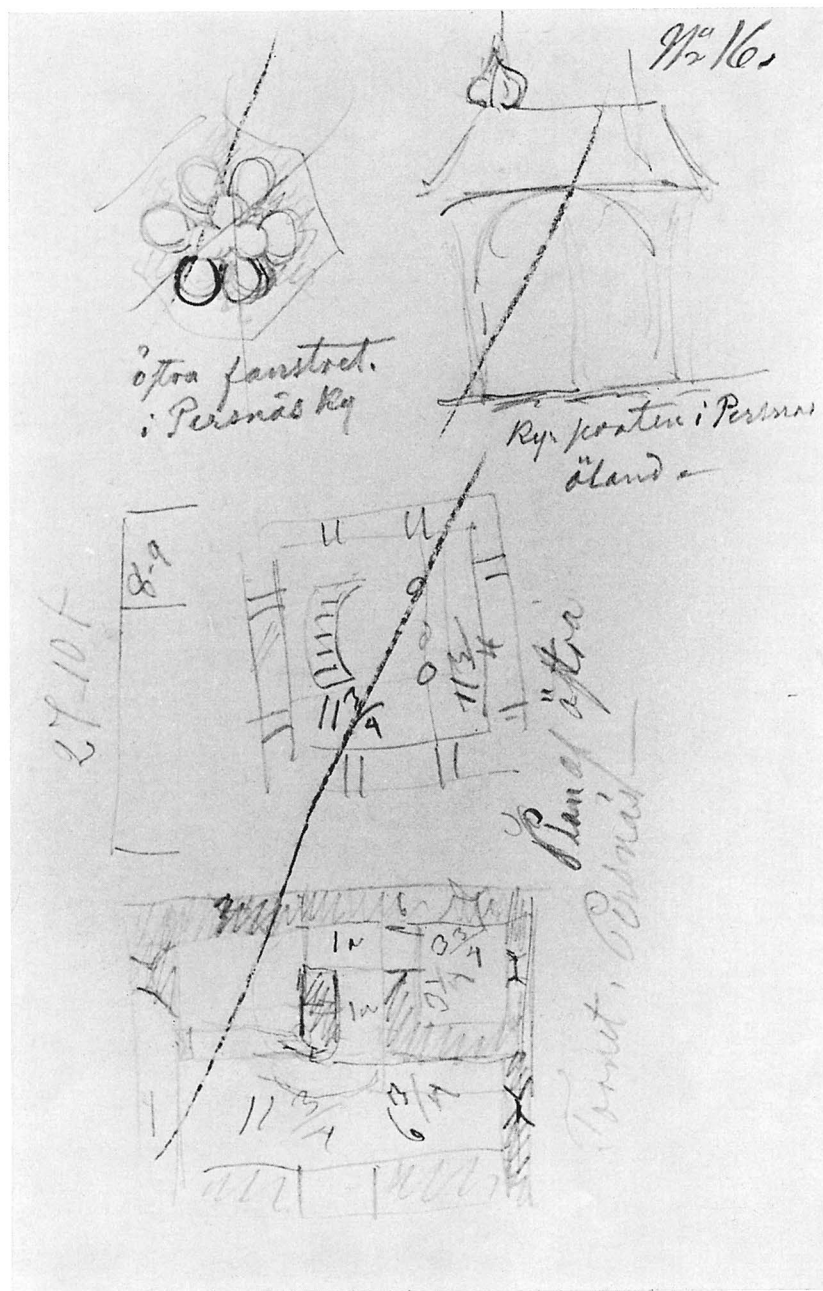

Fig 317 Planer av östtornets andra och tredje (?) våningar. Rosettfönstret, troligen även stigluckan, hör till Löt kyrka. Blyertsskiss av N M Mandelgren. LUKI.

Plans of the second and third (?) storeys of the E tower.

The rose window, and probably the lichgate, too, belong to Löt Church. Pencil drawing.

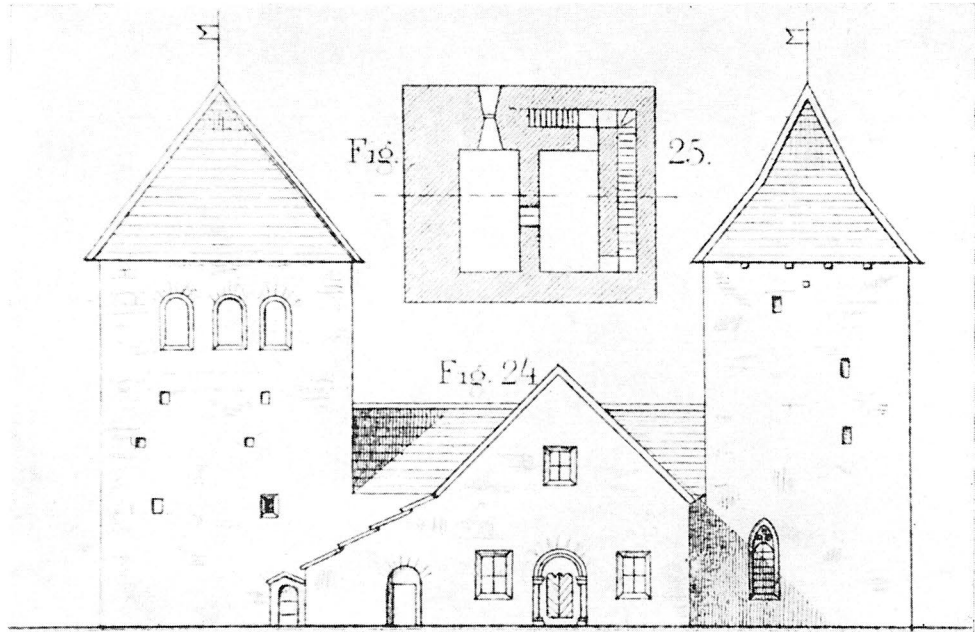
ket. Inifrån den nuvarande kyrkans vind är ett stycke av östra tornmuren synlig ovanför den inbakade långhusgaveln. Den är överdragen med grå slät puts, vilken måste vara äldre än 1857 års kyrka. Ursprungligen torde tornets yttre, liksom den övriga kyrkan, ha varit oputsat.

I det inre står murverket bart och visar stora, råbrutna hållar och åkersten, 10–20 cm tjocka och

30–50 cm långa, stundom tuktade med glesa, sneda hugg. Enstaka, på högkant ställda stenar med flatan vänd utåt förekommer också. Skiftgångarna är tämligen jämna. De mycket brett utstrukna fogarna döljer stora delar av stenarnas yta (fig 323, 325 ff). Fogbruket är vitt, mycket slätt och hårt. Inne i alla vinklar är bruket omsorgsfullt modellerat, så att en mjuk övergång bildades mellan de vinkelställda

Fig 318. Sydfasad samt plan av väst-tornets första våning. Skala ca 1 300. Litografi av N M Mandelgren i Atlas (1883).

South front and plan of first storey of W tower Lithograph.

ytorna. Kvaderrits förekommer sporadiskt, i första våningen i synnerhet på den östra väggen (fig 325). Valv i öppningar och tunnvalv är slagna med tämligen tunna flisor i rikligt med bruk som bär tydliga avtryck av skålvirket. Kvarsittande stumpar av skålbräder kan också iaktas. Det bör framhållas, att det varken i omfattningar eller murhörn förekommer huggen sten.

Endast västportalen i bottenvåningen är ett främmande inslag, den tillkom 1959 och beskrivs nedan under Nya kyrkan (s 483). På dess plats satt före 1857 ett fönster med inåt och utåt skrånande smyg (fig 306, 314, 319).

Tornets bottenvåning, vilken numera tjänstgör som vapenhus, är slätputsad och vitkalkad samt försedd med murade säten utmed västra väggen (1959 kompletterade med kalkstensskivor på översidan). Rummet täcks av ett lågt ansatt tunnvalv med vederlag i norr och söder. Anfängen befinner sig ungefär 65 cm över golvet, som numera (sedan 1959) är belagt dels med äldre gravstenar, dels med topphyvlade kalkstensflisor.

I valvhjässan var tidigare synliga två löphål för klocklinor med trästurkar (fig 302; jfr s 268, not 20). De är nu överputsade.

Mot öster öppnar sig vapenhuset mot kyrkorummet genom ett par gråmålad svängdörrar (från

1959). De sitter i en sekundärt inmurad skärmvägg från 1857 Tidigare öppnade sig tornrummet med hela sin vidd mot kyrkan (fig 306, 314, 319–321). Den rundbågiga genomgången hade alltså samma profil som tunnvalvet. En rits i putsen bakom och över orgelläktaren i den nuvarande kyrkan markerar nu denna vida rundbåge (jfr Gårdslösa, Glömminge, Martebo, Lummelunda m fl⁶).

I vapenhusets södra mur, intill sydöstra hörnet, är en liten rundbågig dörröppning som för in till en murtrappa, den enda förbindelsen med tornets övre våningar. Den vitmålade dörren är från 1959 (äldre dörr med foder står uppställd i tornets första våning). Murverket längst ned i trappans östra begränsningsmur är av samma slag som i tornet i övrigt. Det är alltså inte ett stycke av det romanska långhuset som vi ser!

Mot söder är i trappans nedre lopp ett rektangulärt litet fönster, som fick sin nuvarande form 1857 Tidigare (från 1785) fanns på dess plats en rektangulär dörröppning, som utifrån förde direkt in i murtrappan (fig 308, 309, 312, 314, 318–321). Den hör samman med den ombyggnad som utfördes nämnda år av Lars Wandring i samband med klockans flyttning upp i tornet (se nedan, s 461). I den delvis tillmurade trappdörrrens västra post har Wandring skurit in sina initialer samt årtalet för tornets om-

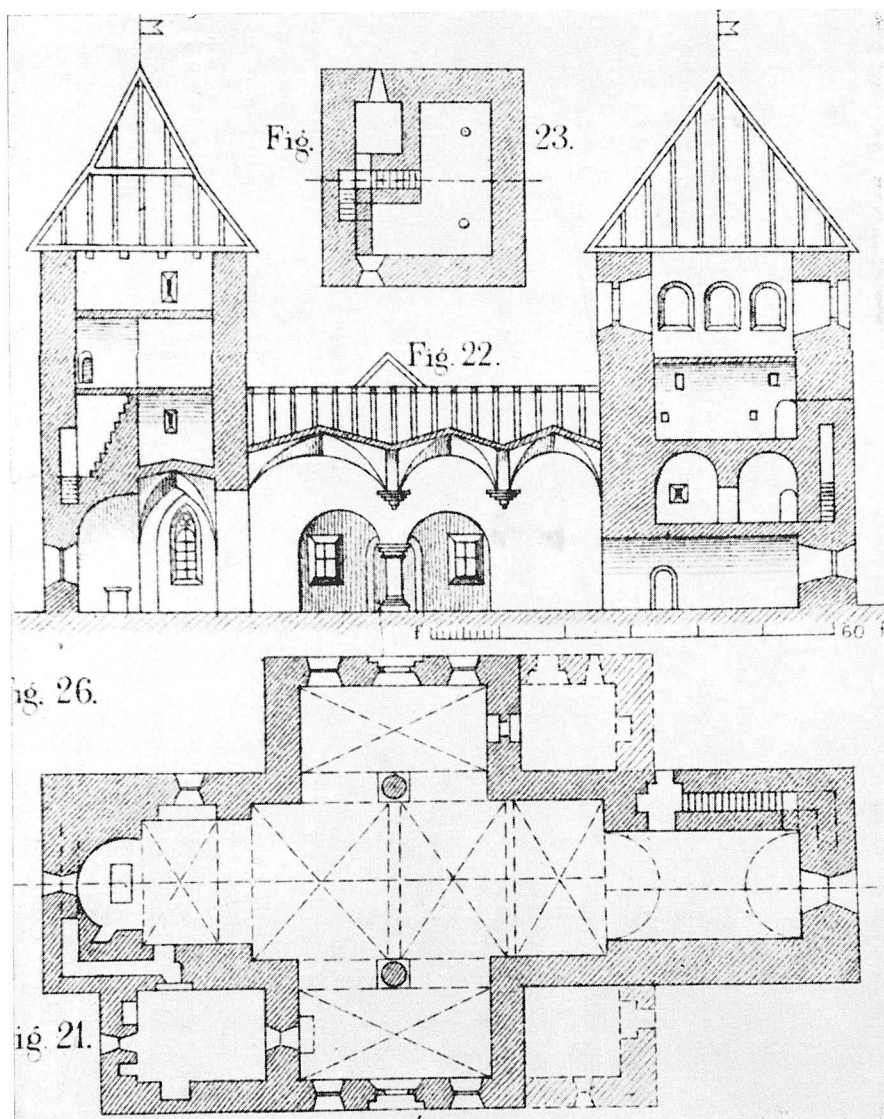

Fig 319. Plan av hela kyrkan, längdsektion mot söder (valvet i långhuset en fri rekonsstruktion) samt plan av östtornets första våning. Skala ca 1 300. Litografi av N M Mandelgren i Atlas (1883).

Plan of whole church, longitudinal section looking S (the vaulting of the nave is a free construction) and plan of first storey of E tower. Lithograph.

byggnad. ANNO / 1785 / I(?) L(?) SW (bokstaven N spegelvänd). På dörröppningens plats var tidigare sannolikt en ljusglugg. En sådan kan nämligen förutsättas ha suttit mitt för trappdörren, som belysning dels av trappan, dels av tornets bottenvåning.

Trapploppet i detta nedre parti är 60–70 cm brett och huvudsakligen täckt av överkragade hållar. I mindre utsträckning förekommer också kant i kant lagda flisor som tak. Stegen är tämligen bekväma, 20–32 cm höga.

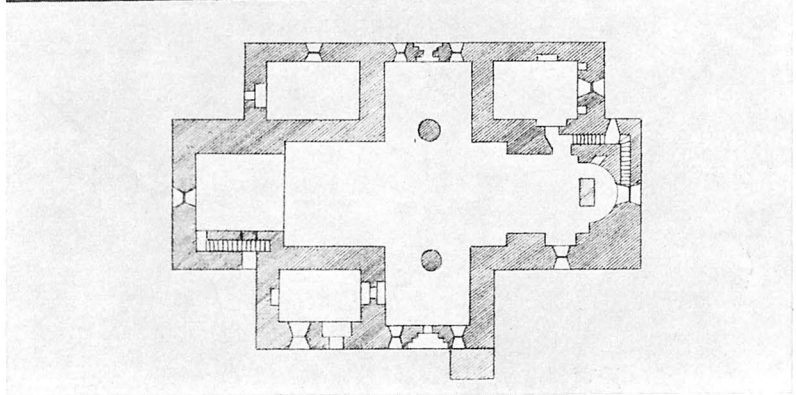
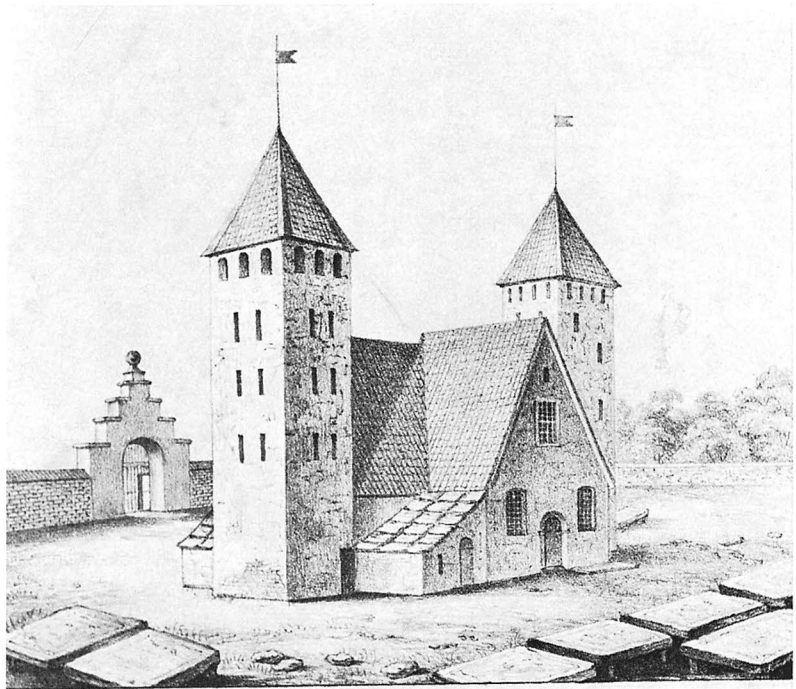
I jämnhöjd med första våningen vidgar sig trapploppet till omkring 90 cm samt övergår i ett hori-

sontellt vilplan, täckt av kant i kant lagda hållar. Mot norr är en 90 cm bred, rundbågig ingång till tornvåningen, mitt emot denna är i södra muren en i senare tid vidgad glugg (endast delar av östra smygen bevarad i ursprungligt skick). Denna ljusöppning inrättades för att på en gång belysa trappan och tornrummet innanför dörren (fig 302, jfr Högby fig 118, 124, 125 samt Källa fig 208, 231–233, 235: a–b).

I dörröppningen är en enkel dörr av furu, troligen från 1824, insatt i en rektangulär karm. Dörrens utsida är klädd med tvärställda, pärlspontade

Fig 320. Kyrkan och kyrkogården från sydväst. Litografi av A J Salmson efter förlaga av N M Mandelgren. Bredvid södra korsarmens portal är den sk Digerflisan markerad.

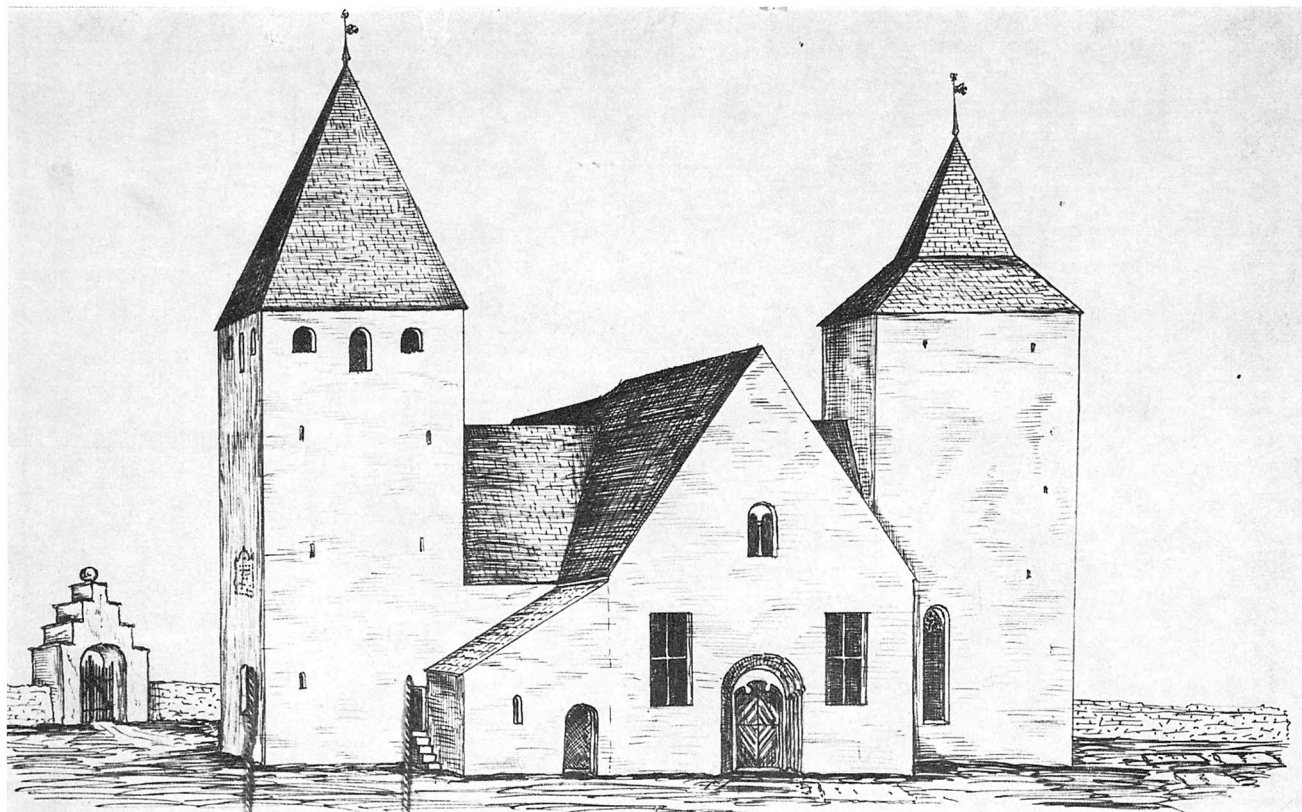
*Church and churchyard from SW
Lithograph. By the portal of the S
transept is the so-called "Digerflisan",
a memorial from the Black Death.*

furubräder Mellanrummet mellan dörrkarmens raka överliggare och rundbågen är fylld av på högkant ställda flisor.

Den första tornvåningen består av två kammare, vardera täckt av ett tunnvalv med vederlag i österväster (fig 302, 304). De går nu, liksom på Löfgrens tid under beteckningen »skomakarekamrarna». Enligt traditionen inhystes där nämligen i äldre tider vandrande skomakare. Golvet utgörs av översidan av bottenvåningens tunnvalv, som genom ballastmurning jämnats av till en horisontell yta. Däröver är ett jordlager.

I södra delen av västra kammarens valvhjassa är tre hål, två för klocklinor, i vilkas släta sidor är avtryck av trästurkar utan »ekrar», samt ett genomgående, oregelbundet firsidigt hål (fig 302), vars sidor har jämnats till med samma murbruk som ingår i valvet i övrigt. Detta innebär, att öppningen sparades ut i samband med valvslagningen och alltså är samtidig med valvet. Numera är den igenfylld med sten och skräp samt täckt av en tämligen stor flisa, synlig i nästa vånings golv. Troligen har öppningen tjänat som hemlig passage mellan första och andra tornvåningarna. Det svaga indirekta

Persnäs kyrka på Öland ritad den 4 juni 1850.

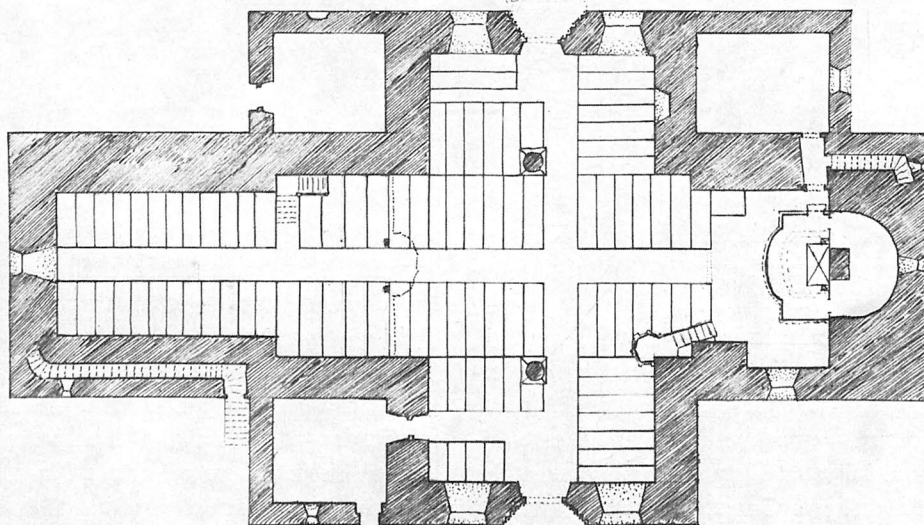
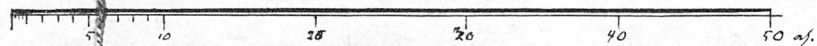

Fig 321. Exteriör från sydväst samt plan, skala ca 1 300, uppm (osign) av N I Löfgren 1850. RA. Obs stenaltaret i absiden bakom altaruppsatsen.

Exterior from SW and plan, 1850. Note the stone altar in the apse, behind the reredos.

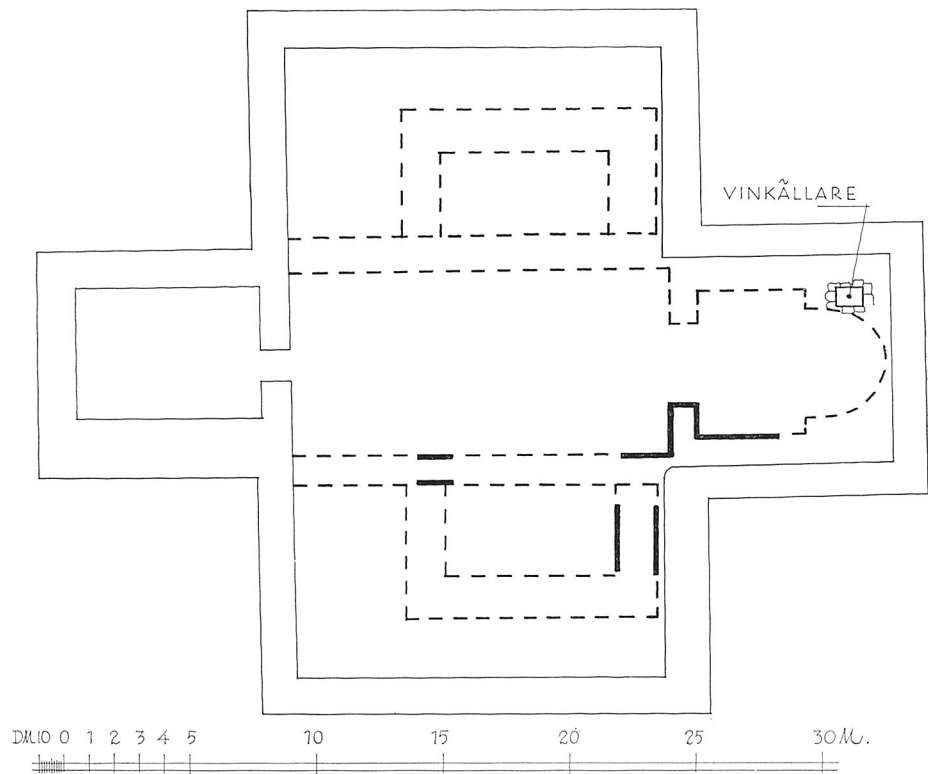

Fig 322. Den medeltida kyrkans grund, påträffad i samband med Nya kyrkans senaste restaurering. Skala 1 300, uppm R Boström 1959.

Foundations of the medieval church, found in 1959 in conjunction with the restoration of the New Church.

Ljuset förmår inte tränga upp i valvzonen, vilken även en solljus sommardag ligger i totalt mörker. Hålet är därför omöjligt att upptäcka utan hjälp av artificiellt ljus. Det kan också röra sig om en provisorisk förbindelse mellan tornvåningarna, använd när murtrappan färdigställdes.

I nivå med valvanfängen sträcker sig fyra förvaringsbjälkar över rummet. Två par tomma bjälkhål visar, att det funnits ytterligare två bjälkar. Ett loft av lösa plankor har förmodligen varit lagt över dem.

En vid och mycket låg rundbåge för in till östra tornkammaren. Bågen har i senare tid försetts med fyllnadsmurverk på sidorna, så att en oregelbundet formad, smalare öppning bildats (fig 326). Detta rum har haft sju förvaringsbjälkar (även bärare av loft?), varav nu endast två är bevarade, placerade i

nivå med valvanfängen i likhet med dem i det yttre tornrummet.

Den östra kammaren belyses genom två rektangulära gluggar i ursprungligt skick, försedda med glasade bågar från modern tid. Dageröppningarna, som mer gör skäl för beteckningen ljusspringor, sitter i murens ytterliv, och de åt sidorna kraftigt skrånande inre smygarna är delvis klädda med på högkant ställda flisor med flatan vänd utåt. I sydvästra hörnet skjuter en del av trapphuset in som en murklack (fig 302, 326), av Löfgren tolkad som en spis (jfr ovan). Dess översida har legat något lägre än förvaringsbjälkarna, men är delvis raserad.

Utmed trapphusets östra sida är en stenbänk (?) kallmurad av flisor och kullersten, ca 45 cm bred och 55 cm hög. — Östra muren under valvet har kraftiga sprickor samt, vilket redan nämnts, kva-

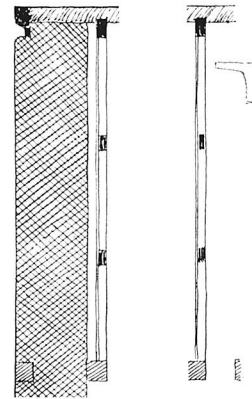
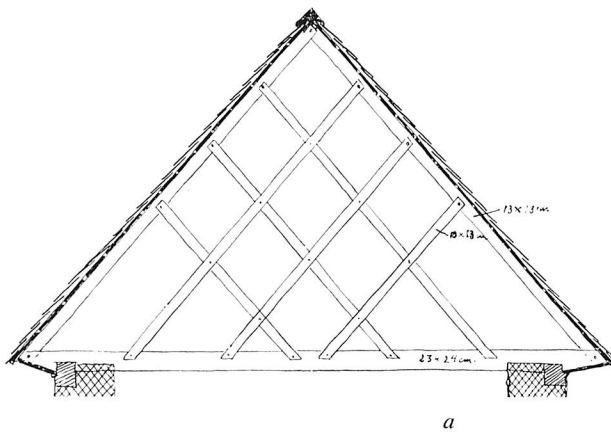
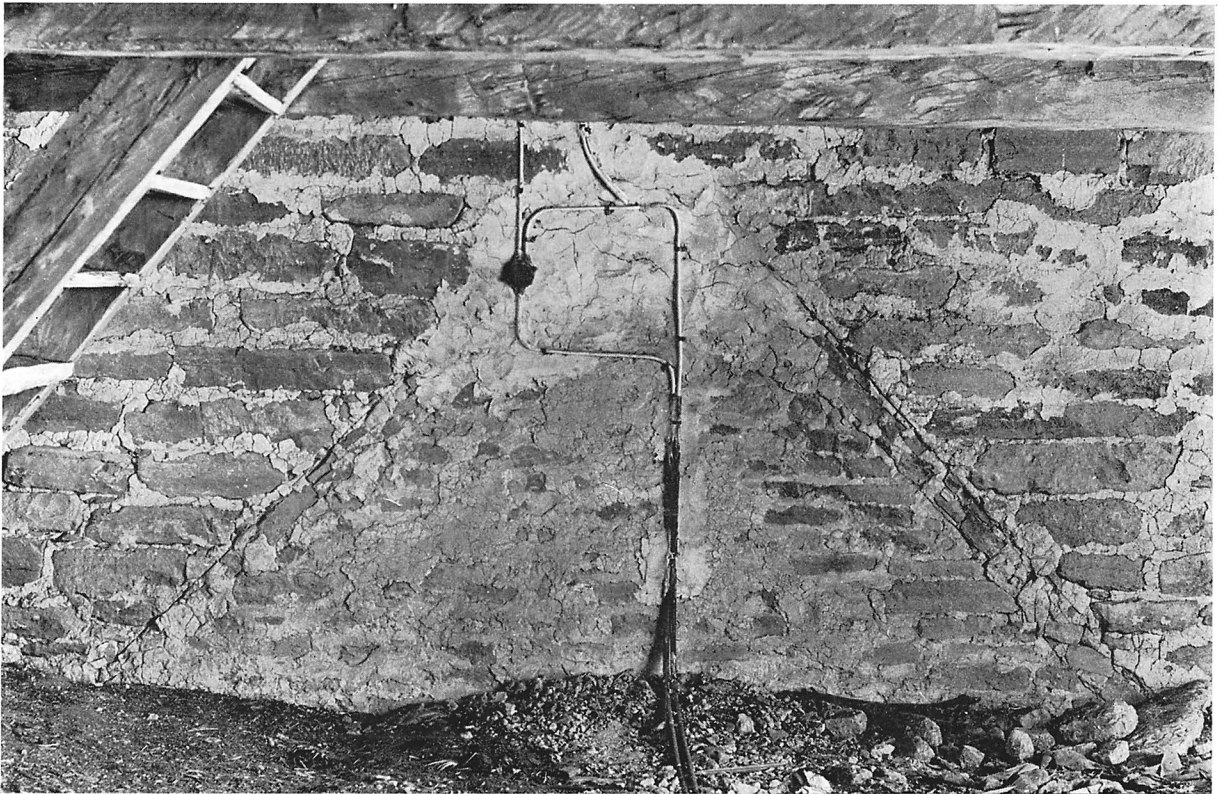

Fig 323. Långhusets västra gavelröste samt ett stycke av västornets östra mur, sedda från tornets andra våning. Foto S Hallgren 1969.

West gable of nave and part of E wall of W tower, from the second storey of the tower, cf fig 302, far left.

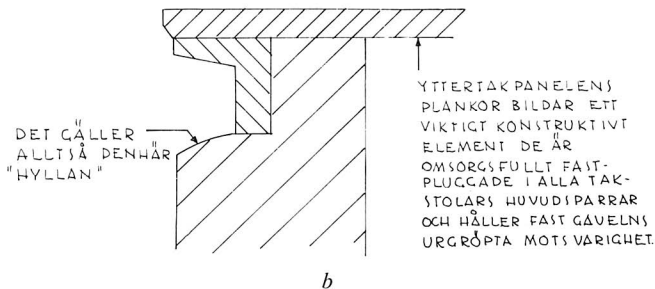

Fig 324: a-b. Väversunda kyrkas romanska takstol, skala 1 100 (a) samt detalj av gavelns kant med den yttre, förtunnade sparren i takstolen (b). E Lundberg 1969.

The Romanesque roof-trusses of Väversunda church (a) and detail of the gable edge with the outermost, thinned or hollowed-out timbers of the trusses (b).

Fig. 325. Detalj av murverket i västtornets första våning, östra muren, med sporadiskt förekommande kvaderrits. Foto R Boström 1963.

Detail of the masonry of the first storey of the W tower, E wall, with occasional false ashlars marked.

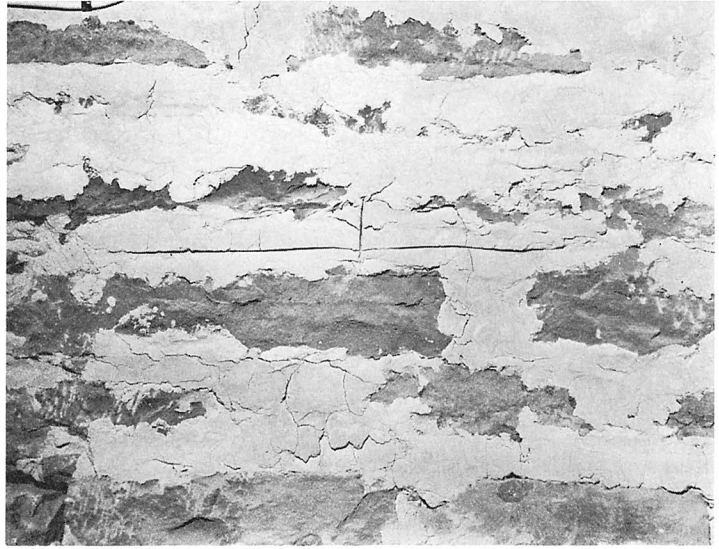

Fig 326. Interiör av västtornets första våning, östra kammaren, mot söder. Foto S Hallgren 1969.

Interior of first storey of W tower, E chamber looking S.

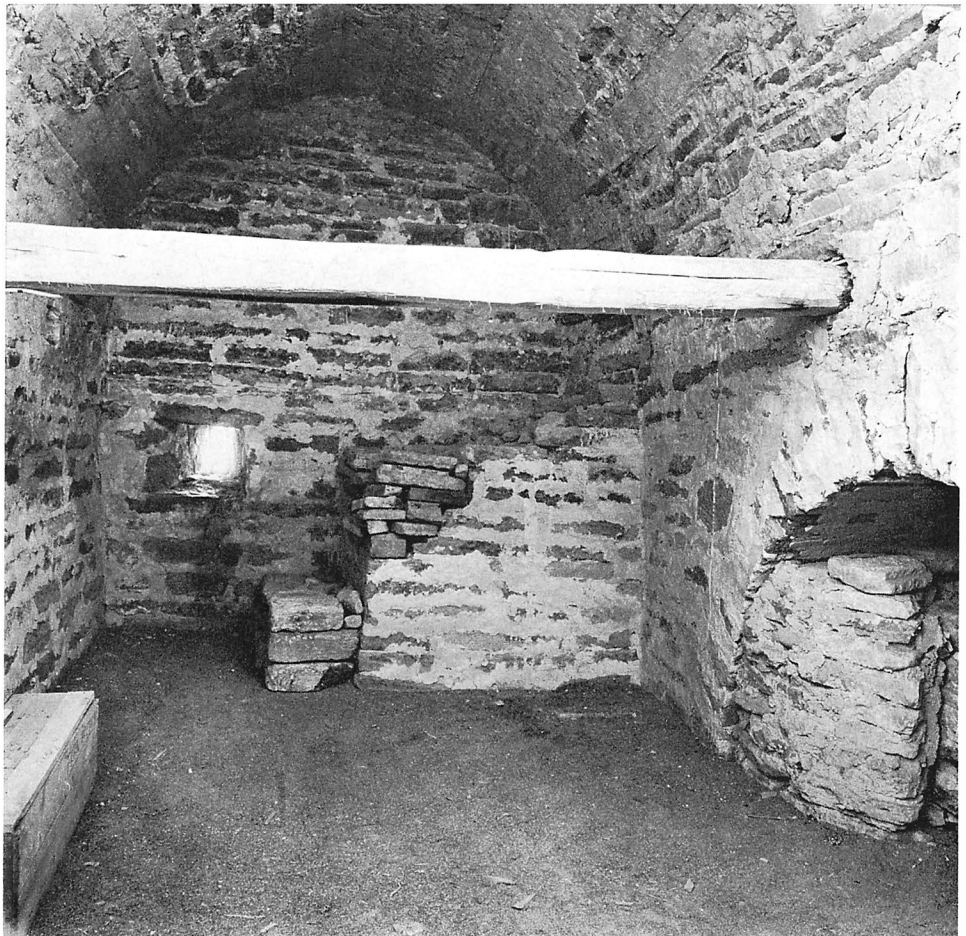

Fig 327 Interiör av västtornets andra våning med trappans mynning invid västra muren. I denna en vågrät slits som troligen utgjort upplag för täckflisorna i en trapphuv. Foto S Hallgren 1969.

Interior of second storey of W tower with the staircase opening by the W wall. In the wall is a horizontal groove for a staircase roof.

Fig 328. Västtornets översta våning, den nuvarande klockvåningen, mot sydväst. Foto S Hallgren 1964.

Top storey of W tower, the present bell chamber, looking SW

derrits här och var (fig 325). Någon skillnad mellan murverket här i öster i förhållande till de övriga tornmurarna kan ej påvisas. Man har alltså murat tunnvalvets östra vederlag intill långhusgaveln.

Trappan till nästa våning fortsätter inne i västra muren (fig 302, 304). Det inre murhörnet mellan vilplanet och trappan är rått avhugget till rundad form, utom upptill och nedtill, där hörnet fått behålla sin ursprungliga skarpa kant. Trappan, som svänger obetydligt, är här 60–68 cm bred och täckt av kant i kant lagda hållar. Stegen är obekvämt höga, ca 25–33 cm, och lutningen brantare än i den underliggande våningen (se fig 302). I andra våningen mynnar trappan i en stympad trapphuv (fig 302, 304, 327). Över trappan är i västra muren en vågrät slits, belägen ca 110 cm över golvet. Den är ca 9–12 cm djup samt omkring 32 cm hög och har troligen utgjort upplag för en avtäckning med flisor. Trappans mynning har alltså varit bättre skyddad än vad den nu är. Jfr Hagby och Österlars kyrkor.¹⁷

Denna andra våning, som nu utgörs av ett enda rum, har varit belyst av sammanlagt fem gluggar av samma typ som i första våningen (fig 302). De på södra sidan har tillmurade dageröppningar, liksom den mellersta på norra sidan.

I östra muren framträder tydligt en liten triangulär yta, nämligen det äldsta långhusets gavelröste som beskrivits ovan (fig 323). Dess murverk i smått förband skiljer sig tydligt från tornets grövre. Olyckligtvis har gavelspetsen förstörts i samband med den elektriska installationen. numera går en elektrisk kabel i fogen mellan gavelspetsen och tornmuren, och muren omkring kabeln har smetats över med ett tjockt lager cementbruk.

Golvet, som även i denna våning utgörs av en utjämnad översida av tunnvalv, är täckt av ett tjockt lager jord, skräp och stenar. Däribland märks några runda, släta gråstenar som troligen är kaststenar. I västra delen ligger en lös, tämligen stor flisa över det nyss beskrivna hålet i den underliggande tornkammarens valv.

Taket i andra våningen har utgjorts av ett trätak, vilande på tätt sittande bjälkar med upplag i norr och söder (fig 302, 304). Ingen ursprunglig bjälke är bevarad, de få nu befintliga är sekundärt inspassade i de gamla lägena. Inga golvplankor vilar nu på bjälklaget, varför andra och tredje våningarna

tillsammans utgör ett enda högt rum. På golvbjälkarna vilar en stödkonstruktion för fjärde våningens klockstolar (från 1785, se nedan).

Inga spår av rumsindelning, vare sig av trä eller sten har kunnat iakttagas, men har troligen funnits. Trapphuvten har på insidan, dvs inåt tornet, en vertikal indragning (fig 327) som möjligen kan sättas i samband med en sådan. en mellanvägg av trä kan ha utgått från det inåtgående hörnet.

Tredje våningen, som är högre än den andra (fig 302, 304), har varit upplyst av fyra gluggar, två i söder och två i norr, de senare med numera igenmurade dageröppningar. Ej heller i denna våning har någon rumsindelning kunnat iakttagas, men får väl förutsättas ha funnits. Även tredje och fjärde våningarna skiljs åt av ett kraftigt bjälklag.

Ungefär mitt för norra muren utgår en trätrappa, som går mot söder upp genom tredje våningen och till den översta, som numera är klockvåning (fig 292, 302, 304, 328, 352). Där är stora, till golvet gående, rundbågiga öppningar, tre åt norr, söder och väster samt två åt öster (fig 303). De sistnämnda har ursprungliga, inmurade bröstvärn, och i öppningarna över dem är glasade bågar av modernt snitt insatta. Alla de övriga är försedda med moderna skyddsräcken av smidesjärn samt tjärade träluckor. — Löfgrens och Wallmans avbildningar (fig 306, 308, 309, 311) visar bröstvärn även i de yttre skottöppningarna på tornets övriga tre sidor. Dessa synes ha avlägsnats i samband med tillkomsten av 1857 års kyrka.

Murkrönet är avrivet, det inre livet ungefär 35 cm mer än det yttre (fig 328). Den nuvarande spetsiga tornhuvten, täckt med tjärad spån, är troligen medeltida, men den äldsta huvten var antagligen trubbigare.

Denna tornets fjärde våning var ursprungligen skyttevåning. Var klockorna, som varit två (av antalet löphål för klocklinor att döma, fig 302), från början varit upphängda, är ovisst. Kanske i en trästapel på tornhuvten (jfr s 196). I varje fall kunde man ringa klockorna, som både skulle tjäna gudstjänstlivet och användas som stormklockor, ända nedifrån tornets bottenvåning.

När klockorna sedermera byttes ut mot större och tyngre, flyttades de ut ur stentornet och till en trästapel på kyrkogården (fig 300). När detta ägde

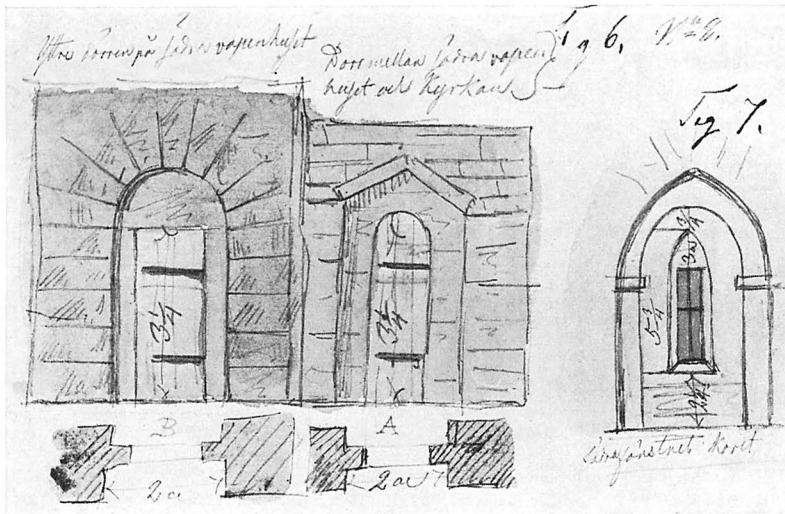

Fig 329. »Yttre dörren på södra vapenhuset» (B), »Dörr mellan södra vapenhuset och Kyrkan» (A) samt »Södra fönstret i koret». Laverad blyertsteckning av N M Mandelgren 1848. LUKI.

“Outer door of south porch” (B),
“Door between the south porch and the Church” (A), and “The south window of the chancel” Wash drawing.

rum är obekant. Enligt Mandelgren fanns det 1848 hylsor i korvalvet för klocklinor, vilket visar, att även östtornet använts som klocktorn (se nedan, östtorn), men det har ej gått att få någon klarhet i, om och när klockorna hängde i östtornet.

Klockstolen, byggd år 1785 av båtsman Wandring, är av en originell, virkesbesparande konstruktion (fig 302, 328).¹⁸ De bjälkar, som bär klockornas lager, är inmurade i tornets norra och södra väggar. Men dels för att förhindra skador på tornväggarna genom påfrestningarna under ringning, dels föra belastningen så långt ned i tornet som möjligt, har ett kryss av förhållandevis klen virke satts upp mellan tornets andra och tredje våningar. Härigenom får tornets murmassa tjänstgöra som motvikt till de ryckningar som uppstår vid ringning, samtidigt som påfrestningarna fördelas över en stor del av tornet.

Bredvid trappans mynning i klockvåningen står ett gångspel (synligt i fig 302), vridbart mellan golvet och en takbjälke. Troligen samtidigt med Lars Wandrings klockstol.

Kor och östtorn

Koret och det ovanpå detta vilande östtornet hade i det yttre kvadratisk plan. Det var något kraftigare än västtornet, basytan var ca 10 × 10 m. De stora murytorna dominerades av ett stort spetsbågigt fönster på södra sidan samt av en tinnkrans under

takfoten. I övrigt var det sparsamt försett med smala ljusgluggar, varierande till antal och storlek hos de olika tecknarna (fig 300, 301, 306, 312, 313, 314 ff).

Kyrkans kor i bottenvåningen är ganska väl känt tack vare ett stort antal detaljerade avbildningar. Delar av grundmurarna, som kan komplettera vår kunskap, har också påträffats (fig 322). Till det ganska breda och korta koret (inre bredd 11 1/4 aln = 668 cm enligt Inv 1829) anslöt sig i öster en i murmassivet utspärad, rymlig absid (fig 306, 308, 314, 315, 319 ff). Mot långhuset öppnade sig koret till nästan hela sin bredd genom en hög och vid triumfbåge (fig 307, 321, 342). Bevarade murrester visar emellertid, att den ursprungliga triumfbågen var betydligt smalare, endast omkring 3 m bred.

Koret var välvt med ett kryssvalv med rektangulär grundplan. I söder vilade det på två hörnpi-lastrar förenade av en på impostlister vilande båge, vilken enligt Löfgrens och Mandelgrens skisser hade en obestämt rundad form (fig 307, 329, 342), men som i den senares renritning var spetsbågig (fig 319). Att döma av fig 315 var valvet så högt, att det sköt upp i den första tornvåningen och inkräktade på utrymmet. Redan av det skälet kan man misstänka, att detta toppiga valv ej hörde till den ursprungliga anläggningen, utan till en senare tid när inte östtornets utrymmen behövdes. Tidigare torde koret ha varit välvt med ett tunnvalv. Om det varit tvärställt liksom i första (ev även i andra) våningen, eller hade

vederlag i norr och söder (fig 331) är ovisst; det finns paralleller till korvalv av båda typerna.¹⁹

Om de runda föremålen nära valvets kortsidor (fig 314, 315, 317, 319) berättar Mandelgren. »I hvalfvet öfver koret sitta ännu qvar trähylsor, genom hvilka tågen löpit till ringklockorna» (Reseber s 64). Därav kan man sluta, att tornet, när valvet slogs, användes som klockstapel.

Öster om koret öppnade sig en vid absid, täckt av ett hjälmvalv (fig 314). Absidens plan var en styltad halvcirkel, djupet översteg radien med någon meter, beroende på, att cirkeln var slagen med passarens spets placerad nära *yttrelivet* av korets östra mur, ej det inre. Måtten hos de olika källorna varierar något, men alla betonar starkt absidens dominerande djup. Längst in i absiden var en vinkällare i sen tid inrättad under golvet (fig 322).

I öster hade absiden ett litet fönster med utåt och inåt starkt skrånande smygar. Innersmygens bredd anger Mandelgren till 74 cm (fig 314), dageröppningens bredd till knappt 25 cm. Därmed har Mandelgren själv bevisat, att det vackra rosettfönstret i fig 317 inte hör till Persnäs kyrka (jfr s 420).

Koret belystes från söder av ett mycket högt och smalt, tvådelat fönster med utpräglad gotiska drag (fig 314, 315, 318, 319, 321. — Törnewall har däremot i fig 301 givit fönstret rundbågig form, jfr ovan I:1, s 24). Överdelen bestod av rikt masverk. Ett verkstycke av grå huggen kalksten (fig 334:d), 28,5 cm långt och med en nåt på ena kortändan, är sannolikt en rest av mittposten. Ett avrostat vindjärn satt ännu kvar i sitt hål, när stenen påträffades under golvet 1959. Troligen hörde fönstret till samma skede som det toppiga korvalvet. Ursprungligen får vi föreställa oss ett betydligt mindre, rundbågigt fönster med liten dageröppning och kraftigt skrånande ytter- och innersmygar. — I det gotiska fönstrets överdel var glasmålningar insatta, beskrivna nedan.

I en rundbågig ingång i norra kormurens östra del (fig 307, 315, 342) satt en dörr, ornerad med beslag av smidesjärn (fig 330). Att döma av Mandelgrens teckning, utgjorde den ett gott exempel på romansk smideskonst, där konstruktiva och dekorativa element på ett lyckligt sätt förenades. De båda vågräta gångjärnsbeslagen var refflade utmed kanten och fästade vid dörren med tätt sittande nitar

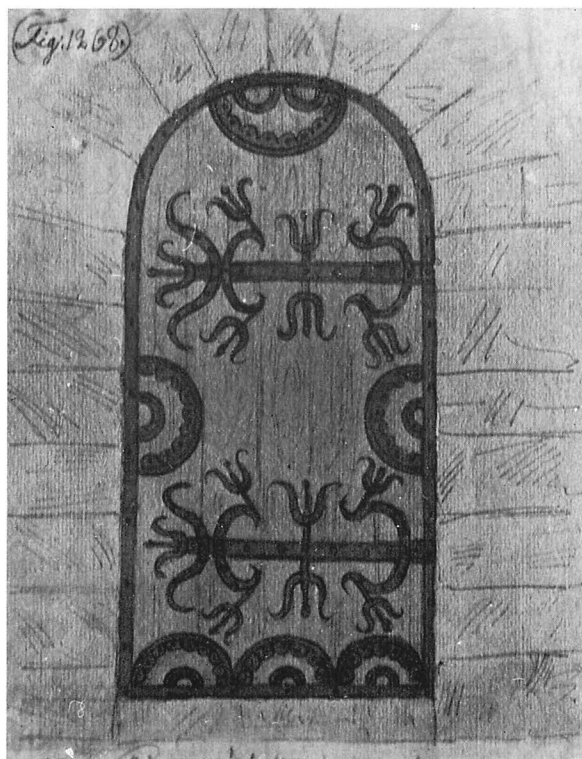

Fig 330. Järnbeslagen dörr mellan koret och trappan i norra kormuren, troligen sekundärt använd. Kanske tillhörde den en av långhusets portaler före tillkomsten av korsarmarna (jfr fig 383: A-C). Teckning av N M Mandelgren 1848. LUKI.

Door with ironwork, between the chancel and the staircase in N wall of chancel, probably used secondarily. May have been in one of the portals of the nave before the transepts were built (cf. fig 383: A-C). Drawing, 1848.

med runda huvuden. Från dessa beslag utgick palmettliknande ornament, bildade av dels raka, dels bågformade beslag, vilkas ändar antingen var böjda utåt eller inåt. Utmed dörröppningens kanter följde ett om en tätningslist påminnande plattjärn, som i bågens hjassa, nedtill och mitt på långsidorna accentuerades av bågformade beslag, koncentriskt ordnade och med innerkonturerna utklippta som en lambrequin.

Denna praktfulla dörr var knappast skapad för en så undanskymd placering som den i korets nordöstra hörn, utan tillhörde sannolikt det romanska långhusets nord- eller sydportal. Dörren har av Folke Holmér²⁰ daterats till 1100-talet och han anser det även troligt, att den tillhört en av långhusportalerna.

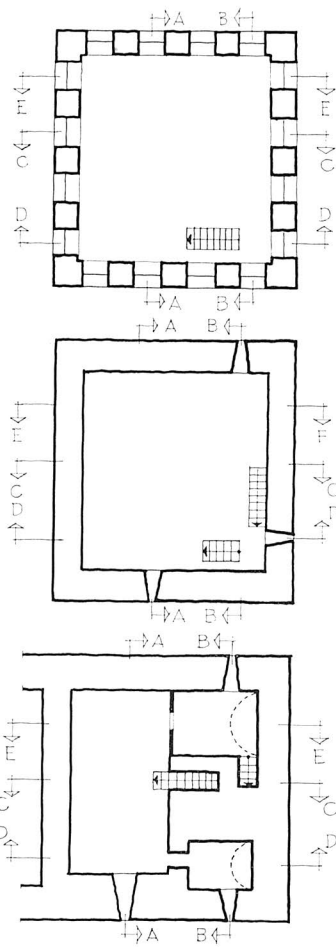
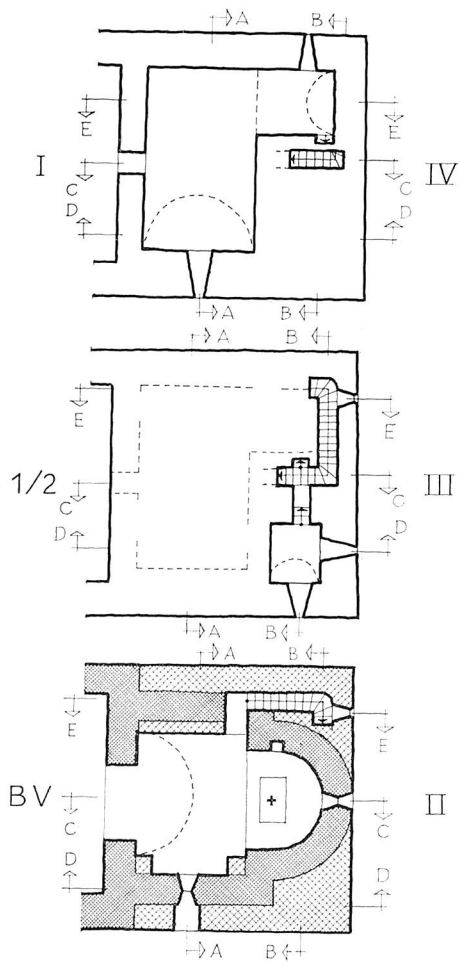
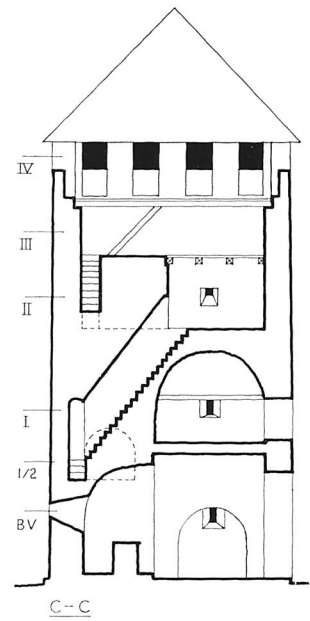
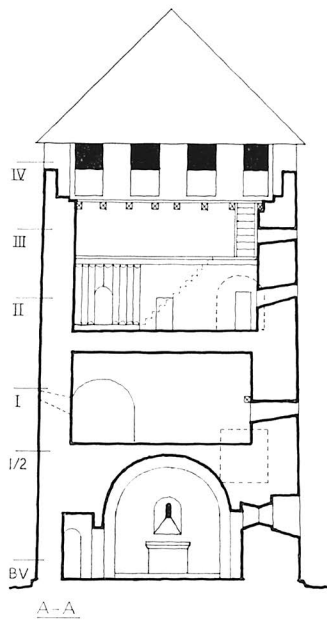
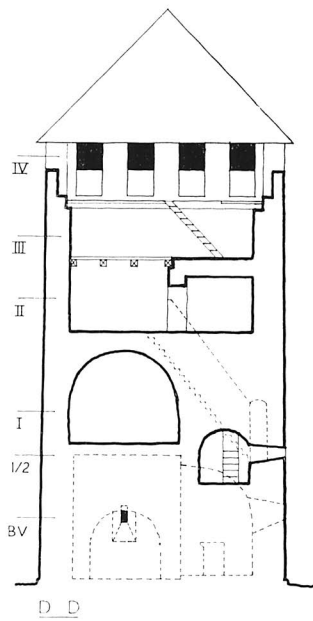

Fig 331. Östertornet, sektioner och planer. Skala 1:300. Rekonstruktionsförsök av R Boström 1969.

E tower, sections and plans. Attempted reconstruction.

Mandelgren har ej ritat vare sig nyckelskylt eller dörring, men sådana får vi förutsätta ha funnits. En ring av smidesjärn med motställda drakhuvuden (fig 353), nu fästad vid dörren i Nya kyrkans sydportal, kan väl tänkas ha tillhört den av Mandelgren avbildade dörren.

Genom denna dörr (av Mandelgren kallad sakristiedörr), som var högerhängd, kom man in i ett litet förrum, som mot norr hade en ingång till sakristian och mot öster en dörröppning till en murtrappa, den enda förbindelsen med östtornets övre våningar.

Om tornets övre våningar berättar Löfgren helt kortfattat. Efter en beskrivning av västtornet heter det: »Dylika kamrar synes äfven många uti det motsvarande Östra tornet, som nedantill emot kyrkan har ett högre hvalf än det västra, och utgör Choret.» (Åhstrand-Löfgren).

Mandelgren är den ende som återgivit östtornets våningsindelning och murtrappor. Hans ritningar är emellertid delvis svårtolkade, förutom att de är ofullständiga. I en och samma plan tar han exempelvis med detaljer som hör till över- eller underliggande våning.²¹ Ej heller framgår det klart var sektionerna är lagda (fig 314, 319), där råder en oklarhet beträffande »framför» och »bakom». Däremot har han i vissa fall uppgivit detaljmått, vilket givetvis är av oskattbart värde.

Följande försök till beskrivning av östtornet, jämte åtföljande rekonstruktionsförsök (fig 331), bygger huvudsakligen på Mandelgrens skisser (fig 312–314, 315, 317); det dokumentariska värdet av planscherna i Atlas (fig 318, 319) är nämligen diskutabelt. De bygger på renritningar utförda i början av 1880-talet, flera decennier efter Mandelgrens besök i Persnäs 1848. Hela kyrkan, sånär som på västtornet, var då jämnad med marken.

Trappans nedersta steg låg kvar på sin ursprungliga plats 1959 och bekräftar riktigheten i Löfgrens och Mandelgrens planer. Trappan följde först absidens norra sida, varefter den fortsatte i rät vinkel mot söder. Just där trappan vek av, belystes den av en liten glugg mot öster. Vid absidens östligaste punkt i kyrkans mittaxel vek trappan av ännu en gång, nu åt väster. Absidens översida torde ha erbjudit ett lämpligt underlag för trappans fortsättning. Efter några steg delade sig trappan. Södra

grenen förde nedåt till en liten tunnvalvd cell, utsparat i tornets sydöstra hörn i det utrymme som bildades ovanpå absidvalvets lägsta parti (fig 314, 317). Samma rumsbildning förekommer i en del kyrkor med försvarsegenskaper, t ex Ramdala, Arby och Store Hedinge.²² Mandelgren anger planmått. omräknade i cm blir de i norr-söder 223 cm och i öster-väster 193 cm. Belysningen utgjordes av små ljusgluggar i öster och söder.

Trappans nordliga gren förde in i tornets första våning, som hade formen av ett L. Nordöstra delen hade förmodligen ett tunnvalv med vederlag i norr-söder, medan västra hälften upptogs av ett tunnvalvt rum med vederlag i öster-väster. Vi får tänka oss, att nordöstra tunnvalvets hjassa låg lägre än västra valvets anfangslinje. Det var mindre komplicerat än om de båda tunnvalven möttes i samma nivå. I Vickleby västtorn på södra Öland förekommer samma konstruktion, i Alvastra och Heda kyrkor är ett helt valvsystem uppbyggt av ett större tunnvalv som försträvas av lägre, tvärställda tunnor²³ — Ljusgluggar i nordöst och söder utgjorde belysningen. Nordöstra kammaren avstängdes kanske genom en tunn skiljemur med dörr (jfr fig 317). I väster var en genomgång till långhusvinden.

Östtornets sydöstra del upptogs av ett trapphus med västra sidan vilande ovanpå tribunbågen och liggande i liv med denna. Bottenytan var omkring 4,5 × 3 m. Tänkbart är, att ett litet rum kan ha varit utsparat i sydöstra hörnet, och i så fall med ingång från det större tornrummet.

För att komma upp till andra våningen, måste man gå tillbaka genom samma dörröppning som förde in i första våningen. Mellersta grenen av trappan gick brant rakt upp mot väster direkt till nästa våning, där den mynnade i det större rummet. Även denna våning förefaller nämligen ha varit disponerad och belyst på samma sätt som den första. Antagligen var också valvsystemet en upprepning, vilket dock inte klart kan utläsas av Mandelgrens flyktiga skisser.

I likhet med de bevarade valven i västtornet, torde även östtornets tunnvalv ha haft ballastmurning i svicklarna, så att valvens översidor kunde tjäna som brandsäkra golv i våningen ovanför.

Genom en rundbågig ingång i trapphusets norra sida kom man in i trappan som ledde upp till tredje

våningen. Denna bestod av ett enda rum. Trapphusets översida utgjorde golv i en del av tornvåningen, och där mynnade trappan. Om andra tornvåningen var tunnvalvd, var även tredje våningens golv brandsäkert. I annat fall får vi föreställa oss, att ett bjälklag bar upp ett trägolv i den del av tornvåningen, som ej vilade på trapphuset. Enda belysningen tycks ha varit en glugg på södra sidan.

Mellan tredje och fjärde våningarna fanns förmodligen ett bjälklag. I så fall hade våningarna förbindelse med varandra genom en trätrappa, men om detta lämnar Mandelgren inga upplysningar. Fjärde våningen låg överst och hade karaktären av en skyttevåning genom höga, till golvet gående skottgluggar. De varierar i antal och storlek hos de olika tecknarna (jfr fig 301, 306, 308, 321), i den mån de överhuvudtaget är avbildade. Hos Rhezelius saknas de helt (fig 300). I Mandelgrens renritning är de dessutom mycket små (fig 319), vilket kan tolkas som om bröstvärn hade varit inmurade.

Tornhuven kan närmast beskrivas som ett säteritak och var, liksom övriga tak, klätt med tjärad ekspån. Möjligen kan takformen sättas i samband med de reparationer, som blev möjliga att företa efter 1585, då Johan III skänkte 4 tunnor spannmål till de förfallna kyrkorna i Persnäs och Föra.²⁴ Ursprungligen var tornhuven troligen en låg pyramidhuv.

Sakristia

I vinkeln mellan östtornet och norra korsarmen låg en stor sakristia med ingång från koret (fig 306: b, 308, 310 f, 313, 314, 319, 320 f). Den började uppföras år 1650 och stod under tak 1652. Planen var rektangulär och materialet i dess låga murar med all sannolikhet putsad och vitkalkad kalksten. Yttertaget, ett pulpettak lutat mot östtornets nordmur, var möjligen från början spåntäckt, men täcktes 1666 med tegel av Simon Kloock och Nils Lång (C 1, se not 2); även 1691 utfördes taktäckning med tegel (räk).

Uppgifter om att taket »spentes» 1703 (räk) kan tyda på att man detta år återgick till takspån, men 1753 beslöt man att åter anskaffa tegel till sakristians tak. Följande år anskaffades 1 000 takpannor, vilka lades på 1755, och 1761 såldes överblivna takpannor till Källa (s 339).

1771 beslöt man, att det odugliga taket, som inte

höll tätt, skulle täckas med sten. Varje gård skulle bidra med flisor av två tums tjocklek och i två format, dels 2 alnar i fyrkant, dels 2 × 1 alnar. De användes senare som golvflisor i 1857 års kyrka. Deras råbrutna ytor är försedda med parallella grunda rännor. I Källa kan man studera, hur flisorna skulle användas (fig 198, 229): de kvadratiske skulle ligga underst, överkragande varandra. I sidled skulle de ligga kant i kant. Över de lodräta skarvarna skulle de smala flisorna placeras. De rännlika inhuggningarna underlättade vattnets avrinning från de skrovliga ytorna. Arbetet utfördes omedelbart och var avslutat 1772. Överblivet virke från takreparationen skulle användas till golv i sakristian. (Även 1805 beslöt man att inlägga trägolv, men det är ovisst, om det kom till stånd.)

Redan 1777 hade kyrkvärdarna framfört klagomål över »at kyrkans skrud och kläder af fugtigheten förderfwas, hwarföre kläckaren anmodades, at alltid hafwa dem hemma hos sig i förwar». Som ersättning skulle han erhålla 24 skilling per år. Ett par år senare var skadan avhjälpd, så att kläderna åter kunde förvaras i sakristian, som »är så wäl med tak förwarad, at kläderna der kunna wara oskadda» (st prot). Sedan dröjde det ända till 1813, innan taket åter läckte och de nytvättade mässkläderna blev fläckade »af wattudropp» från sakristians tak, så att de åter behövde rengöras (räk).

Det saknas uppgifter om hur innertaket såg ut. Det kan ha varit en panel spikad på takbjälkarnas undersida eller också ett tunnvalv, slaget av kalksten, med vederlag i norr och söder.

Det enda fönstret satt i östra muren. 1661 gjordes galler för fönstret, vilka förnyades 1708, samma år som lås gjordes till sakristian. Året därpå anskaffades en huggen sten i fönstret (en solbänk?) samt tre fönster(rutor).

Inredningen utgjordes av några möbler (se nedan) samt tre förvaringsnischer, två på ömse sidor om fönstret samt en i norra muren (fig 319). Målaren Anders Björk utförde arbete i sakristian 1709, kanske var det möblerna som målades.

Trots fönstergaller och lås gjordes inbrott i sakristian natten mellan 14 och 15 augusti 1819. Tjuvarna tog sig in genom fönstret, högg sönder dörren omkring låset samt bröt sig in i kyrkvårdskistan. Stöldgodset räknas upp i räk 1820: mässkjortan,

altardiskduken, ett tennstop, en stor butelj samt alla kontanta medel som influtit sedan 1 maj, däribland en del utländskt och värdelöst mynt som givits i kollekt (!). Allt detta efterlystes genom landshövdingeämbetet, »men tjufvarne upptäcktes icke».²⁵

Därefter måste det stulna ersättas och skadorna repareras. Dörren brädkläddes av byggmästare Per Jonsson i Hallnäs.

1810 diskuterade man olika möjligheter att inrätta en liten vinkällare, antingen »i Sacristian eller Material-huset, der kyrkans Mässewin kunde i sit ankare nersättas och icke blifwa, de heta Soṁarmånaderne bortskämt .» Man beslöt att en källare skulle »tilredas i Sacristian wid ena väggen under golfwet», vilket »på kort stund tyckes kuṁa ut-rättas och en liten trädlucka med gångjärn och lås däröfwer façonneras .» (st prot 1810). Det går nu ej att avgöra, om källaren verkligen placerades i sakristian. Genom Löfgren (se ovan) vet vi nämligen, att det fanns en vinkällare i korets absid, återfunnen 1959 (fig 322).

Korsarmar

Korsarmarna i norr och söder var inbördes lika till utformning och storlek (fig 312–316). De hade rektangulär plan, enligt bevarade källor var den norra endast ett par dm smalare i öst–västlig riktning än den södra. Tydliga stötfogar kunde konstateras 1959 (fig 322), korsarmarna var alltså sekundärt tillbyggda. Grundmurarna var mycket tjockare än långhusets, omkring 170 cm, vilket även torde ha inkluderat en sula. Materialet var, liksom i kyrkans övriga delar, kalksten. En anteckning av Wallman (fig 310) ger vid handen, att stenen var huggen och stod oputsad.

Korsarmarna kan rekonstrueras i detalj, dels tack vare ett rikt bildmaterial, dels på grund av att nästan exakt identiska tillbyggnader ännu är bevarade vid Gärdslösa kyrka (not 12). Fasaderna avslutades upptill av en gavel i form av en liksidig triangel. Sadeltaken låg vinkelrätt mot långhusets, södra korsarmens nock sköt upp ovanför de båda andra.

Mitt i vardera fasaden var en rundbågig kolonnettportal placerad ett eller ett par språng innanför murlivet. Den norra hade rakt avslutat tympanon (fig 313), medan underkonturen till sydportalens täcksten var uthuggen i form av en treklöver²⁶ med

droppar i svicklarna (fig 312, 332). Kolonnetternas kapital hade bägarform och de attiska baserna var utsmyckade med hörnblad. Stycken av en arkivolt och ett kolonnettskafv är bevarade (fig 334:b).

Dörren i fig 332 med klädsel av rombpanel har 1700-talskaraktär; troligen tillkom den i enlighet med ett beslut 1797 att den södra »kyrkedörren skal blifwa ny, med aldräförsta» (st prot). Av den ursprungliga dörren, som på vanligt sätt torde ha varit förstärkt och förskönad av järnbeslag (dock inte den i fig 330 avbildade, jfr s 431), återstår möjligen en dörring av smidesjärn (fig 353), vilken numera är placerad på Nya kyrkans södra dörr (s 483).

Portalernas innersmygar var troligen avtäckta av trubbiga triangelbågar, trots att Mandelgren i fig 319 antyder en rundbågig sådan i sydportalen. Skjutbommar torde ha utgjort stängningsanordningen, jämte stora lås fästade på dörrarnas baksida.

Det rektangulära fönstret väster om portalen i fig 300 och 301 var ej ursprungligt, det tillkom troligen under senmedeltiden eller ännu senare. Fönstret öster om portalen i fig 301 är troligen från 1668. 1810 gjordes helt nya fönster, 4 alnar höga (fig 306, 308 f, 312 ff). — Den enda belysningen i korsarmarna torde från början endast ha bestått av fönster på östra sidan, innersmygen till ett sådant är inritat i Löfgrens planer (fig 308, 321). Enligt Mandelgren (fig 316) var dess inre smyg 2 1/2 aln (= 150 cm) hög. I Gärdslösa norra korsarm är ett ursprungligt rundbågigt fönster bevarat ungefär mitt i fasaden (därför osymmetriskt i interiören), vilket karakteriseras av en smal dageröppning, grund yttersmyg samt mycket starkt skrånande innersmyg (ca 3 m hög). Av det motsvarande södra korsarmsfönstret i Gärdslösa är överliggaren bevarad och har likt sydportalerna i både Persnäs och Gärdslösa treklöverformad underkontur. En liknande utformning hade kanske också Persnäs södra korsarmsfönster.

Rakt över vardera portalen var en rundbågig fönsteröppning placerad ett språng innanför murlivet samt delad av en kolonnett. Genom sin utformning för de tanken till de gotländska klockvåningarna. På Öland förekom dylika mera sparsamt, bl a i Gärdslösa, Högby (fig 113–114), Långlöt, Runsten och Stenåsa.

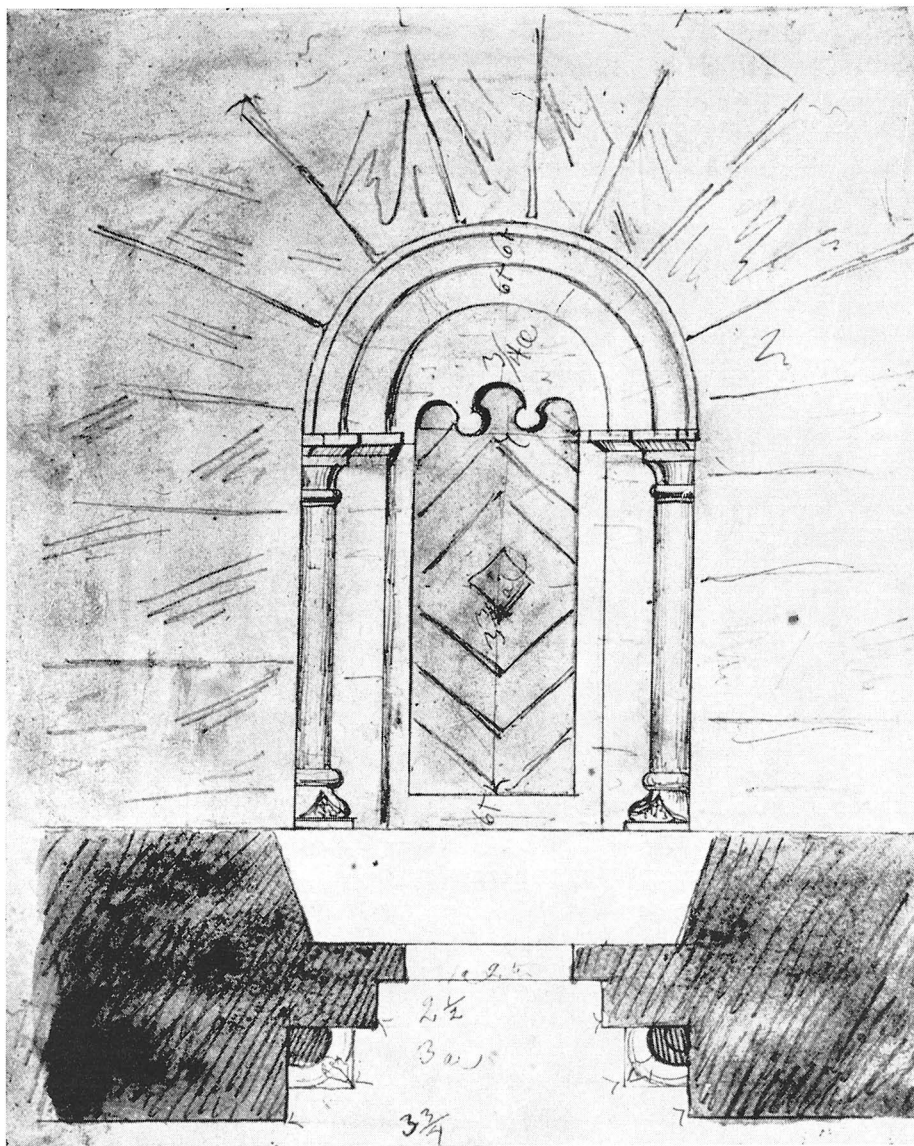

Fig 332. Södra korsarmens portal, teckning av N M Mandelgren 1848. LUKI.

Portal of S transept, drawing, 1848.

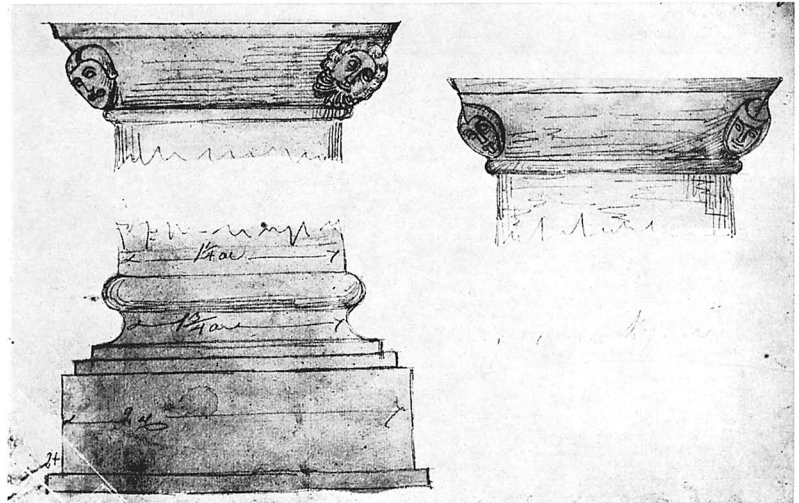
Korsarmarna öppnade sig mot långhuset med två rundbågiga arkader, skilda åt av kraftiga rundpelare. Några kolonntrummor är bevarade, löst ligande innanför kyrkogårdsmuren i nordöst. De har en genomsnittlig diameter av 83 cm (fig 334:a).

Den norra kolonnens kapitäl, som tecknades av Mandelgren (fig 333), är också bevarat och förvaras i Nya kyrkans vapenhus (fig 335–336). Det orneras i hörnen av fyra starkt stiliserade människohuvuden i hög relief, framställande: 1. Kvinna med barbette²⁷

på huvudet, kinder och haka delvis dolda av ett huvudlin (fig 336:a). — 2. Skägglös man i toppig huvudbonad (fig 336:b). I den halvöppna munnen är tänderna markerade. — 3. Man med solfjäderformat skägg och åtsittande mössa (fig 336:c). — 4. Narr som räcker ut tungan och har en toppig, åtsittande mössa (fig 336:d). Allas ögon är överdrivet stora och kupiga, några har (sekundärt?) markerade pupiller. Det råder ett fint samspel mellan människans toppiga mössor och kapitälens bakomliggande hörn.

Fig 333. Detaljer av norra korsarmens kolonn. Blyertsteckning laverad med grått av N M Mandelgren 1848. LUKI.

*Details of column in N transept.
Pencil drawing with grey wash.*

— På ett av kapitälerna har en profilerad täckplatta²⁸ vilat, varav ett stycke påträffades 1959 (fig 334:c), 33 × 20 × 8 cm, av röd kalksten.

De tillhörande baserna är nu inmurade högt uppe i hörnen mellan långhuset och koret, upp och nedvända (fig 355 f). Deras kraftiga, om trubbiga pilspetsar påminnande hörnblad, återfinns bl a i Gothem²⁹ på den kopplade tornbågskolonnens bas (på dess kapitäl igenkänner vi fö ett par av de manliga huvudena i Persnäs och Gärdslösa³⁰).

Korsarmarna var välvda. Mandelgren har i fig 316 och 319 markerat ett långsträckt kryssvalv i vardera korsarmen. Gärdslösa korsarmar, som i många avseenden liknar de förlorade i Persnäs, har i stället två ribblösa kryssvalv utan mellanliggande gördelbåge, en konstruktion som bäst kan beskrivas som ett tunnvalv med stickkupor. Valvens hjässor låg enligt Mandelgren 9 1/2–9 3/4 alnar (= 5,60–5,80 m) över golvet (fig 316), vilket är endast obetydligt lägre än i Gärdslösa.³¹ Sträckmurarna sköt upp ovanför valven, varigenom det skapades plats för en övervåning, till vilken de vackra kolonnettfönstren hörde (fig 313, 321).

Persnäs korsarmar har av Johnny Roosval för mer än 60 år sedan tillskrivits den anonyme Gärdslösamästaren, som förutom i de redan nämnda kyrkorna varit verksam bl a i Gothem och Köping.³² Senare har Roosval³³ fört fram teorin, att den till namnet kände byggmästaren av Stenåsa kyrkas kor, Håkan Tanna, skulle kunna vara identisk med

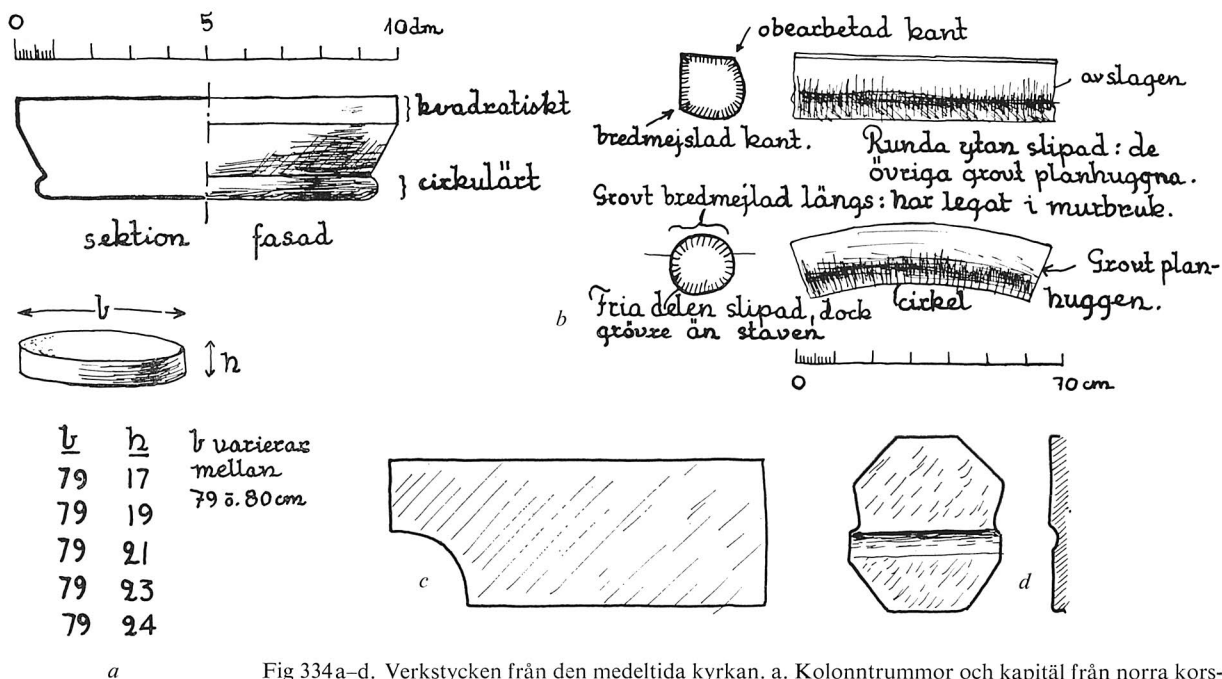
Gärdslösamästaren. I beskrivningen av Högby kyrkas korportal och klockvåning (I:3, s 197 ff) har vi redan berört nära besläktade monument, och vi kommer även i fortsättningen få tillfälle att återkomma till detta viktiga frågekomplex (se kommande beskrivningar av bl a Gärdslösa, Köping, Glömminge, Stenåsa och Långlöt). Troligen var det en gotländsk eller öländsk byggnadshytta med rötter i Westfalen, som var verksam under decennierna omkring mitten av 1200-talet, under övergångstiden mellan romansk och unggotisk stil.

Ett påstående, att den norra korsarmen skulle vara äldre än den södra, vilket framförs i Inv 1829 utan någon närmare motivering, har ej kunnat bekräftas.

Det är inte uteslutet, att Gärdslösamästarens (Håkan Tannas) uppdrag i Persnäs även omfattade en ombyggnad av triumfbågen till en delad sådan med en kolonn eller fyrkantpelare i mitten (jfr Högby fig 120, 121 samt s 199) samt att det var till honom uppdraget anförtroddes att byta ut korets låga tunnvalv mot ett kryssvalv (jfr nedan s 457).

Vapenhus (bårhus)

I vinkeln mellan långhusets västra del och södra korsarmen låg ett vapenhus med romanska former (fig 300 f, 306, 308 f, 312, 314, 319 ff), av Löfgren (fig 306:d) även kallat bårhus. Rhezelius (fig 300), Löfgren (fig 321) och Mandelgren (fig 312) markerar en tydlig stötfog mellan korsarmens sydvästra

a

Fig 334a–d. Verkstycken från den medeltida kyrkan. a. Kolonntrummor och kapital från norra korsarmens kolonn (det senare i skala 1.20), jfr fig 333, 335. b. Verkstycken, troligen från ena korsarmportalens kolonnnett och arkivolt. a–b uppm S Hesselgren & S Fränne 1931. c. Stycke av täckplatta till en av korsarmskolonnerna. d. Stycke av mittpost till gotiskt fönster, grå kalksten. Ett avrostat vindjärn sitter kvar i sitt hål. c–d funna under korgolvet 1959. Uppm 1:4. R Boström 1959.

Stones from the medieval church. a. Fragments of columns and capital from the column of the N transept, cf figs 333, 335. b. Fragments probably from the colonnette and archivolt of one of the transept portals. c. Piece of a transept column abacus. d. Fragment of mullion from a Gothic window, grey limestone. A corroded transome iron remains in its hole. c–d fragments found under the chancel floor, 1959.

hörn och vapenhuset, den sistnämnde visar även på annat sätt (fig 319) att vapenhuset och dess pendang var yngre byggnadsdelar.

De relativt tunna murarna var sannolikt uppförda av kalksten, som åtminstone i portalomfattningen (fig 329:B) och troligen även i sydvästra hörnet var huggen.

På södra sidan, nära korsarmen, satt ingången, en rundbågig portal (fig 329:B), lik samtliga portaler i Källa, t ex långhusportalen (fig 211). Över den 3 1/4 aln (=ca 190 cm) höga gångöppningen, som var placerad ett språng innanför murens yttre liv, vilade ett rakt avslutat tympanon. I sistnämnda avseende liknade den norra korsarmens portal (fig 313). Den inre, svagt skråande smygen var enligt Mandelgren 2 alnar (= 120 cm) bred och förmodligen täckt av en trubbig triangelbåge, liksom dörröppningen mellan vapenhuset och korsarmen (fig 329:A).

Väster om portalen var ett litet smalt, rektangulärt fönster placerat, med inåt och utåt skråande smyg.

Ett pulpettak lutade mot korsarmens västra mur, som något sköt upp ovanför taket (fig 300, 301, 309). Dess ursprungliga takbeklädnad var förmodligen tjärad spån. 1689 täcktes taket med spån som hade anskaffats året förut (räk). 1778 och 1783 beslöt man att täcka vapenhuset med flisor, men först 1794 utfördes arbetet av Lars Wandring (not 38). Förmodligen såg det ut som sakristians flistak (s 450).

Troligen hade vapenhuset öppen takstol (jfr Källa vapenhus, fig 199:g), eller också plant innertak. Visserligen kallas de sydliga tillbyggnaderna 1674 för »hwalfwen på södra sidan» (räk), men det saknas i övrigt uppgifter som tyder på att vapenhuset skulle ha varit välv.

Väggarna var oputsade, att döma av fig 329:A.

I västra muren var en nisch och mot öster öppnade sig en portalliknande dörröppning mot korsarmen (fig 329:A). Dess rundbågiga gångöppning satt inne i en smyg täckt av en triangelbåge, vilket tyder på att det är baksidan av dörröppningen vi ser på bilden. Troligen var framsidan vänd mot korsarmens inre. Även mot öster var en smyg, kanske var den rundbågig. Rekonstruerad på detta sätt, ser vi framför oss en rundbågig portal med den likaledes rundbågiga gångöppningen placerad ett språng innanför det inåt korsarmen vända murlivet, samt den mot vapenhuset vända smygen, i vilken dörren var placerad, täckt av en triangelbåge. Det framgår emellertid ej av Mandelgrens teckning, på vilken sida den triangulärt avtäckta smygen var placerad.

Beträffande en närmare datering av vapenhuset, se nedan, Byggnadshistoria och datering.

Materialhus (materialbod, kyrkobod)

Som pendang till vapenhuset låg på norra sidan av kyrkan en annan liten tillbyggnad, kallad materialhus eller -bod (fig 310, 313, 314, 319–321), av Hadorph kallad »korehus» (se underskriften till fig 301). Den hade i stort sett samma utseende som

vapenhuset, med undantag av att dess fönster satt i norr och ingången i väster. Dörröppningen kan, av planen att döma, ha liknat någon av vapenhusets (fig 329:A–B). Fönstret var rundbågigt med skrånande yttermyg enligt Wallman (fig 310), medan Mandelgren givit det rektangulär form (fig 313). På Mandelgrens tid var boden täckt med flisor. Om dess inre vet vi ingenting mer, än att det, i varje fall under 1800-talet, saknade förbindelse med den övriga kyrkan och att fönstrets inre smyg då var tillmurad.

Det är vanskligt att med de knapphändiga uppgifter som står till buds säga något om materialhusets ålder. Gissningsvis kan det tänkas ha tillkommit samtidigt med vapenhuset. Hadorphs benämning »korehus» för tanken dels till S:t Ottos kapell i Högby (fig 113, 114, 120:g, s 202), dels till en delvis bevarad, kapellartad, romansk tillbyggnad vid Råpplinge kyrka.³⁴ Även »korehuset» i Persnäs kan därför tänkas ha varit uppfört som kapell, vilket haft förbindelse med kyrkan genom den nordportal, som möjligen har funnits (s 431). Det är heller inte uteslutet, att även vapenhuset från början kan ha varit ett kapell.

Byggnadshistoria och datering

Medeltiden

I. Den äldsta kända kyrkan bestod av ett långhus samt av ett något smalare, kort kor med trång triumfbåge och vid, djup absid (fig 383: A, jfr fig 322). De tunna murarna, murverket, ett tuktstensförband i smått format (fig 323) samt smala portaler med gångöppning i murens ytterliv stöder en datering till 1100-talets förra hälft eller mitt. En dörr med järnbeslag (fig 330, 353), senare flyttad till östtornet, tillhör troligen också den äldsta anläggningen. Spår av en kryssad takstol (fig 324) som säkert stått öppen, kan också motivera en tidig datering.

II. Ett kraftigt västtorn uppfördes, som med sin södra mur rider på långhusets västgavel (fig 383: B, jfr fig 302–304). Inom sina kraftiga murar rymmer det flera våningar, välvda i den nedre hälften, burna

av bjälklag högre upp. Valven växlar riktning i de båda nedersta våningarna, så att valvtrycket motverkas. Goda utrymmen och förvaringsbjälkar, smala ljusspringor samt en skyttevåning under taket visar, att tornet i sitt fullt utbyggda skick både kunde tjäna bygdens aktiva försvar och användas som skyddsrum, för att använda en modern term. Sturkar i valven visar, att tornet också var avsett att rymma två klockor.

På byggnadshistoriska grunder kan tornet dateras inom relativt lång tidsperiod, ca 1170–1240. Vid tidsbestämningen måste givetvis även hänsyn tas till de politiska förhållanden som efter mitten av 1100-talet framtvingade kyrkornas befestande utmed våra kuster.³⁵

Även den relativa kronologien är naturligtvis en

faktor att räkna med. Kyrkans utbyggnad (frånsett sakristian) fortskred nämligen ända fram till 1200-talets mitt, och av praktiska och ekonomiska skäl är det svårt att föreställa sig, att mer än en stor byggnadsetapp åt gången var möjlig att genomföra.

Ett så krävande företag som uppförandet av det borgliknande västtornet kan rent av tänkas ha tillkommit under två olika perioder, även om det ej klart kan utläsas av murverket (jfr Föra västtorn i närmast följande volym). Till den äldsta tornanläggningen skulle i så fall förslagsvis höra de tre nedersta våningarna plus en träöverbyggnad av något slag, använd som klockvåning, skytebalkong och utkik. Tänkbar datering: tidigast 1100-talets sista fjärdedel.

III. Östtornet tillhör ej heller den ursprungliga anläggningen (fig 383:C).

Beskrivningen av östtornet efter raset 1857 (s 466 ff) visar, att murverket bestod av två från varandra klart åtskilda skikt: »... uppförd af Ölands kalksten i dubbla murar, fylld med småsten, grus eller lerbruk...» (jfr fig 331). Det är dock inte frågan om en gjuten mur av vanligt slag. I en sådan griper de båda skalmurarnas stenar in i murkärnan på ett sådant sätt, att de tillsammans bildar en fast enhet. Vid ett ras skulle ej murens skal och kärna dela på sig på det iögonfallande sätt som skedde 1857 — Även dispositionen av östtornets nedersta våningar visar, att det ej var en homogen byggnad.

Av allt att döma, hade Persnäs kor blivit kringmantlat på ett sådant sätt, att även absiden omslutits. Murtrappan i nordöst gick tydligen utmed absidmurens ytterliv och vek av mot väster över absidens hjälmvalv. Söder om absiden, mellan dess mantelmur och det nyskapade sydöstra tornhörnet, sparade man ut en liten tunnvalvd vaktcell. Därigenom vann man flera syften. ett brandsäkert utrymme, som var svårt att upptäcka både inifrån den mörka murtrappan och utifrån, samt en avsevärd besparing av byggnadsmaterial.

Det finns många exempel bland öländska kyrkor, hur absidkor av traditionell typ fått sina murar förstärkta för att kunna bära upp ett östtorn eller en profanvåning. I Köpings³⁶ och Resmo (not 19) kyrkor förstärktes de norra och södra kormurarna på insidan, i Bredsätra³⁷ och Råpllinge (not 34) på utsidan. Det ännu bevarade koret i Resmo visar

ett sekundärt tunnvalv, som med sitt norra vederlag vilar på en besparingsbåge, lik den Mandelgren ritat av i Persnäs (fig 329), medan den södra vederlagsmuren innehåller en trång och brant murtrappa, vars södra begränsningsmur utgörs av korets inre murliv. De bevarade grundmurarna av Köpings kor (not 36) visar spår av en liknande konstruktion.

Av de gamla avbildningarna av Persnäs kyrka kan man också utläsa, att den del av östra korgaveln, som sköt upp ovanför absidens tribunbåge, utnyttjades i det trapphus, som förlades i östtornets sydöstra del. På så sätt blev det ursprungliga korets plan avgörande för östtornets disposition även i de övre våningarna (fig 331).

Alltför litet är bevarat av östtornet, för att man skall kunna göra en närmare tidsbestämning av det samma eller eventuellt urskilja flera byggnadsperioder, lika litet som man kan säga något om de båda tornens förhållande till varandra med avseende på byggnadstiden. De kan ha tillkommit ungefär samtidigt eller efter varandra, vare sig västtornet byggdes först eller östtornet var den äldsta delen. Troligen skall den fortsatta forskningen rörande de öländska försvarskyrkorna, framför allt klövsadelskyrkorna, bringa även problemen i Persnäs närmare sin lösning.

Med alla reservationer föreslås här en datering av östtornet till tiden omkring år 1200 eller senare.

Om västtornet ej tillkommit under en enda period, liksom Källa västtorn i dess äldsta, ståtliga skick (I:4, fig 231 f, jfr s 307 f), utan tillhör två till tiden skilda byggnadsföretag, skulle etapp nr 2 av Persnäs västtorn förslagsvis placeras något senare än östtornet, kanske i 1230-talet.

I och med de båda tornens tillkomst, hade kyrkan blivit en typisk klövsadelskyrka, som på ett effektivt sätt kunde tjäna både som kyrka och sockenfästning (fig 300, 301, 306, 308 ff).

En öppning i östtornets västra mur (fig 331, 314, 317) visar, att långhuset hade ett vindsutrymme, åtkomligt från östtornets första våning. Västtornets övre våningar däremot saknade direkt förbindelse med långhusets loft.

Långhusvinden vilade troligen på ett plankgolv, spikat på bindarbjälkarna i takstolen. Något stenvalv synes nämligen ej ha funnits. Såsom redan påvisats, får långhusvalven i Mandelgrens ritning (fig

319) betraktas som en fri fantasi, skapad med Gärdslösa som mönster.

Inrättandet av en användbar vind över långhuset förutsätter, att den kryssade takstolen hade blivit ersatt med en snedstöttad, en ombyggnad som bör sättas i samband med östtornbygget.

Någon höjning av långhusets sträckmurar har däremot ej företagits varken i samband med loftets tillkomst eller senare. Den inbakade långhusgaveln är det enda spåret av takfall på västtornets östra sida.

IV I mitten av 1200-talet utvidgades kyrkan genom att korsarmar uppfördes vid långhusets östra del (fig 383:D). Detta var en tid då hela Östersjöområdet hade vunnits helt för kristendomen och man därför inte längre behövde befara några anfall från hedniska sjörövarflottor (jfr I:2, s 112 ff; I.4, s 324 ff).

Byggmästare var Håkan Tanna, väl känd för sin skicklighet att slå valv, en av vårt lands ytterst få till namnet kända medeltida konstnärer eller rättare: namnet Håkan Tanna får stå för en hel byggnadshytta, som var verksam på Öland och Gotland under decennierna omkring 1250.

Det är tänkbart, att det var Håkan Tanna som bytte ut korets tunnvalv mot ett kryssvalv (jfr ovan, s 446 f) samt att han byggde om triumfbågen.

Med tanke på att triumfbågen bar upp östtornets västra sida (fig 315, 319, 331), vore en dubbel båge, delad av ett mittstöd, en god lösning, känd från flera öländska kyrkor, t ex Alböke (I:1, fig 30), Högby (I:3, fig 120, 121, s 199) samt Källa (I:4, fig 235:a, 236:c, s 314). Inga spår av en sådan anordning påträffades emellertid 1959. Om den över huvud taget funnits, kan den ha tillhört antingen östtornets byggnadstid (period III) eller också Gärdslösamästarens — Håkan Tannas — bygge (period IV).

Korsarmarnas vackra portaler gjorde långhusportalerna överflödiga, varför de murades igen. En järnbeslagen dörr (fig 330) flyttades till koret, en dörring (fig 353) placerades kanske på den ena korsarmsportalens dörr.

V. Vapenhuset på södra sidan (s 453 ff) och materialboden (»korehuset») på norra sidan (s 455) är troligen inte mycket yngre än korsarmarna (jfr fig 383:E). De tillhör i varje fall Övergångsstilens

tid. Som redan nämnts ovan (s 455), kan det tänkas, att dessa tillbyggnader från början har varit uppförda som kapell.

VI. Troligen var det i början av 1300-talet, som det praktfulla gotiska fönstret med sina glasmålningar kom till (jfr 300, 312, 318, 319, 321).

Om korvalvets ombyggnad ej skett tidigare (under period IV), kan det förslagsvis ha tillkommit samtidigt med det gotiska korfönstret. Även en breddning av triumfbågen kan ha företagits under samma period (s 433, 446, jfr även period VII).

VII. Existensen av ett mer än 4 meter högt triumfkrucifix (fig 360, 361) bevisar, att den mycket vida triumfbåge som Löfgren avbildat (fig 307, 342), förmodligen tillkommit i början av 1500-talet, i varje fall senast omkring 1520, krucifixets tillkomsttid.

Kanske kan en besiktning av (kor?)valvet 1690 sättas i samband med skador orsakade av en alltför kraftigt tilltagen breddning av öppningen mellan långhuset och koret.

Vi vet emellertid ej säkert, vid vilken tidpunkt triumfbågen fick sin slutgiltiga form (fig 307, 315 f, 342). Kanske skedde det i samband med predikstolens uppsättning år 1700 (se nedan).

Tiden 1500-talets början – 1784

Om de förändringar som skedde från medeltidens slut och till den tid kyrkböckerna täcker, vet vi mycket litet. 1585 donerade Johan III fyra tunnor spannmål till Persnäs och Föra kyrkor »som ere möcket förfalne til tack och murer» (not 24).

Förmodligen var det i samband därmed, som Persnäs östtorn fick sin om ett säteritak påminnande huv med två takfall (fig 300, 301). En liknande huv fanns nämligen också på Föra västtorn, avbildad av Rhezelius 1634, men ombyggd före 1673 (se närmast följande volym om Föra kyrka).

Från år 1626 vet vi mer om kyrkobyggnadens öden, tack vare arkivalierna. En ny klockstapel byggdes sagda år (fig 300), ombyggd och flyttad 1659 samt ersatt med en ny 1697 (se ovan, klockstapel).

Sakristian, tillkommen 1650–1652 (fig 383:F), är redan beskriven ovan, i likhet med inredningen av densamma.

Under 1600-talet var det huvudsakligen underhållsarbeten, som företogs vid kyrkan, bl a 1654,

Fig 335. Kapitäl från norra korsarmens kolonn, av den sk Gärdslösa-mästaren eller Håkan Tanna, 1200-talets mitt. Foto A Edle 1931.

Capital from the column of the N transept, by the so-called Gärdslösa Master or Håkan Tanna, middle of 13th century.

Fig 336a-d. Detaljer av ansiktsmasker i hörnen på kapitälet i fig 333, 334:a, 335. Foto A Edle 1931.

Details of heads on the corners of the capital in figs 333, 334a, 335.

då det betalades 20 daler till »Byggmestaren på Kyrkian» för renoveringen av »ett litet tak på kyrkan nordan till». Reparationer av tak och tornhuvar företogs också bl a 1660, 1669 och följande år samt på 1680- och 1690-talen.

Omfattande arbeten, till vilka bl a Högby kyrka lämnade ett litet bidrag 1672, påbörjades 1669 på de båda tornhuvarna. Därvid anlätades två kyrkbyggare från Ljungby, M(äster) Jondemetz (?) och Oluf.

Förutom reparationer av fönster 1651 och 1691, ägde utvidgning eller nyupptagning av fönster rum 1668, ty räk nämner utgifter ej blott för fönster (glas), utan även för fönstrens insättande och kringmurande. Troligen var fönstren belägna i korsarmarnas fasader (utvidgade sista gången 1810, se nedan).

En besiktning av »hwalfwet» år 1690 (räk) avsåg troligen korvalvet, som även senare visade sig skröpligt. Som redan tidigare påpekats i flera sammanhang, var orsaken härtill utan tvekan att finna i den utvidgning av triumfbågen, som hade företagits upprepade gånger, bl a någon gång i slutet av medeltiden, och som hade medfört att östtornets stabilitet allvarligt hade rubbats. — Däremot framgår det ingenstädes av arkivalierna, att vare sig valvet över västtornets bottenvåning eller korsarmarnas valv skulle ha varit skadade.

1690 vitlimmades kyrkan. Det förhållandet, att det skedde samma år som valvet besiktigades, tyder på att det är frågan om interiören.

1698–1699 gjorde en snickare ett plant innertak över långhuset, »Panelet under Körcktaket». samt lister under detsamma. Det hade vågrät profil, kan man sluta sig till av de diskussioner som fördes 1767 och senare, då man beslöt att innertaket skulle »som ett hvalf panelas.» År 1700 fick Jonas murmästare betalt för att han murade och rappade kring panelningen.

Sistnämnda år insattes en predikstol (fig 365, se Nya kyrkan) invid triumfbågens södra vederlag (fig 306–308, 321, 342), varvid murmästaren fick betalt för att han murade in balkarna samt för järn till predikstolen. Möjligen skedde samtidigt en ytterligare breddning av triumfbågen, ehuru detta ej utsågs i arkivalierna från den aktuella tiden. Vissa senare företagna åtgärder skulle därigenom få sin

naturliga motivering. Dit hör bl a den förstärkning av östtornet som skedde 1729–1730, korvalvets lagning 1784 samt omfattande reparationer av hela östtornet 1792–1793. Östtornskatastrofen 1857 (se nedan) skulle också kunna förklaras som en följd av triumfbågens breddning, ehuru den direkt synes ha framkallats av långhusets rivning.

Underhållsarbeten, främst spånslagning och »bekning» av tornhuvar, yttertak och klockstapel, präglar också 1700-talet, liksom reparationer av fönster 1729–1730 ägde förstärkningsarbeten av östtornet rum, i det att sex balkar (ankarbjälkar?) bilades och lades in. Kostnaderna uppgick till inte mindre än 72 daler, vilket visar, att det måste röra sig om ett tidsödande arbete. Som en jämförelse kan nämnas, att en byggmästare 1732 fick 25 daler för att han lagade (troligen = spånade) klockstapeln och kyrktaket; enbart kostnaderna för spån uppgick till 10 daler.

En svår torka 1740 var troligen anledningen till att det följande decenniet spårlöst gått förbi i arkivalierna, med avseende på byggnadsarbeten. På 1750-talet företogs en rad förbättringar 1755 rappades och kalkslogs exteriören, sakristians tak täcktes med tegel (se ovan) och två fönsterluffer om vardera fyra rutor togs upp på norra (korsarms)gaveln. »Gluggarnas förvarande med luckor i tornen» samma år avsåg förmodligen öppningarna i de båda tornens översta våningar (fig 312 f).

Beslut, fattade vid sockenstämmor 1755, 1756 och 1758 att göra fönster även på »Södra gaflen» verkställdes troligen ej, på grund av ett dyrbart orgelbygge. År 1769 skulle nya fönsterbågar målas med oljefärg, men det anges ej vilka. Ej heller vet vi, vart de uppruttade fönsterbågar hörde, vilka 1775 ersattes med nya.

1756 inleddes flera års dyrbara och även på annat sätt krävande arbeten i och med förvärvandet av en orgel och en orgelläktare, den förra byggd av Lars Wahlberg, den senare av Petter Norling (se nedan, läktare och orgel). Orgelverket invigdes visserligen redan 1759, men fortsatte under flera decennier att på flera sätt ge församlingen stora bekymmer

En av orsakerna till de många omsorgerna om orgeln var det bristfälliga yttertaket över långhuset, vilket medförde allvarliga fuktskador ej blott på orgeln, utan även på takpanelen.

1757 fick Solblom 2 daler för »Sparrwerckets lagande under taket», men det skulle dröja ända till 1769, innan flera andra, nödvändiga åtgärder kom till stånd. På grund av dels missväxt och dyra sädesköp, dels det dyrbara orgelbygget, förmådde nämli- gen församlingsborna endast företa det mest nödvän- diga, till vilket räknades bl a tjärning av kyrktaket och klockstapeln samt uppsättande av de redan 1763 beslutade »Rällorna» (rännorna) under kyrktaket. Ett beslut från 1767 att anskaffa bräder till panelen och laga kyrktaket över läktaren måste också skju- tas upp till 1769.

Vid biskopsvisitationen 1767 framhölls, att kyrk- taket fordrade snabb förbättring, emedan panel- ningen av dropp tagit stark röta, därför skulle den förnyas. Därvid uppkom förslaget, att till mera ljus och anseende i kyrkan, taket kunde som ett valv panelas. Detta förslag verkställdes 1770–1771, se nedan.

Den 1.5.1770 tillkallades den mångbetrodde kvar- termästaren Örn i Svarteberga (s 157, not 30), för att han tillsammans med församlingens förtroende- män skulle delta i en besiktning av kyrktaket. Resul- tatet av syneförrättningen lades fram inför socken- stämman samma dag. Det hade visat sig, »at taket til Resningswirke Rännor och Panel war så för- fallet och förruttnadt, att största fara war wid in- fallande Stormwäder at altsammans kunde ramla öfwerända, och således wäl tarfwade en allmän re- paration». En sådan var emellertid mer än försam- lingen förmådde på grund av de svåra tiderna. Örn gjorde i stället upp ett förslag på de allra nödvändi- gaste åtgärderna »som i år kan företagas at kyrkan må wara utom fara, med kyrkans och församlingens minsta känning och kostnad». Han föreslog att det plana innertaket skulle ersättas med ett trätunnvalv, en förändring som redan hade föreslagits vid bis- kopsvisitationen 1767 (se ovan). Därvid skulle »mäs- tadelen af gamla wirket» kunna användas. Likaså skulle man täta rännorna »med draf och beck». Med rännornas inläggande och yttertaketets förbättring kunde man vänta till nästa år. Örn gjorde därefter upp en förteckning på behövligt material samt ut- lovade sin medverkan i arbetet. Stämman beslöt enhälligt att acceptera Örns förslag, varefter man fastställde arbetstiderna. från kl 6 fm till kl 8 em, med en middagspaus mellan kl 12 och kl 1.

1778 hade församlingen beslutat att beställa en ny altarprydnad, »men innan hon insattes skulle en förständig Murmästare besicktiga hwallwet, som på flera ställen är remnade, om det kan stå eller eij.» Besiktningen av »Chorhwallwet» utfördes av murmästare Törnberg (s 377, not 45), som tydligen tillrådde en reparation, ty 1784 betalades kostna- derna för »Chorets lagning».

Lars Wandrings reparationer 1785–1700-talets slut

1780-talet utmärker sig genom stora omkostnader, dels för inredningen, altarpupsats (fig 307, 342 ff, 355), läktare, predikstol (fig 365), präststol och bänkar (närmare beskrivna nedan, se Inredn o inv), dels för reparationer, vilka fortsattes under 1790- talet. Under hela denna tid anförtröddes nästan alla uppdrag åt Lars Wandring.³⁸

Klockstapelns underhåll hade varit aktuellt sedan 1775, men de beslutade åtgärderna hade av skilda orsaker uppskjutits (se ovan, klockstapel). 1782 föreslog den visiterande biskopen, att kyrkans ena torn skulle användas för klockan, emedan bristen på erforderligt virke (till en trästapel) »i synnerhet här på landet» hade blivit alltmer kännbar. 1785, när klockstapeln hade blivit »så swag, at ey utan fara kan ringas», utförde Lars Wandring omedelbart efter sådden den beslutade ombyggnaden av väst- tornet. För att tornet bättre skulle lämpa sig som klocktorn, togs en direkt ingång upp i tornets södra mur, 1 m över marken (fig 312). Av Löfgrens plan- ritningar att döma (fig 306, 321) murades samtidigt trappans ingång i tornets bottenvåning igen. Detta skedde i så fall för att själva kyrkorummet skulle kunna hållas stängt och skyddat för obehöriga även under klockringning. Resultatet av Wandrings om- byggnad är beskrivet ovan, se västtorn.

Följande år, 1786, höjde Wandring orgelläktaren i samband med en reparation av orgeln, och 1786- 1787 byggde han bänkar i kyrkan.

En ej närmare specificerad utbetalning till »Vand- ringen» 1790 gäller troligen en året förut beslutad reparation av kyrktaket över orgelverket »at det eij tager skada af rägn och yrsnö».

Mycket omfattande arbeten utfördes under Wandrings ledning 13.5–25.7 1793 på östtornet, både »inwändes» och »utwändes». Till det förra arbetet anskaffades bl a 8 st kraftiga »ryggåsar»,

25 cm i genomskärning, hälften av dem 8,4 m långa, resten 6 m (till förankring, bjälklag eller takstol?).

— Det »utvändes» arbetet omfattade både spånande och »beckande»; tjäran togs från Påskallavik i Småland.

1794 reparerade Wandring vapenhusets tak (se ovan) och 1795 förbereddes västtornets reparationer genom att man begärde utsyning av 10 tolfte tallar »til västra tornets iståndsättande». Inte förrän 1798 utförde Wandring reparationerna på västtornet (spånslagning och tjärning) och »W flögen». Under mellantiden förbättrade han ännu en gång »mellantaket»; men det anskaffades också 51 1/2 alnar vadmal till en presenning över orgelverket, vilket visar, att man, trots takreparationen, befarade takdropp.

Till övriga arbeten på kyrkan under denna tid hör yttermurarnas rappande och kalkslående i enlighet med ett beslut 1794. Ett stycke av denna murbehandling är ännu bevarat på västtornets östra mur, under den nuvarande kyrkans vattentak, och utvisar en grå spritputs.

1797 beslöt man, som redan nämnts, att ersätta den södra (korsarms)dörren »med aldräforsta», dörren är synlig i fig 332. — 1798 anskaffades nio glasrutor, vilket troligen kan sättas i samband med ett beslut 1796 att stockstraff skulle utmätas för dem som genom stenkastning slog sönder kyrkfönstren.

Reparationer och förändringar 1800–1857

Reparationerna år 1806 uppgick till 67:38:8, men det framgår ej av räk 1807, vilka delar av kyrkan det är frågan om.

1809 uppmanades de som ringde i klockan att stänga luckorna efter sig. Man beslöt också, att »lås ställas til torndören, och nycklen förvaras hos den, som besörjer ringningen » samt att västtornet skulle tjäras till hösten och tornluckorna repareras eller förnyas.

1810 företogs en nödvändig, tidigare diskuterad, men på grund av kriget 1808–1809 uppskjuten reparation av kyrkfönstren. De förmultnade fönster-ramarna och allt mörknat glas skulle bytas ut, »til Guds ära, och gammalt folk til behag». — »Emedan gammalt gudfruktigt Kyrkefolk länge klagat öfver, at, när wäderleken är dunkel det för dem är, här i

kyrkan, så skumt och mörkt, at de svårligen kuņa se, at läsa i Bok, men tro med wisshet, at det skulle blifwa ljusare i kyrkan, om nya fönster anskaffades, Och som glasrutorna nu genom sol- och wädrets åwerkan blifwit så fördunklade, at ljuset utifrån icke kan tilräckeligen inkomā .» beslöt man nu att kyrkokassan skulle bekosta fönsterreparationen. Därvid skulle fönstren göras 4 alnar (240 cm) höga. 40 daler betalades till glasmästare Stork för sju fönster med bly En liten inkomst fick kyrkan genom försäljning av de gamla kyrkfönstren.

1810 beslöt man att inrätta en vinkällare under sakristians golv (se ovan). Om den verkliga placerades där eller om det i stället är den i absiden belägna källaren som kom till 1810 (fig 322, jfr s 447, 451), är ovisst. Ej heller har det gått att utreda, om källaren i absiden i sin tur är identisk med ett utrymme, i vilken kyrkans kassakista förvarades 1829, kallat »ett i östra tornet dertill inredt rum» (Inv 1829).

Beträffande inbrottet i sakristian 1819 och därav föranledda reparationer, se ovan. Den byggmästare som därvid anlätades, Per Jonsson i Hallnäs, fick flera uppdrag vid kyrkan. 1822 och följade år spånade och tjärade han kyrkans tak och tornluckor, varom beslut redan hade fattats 1816. 1824–1825 fick han bli betalt »för dörrens förfärdigande till förvaringsrummet» och 1827–1828 »för järnbeslagningen af dörren till förvaringsrummet i tornet». Därmed avses antingen en dörr i västtornets första våning (se ovan), eller också den flerstädes omtalade källaren i absidens golv Per Jonsson reparerade också vapenhusets tak.

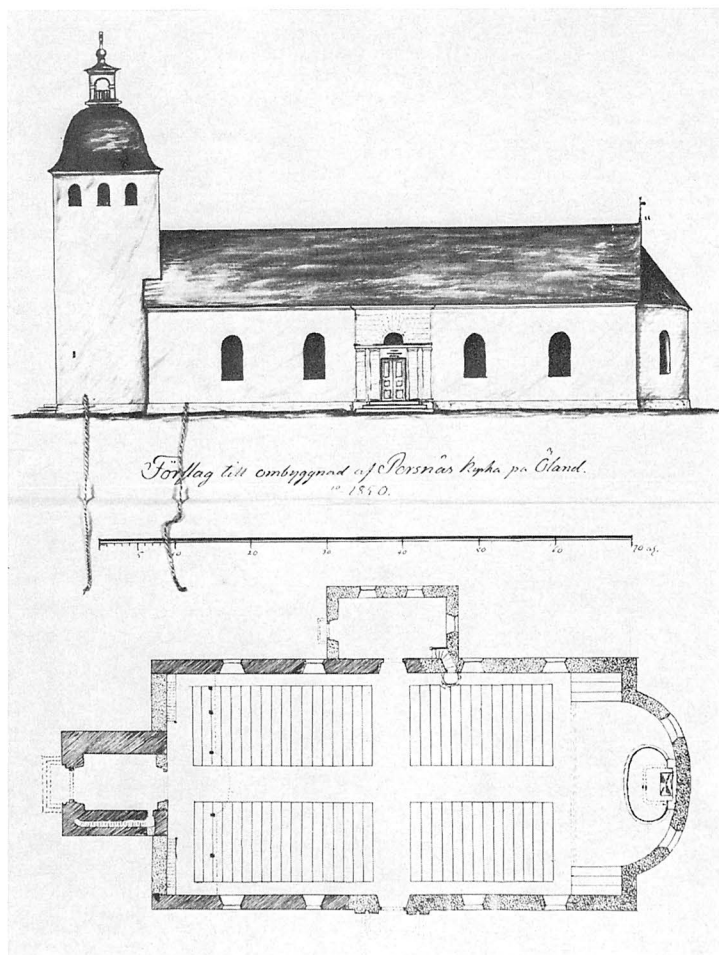
1827–1828 tillverkade snickaren Högwall bänkdörrar, troligen också bänkar, i kyrkan.

1832 var byggmästare Lindman (s 377, not 47) sysselsatt med att reparera och tjära kyrkans tak. Därefter upphörde allt underhåll av kyrkan, med undantag av tornen, troligen på grund av att planer på en nybyggnad höll på att växa fram, ehuru det ej framgår av kyrkböckerna.

Vid sockenstämman 1849 tog man upp en fråga som tydligen varit uppe till behandling tidigare, nämligen en nybyggnad av kyrkan, »Emedan denna församlings kyrka är gammal och börjar vara förfallen samt därjämte är för liten för härvarande folkmängd, varpå många exempel visat sig och var-

Fig 337 Förslag till ny kyrka, sydfasad och plan, av N I Löfgren (osign) 1850. Skala ca 1:600. RA. Av sgrafferingen framgår, att man hade ämnat behålla stora delar av Gamla kyrkan.

Proposal for new church, S front and plan, 1850. The sgraffito shows that it was intended to preserve large parts of the old church.

med många under senare åren varit missbelåten. Emedan kyrkan kan icke utvidgas och reparation därå är därför utan ändamål, ville socknemännen ingen reparation företaga.» I stället beslöt man att börja samla pengar till den nya kyrkan, med början i juni samma år, »men någon tid till kyrkans förestående nybyggnad blef icke om-bestämd».

Under sommaren 1850 gjorde N I Löfgren dels en uppmätning av kyrkan (fig 321), dels en förslagsritning till en ny kyrka (fig 337). Vid en sockenstämma 23.10 samma år beslöt man, i enlighet med Löfgrens förslag, »att af den gamla kyrkan begagnas västra tornet och så mycket af väggarne, som ske kan, varför den nya kyrkans bredd blifver lika med bredden emellan Norra och södra dörrarne: korset, och att den nya kyrkans längd bör blifva 60 alnar; samt att den i frågavarande byggnaden bör före-

tagas så fort sig möjligen göra låter och blifver 12 alnar hög på korset.» Löfgrens förslag till en ny huv på västtornet visar så stora likheter med Högby-tornet (fig 101), att det nog ej är någon tillfällighet. Det långsträckta långhuset påminner om flera öländska kyrkor, till vilka han tidigare gjort upp förslagsritningar (jfr s 38 f, s 43), t ex S Möckleby, där även den vida absiden finns. Stora likheter kan också påvisas mellan Köpings mycket stora, 1953 rivna kyrka, som hade en portal med rusticerad omfattning på södra sidan och om vilken Löfgren i sina anteckningar uttalat sig med stor uppskattning.

Ritningar och protokollutdrag jämte en anhållan om tillstånd att få bygga en ny kyrka enligt förslaget översändes i april 1851 till vederbörande myndigheter. Handlingarna remitterades så små-

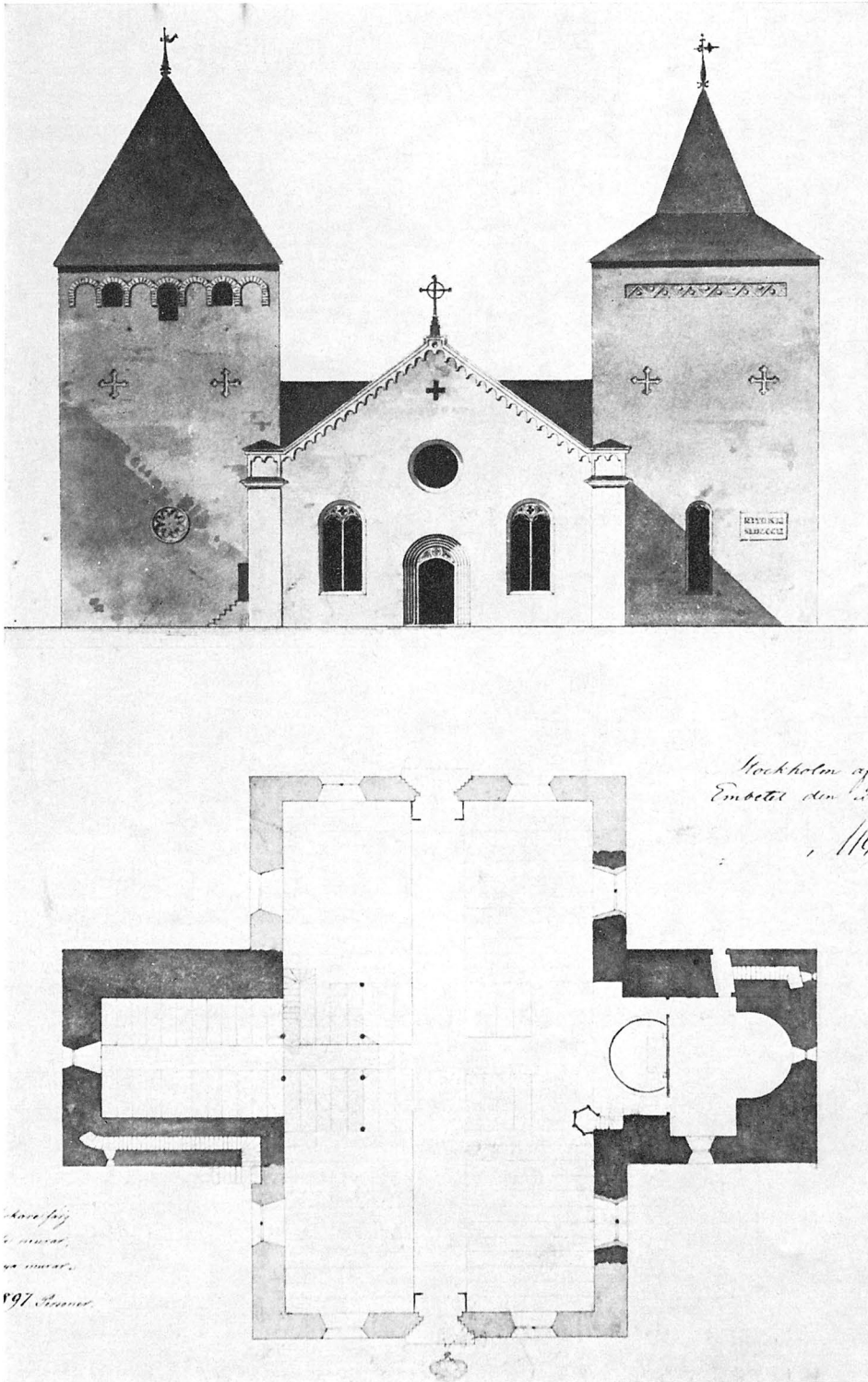
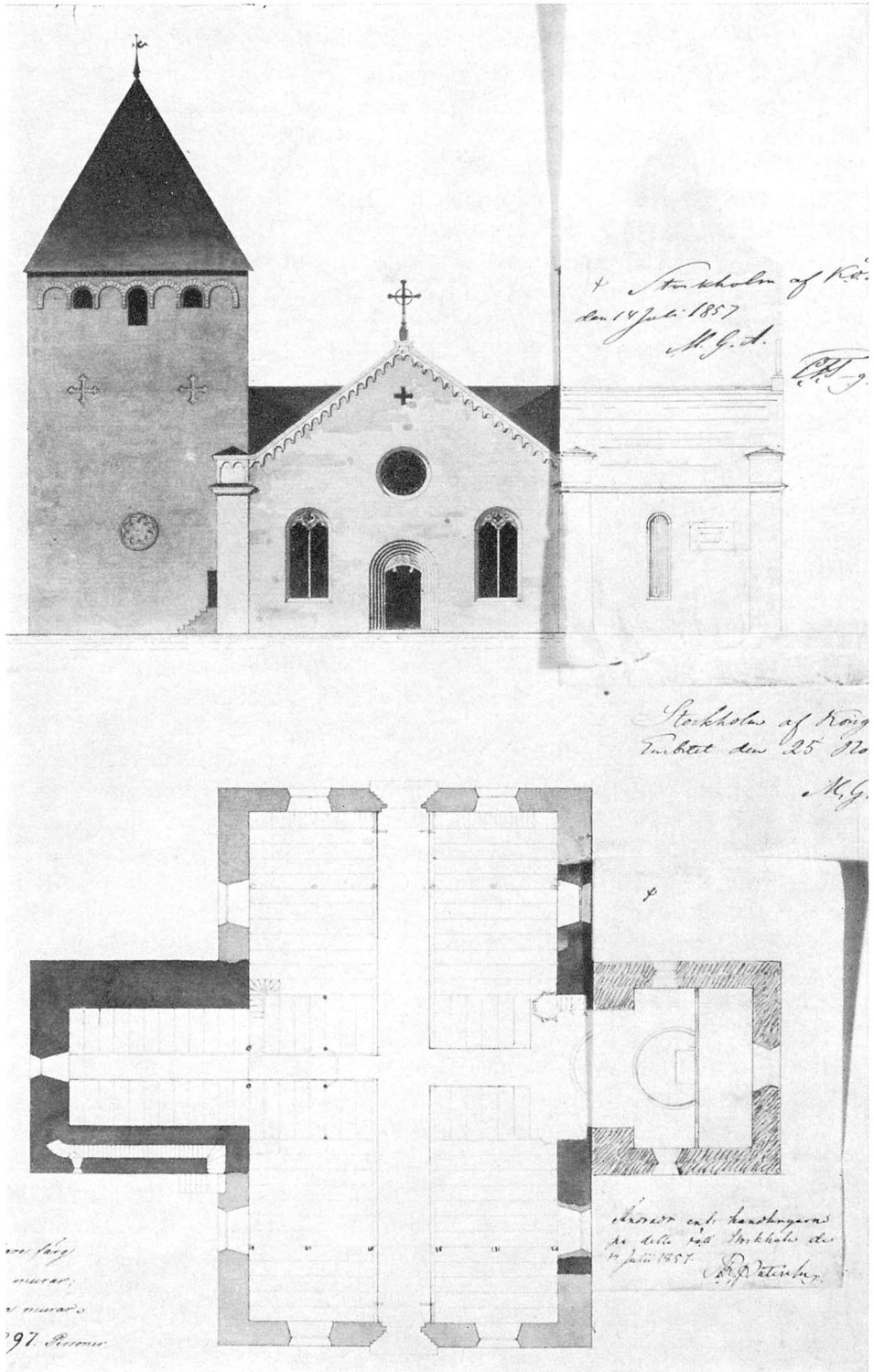

Fig 338. C G Blom-Carlssons förslag till ombyggnad, fastställt 17/12 1851. Skala ca 1:400. BSt.

C G Blom-Carlsson's proposal for the rebuilding, approved on the 17th of December, 1851

Fig 339. C G Blom-Carlssons förslag till ombyggnad med ändring av A R U Pettersson, fastställt 14/7 1857 Skala ca 1:400. BSt.

C G Blom-Carlsson's proposal for the re-building, with alterations by A R U Pettersson, approved on the 14th of July, 1857

ningom till ÖIÄ, där arkitekten C G Blom-Carlsson³⁹ fick ärendet om hand. Hans memorial är daterat 13.5.1851. Sedan han gjort diverse påpekanden beträffande avvikelser mellan måttuppgifterna i förslaget och ritningen, framhåller han som sin bestämda åsikt, att kyrkan ej är omöjlig att vare sig reparera eller utvidga, så som församlingen har framställt saken. Blom-Carlsson författade i stället en ritning, som bevisade motsatsen. »Församlingen har uppgett att kyrkan är gammal och börjar vara förfallen, enligt undertecknads tanke är därmed icke sagt, att den är så förfallen att reparationer å densamma blir ändamålslösa. Föreslår att så väl det östra som västra tornet, ävensom sakristian och en del av sidomurar bibehållas och att utvidgningen sker så åt söder som norr. Härigenom kommer kyrkan att till planen bilda ett kors och nya murar erfordras till endast 90 sträckalnars längd, då den från orten föreslagna upptar nya murar till 153 1/2 alnars längd, inberäknad en ny sakristia». Han föreslår även att 46 gamla kyrkbänkar skall bibehållas, tillika med predikstolen och altaret, det sistnämnda endast framflyttas närmare södra och norra korsarmarna.

»Enligt af undertecknad föreslagna förändringar bibehåller kyrkan sitt primitiva ålderdoms utseende», och därtill skulle ombyggnaden kosta mindre. Som ett alternativ föreslår Blom-Carlsson, att sakristian borttages och utrymmet i absiden används som sakristia i stället. Sakristians rivning skulle göra det möjligt att insätta fönster i korsarmarnas östra sida.

Förslaget översändes till församlingen, som diskuterade det vid en extra sockenstämma 22.6.1851. Sedan några mindre förändringar hade beslutats, godkändes förslaget av alla utom tre (som fortfarande önskade följa Löfgrens förslag, fig 337), varefter ritningen omarbetades av Blom-Carlsson (fig 338, med undantag av korpartiet, som tillhör en ändring 1857).

I sitt ämbetsmemorial kommenterar Blom-Carlsson sitt förslag ytterligare. »Erfordras reparation å tornen och ställningar dertill blifva af nöden, kunna tornen utan någon betydligare kostnad förses med ornering på sätt den af mig föreslagna ritningen utvisar» (fig 338). Församlingen godkände den nya ritningen 28.10.1851, som därefter överlämnades till K Majts prövning och fastställdes 17 12 samma år

1854 repareras tornen, men i övrigt sker ingenting förrän i september 1856, då man lägger grunden för de nya korsarmarna utanför de gamla.

Den 27.4.1857 begynte man riva kyrkan, arbetet går raskt och redan 4.5 börjar man mura den nya kyrkan. Tre dagar senare inträffar en dramatisk händelse. Den 7.5 omkring kl 5 em nedstörtar västra halvan av östtornet uppifrån taket och ända ned. Orsaken kan säkert sökas i det förhållandet, att östtornet, när den gamla kyrkans murar hade rivits, hade förlorat det nödvändiga stödet mot väster. Vi har redan i samband med beskrivningen av triumfbågen framhållit, hur underminerad östtornets västra sida hade blivit.⁴⁰

Den 11.5 ägde en besiktning rum, närvarande var, förutom kyrkoherde Amnell, byggmästaren P Isberg, kronofogden J H Eneman m fl, »och befants Tornbyggnaden, som varit uppförd af Ölands kalksten i dubbla murar, fylld med småsten, grus eller lerbruk på ett sätt som vittnar om det mäst vårdslösa byggnadsarbete, som någonsin blifvit företagit, till hela dess västra sida från taket till grunden i allo nedrasad och återstående delen af densamma hotade att i hvarje ögonblick äfven falla, med anledning hvaraf förrättningsmännen ansågo denna Tornbyggnad vara helt och hållet förfallen samt rent af omöjlig att utan ombyggnad reparera och tillstyrka således dess skyndsamma nedrivande.» En kort tid därefter hölls en extra sockenstämma, varvid man beslöt att ansöka om ändring av den fastställda ritningen på följande sätt: i stället för att återuppföra östtornet önskade man bygga ett vanligt kor med sakristia. Därtill ville man uppföra läktare i korsarmarna samt flytta predikstolen till norra sidan. Följande dag är kyrkoherde Amnells skrivelse till K Majt daterad, i vilken han för församlingens räkning anhåller om ändring av den fastställda ritningen. Utdrag ur syne- och stämmoprotokoll bifogades. Han kommenterade även östtornskatastrofen, som inträffade » emot allas förmodan och allas vår stora förlust och sorg. Lyckligtvis blef ingen människa dervid skadad, utan hunno arbetarne skynda undan den hotande lifsfaran. Vi äro nu ganska⁴¹ bekymrade och villrådige i anledning af denna ofvantalde olyckshändelse med nämnda torn.»

Församlingens anhållan bifölls, ÖIÄ lät arki-

tekten A R U Pettersson⁴² omarbeta Blom-Carlssons ritning (fig 339), vilken fastställdes 31.12.1857

Arbetet med den nya kyrkan fortsatte i stort sett i enlighet med den nya ritningen. Enligt traditionen togs sand till kyrkobygget nordväst om kyrkan, strax utanför kyrkogårdsmuren, och det sålunda uppkomna hålet fylldes igen med sten från det rivna östtornet.⁴³ Endast västtornet bibehölls av den medeltida kyrkan, däremot ingenting av korsarmarnas östra murar, så som ritningen fig 339

förutsatte (jfr fig 305 och 322). I stället för de föreslagna, rundbågiga portalerna (vilka föreföll att antingen vara övertagna från den medeltida kyrkan eller kopior av dessa), blev ingångarna raktäckta, medan rundbågsfrisen på korsarmarnas gavlar togs bort 1959. Under sommaren 1860 slutfördes målningen och den inre vitkalkningen, och 30.6.1861 skedde invigningen. Den nya kyrkan beskrivs nedan s 482 ff.

Glasmålningar

Korets gotiska fönster pryddes med glasmålningar Löfgren beskriver dem sålunda. »Ofvattill ses några vackra genomskinliga glasrutor med åtskilliga klara färger inbrände.» Något utförligare är Ahlqvist och det på honom byggande Inv 1829: »Ett fenster i Hög-Choret har öfverst i rutorne diverse figurer och ibland dem ett Jesushufvud *in pictura encaustica*» (2:1, s 110). En annan anteckning synes också gälla detta fönster, trots den missvisande lokalangivelsen. »Fram öfver Altaret står ett fenster i hvilket de öfversta Rutorne äro ibrända med färgor och den öfversta hade ett ibränt m(änni)-skoansigte» (Ahlqvist, Saml III, s 22). Av uttrycket

»fram öfver Altaret» skulle man vilja sluta, att det i stället vore frågan om absidfönstret, det medeltida stenaltaret stod nämligen kvar bakom 1700-talets altaruppsats (fig 306, 308, 314, 315, 319 ff). Men detta fönster var mycket litet (s 447), ej heller nämnde Mandelgren någon glasmålning i samband med att han mätte upp det lilla fönstret. Man kan dock ej helt utesluta möjligheten av att även absidfönstret kan ha varit försett med en glasmålning.

Glasmålningar med bröstbilder av Kristus och andra heliga förekommer på Gotland under sent 1200-tal och långt in i 1300-talet.⁴⁴

Kalkmålningar

Mandelgren har i en färglagd akvarell avbildat kalkmålningar (fig 31, 340) »i norra hvalfvet» (Reseber s 64). Valvdiagonalerna markerades av smala, gula, lansformade stavar, upptill avslutade med ett kors, en lilja eller en spets. Valvmitten framhävdes genom en stor, gul cirkel med en i denna inskriven, likaledes gul, sexuddig stjärna, formad med passare. Bottenytan var överströdd med mörkt rödbruna stjärnor och punkter.

Valvkapporna utfylldes i övrigt av yviga bladrankor i ärggrönt och rödbrunt, i vilka mänskliga bröstbilder var inskrivna, förmodligen en framställning av Jesse rot, d v s Jesu stamträd.

Ena kortsidan upptogs av en Yttersta doms-scen

med den krönte Kristus sittande på regnbågen som centralfigur. Ur hans mun utgick Nådens lilja (ärggrön) och Domens svärd (svart). Kristi krona gul, hans och övriga figurers dräkter mörkgrå. Regnbågen i tre färger, ärggrönt, rödbrunt och grått (räknat inifrån och ut). Den ena av de båda mänsklighetens förebedjare, som flankerar Världens domare, har misstolkats av konstnären eller Mandelgren, den stående munken på vänster sida skall vara Jungfru Maria. Den knäböjande figuren t h är Johannes Döparen. Djävulen t h grå, de saliga t v tecknade med rödbruna konturer. — Denna scen tolkades i Inv 1829 som »S. Olof, trampande på en drake». Troligen var målningen i början av 1800-

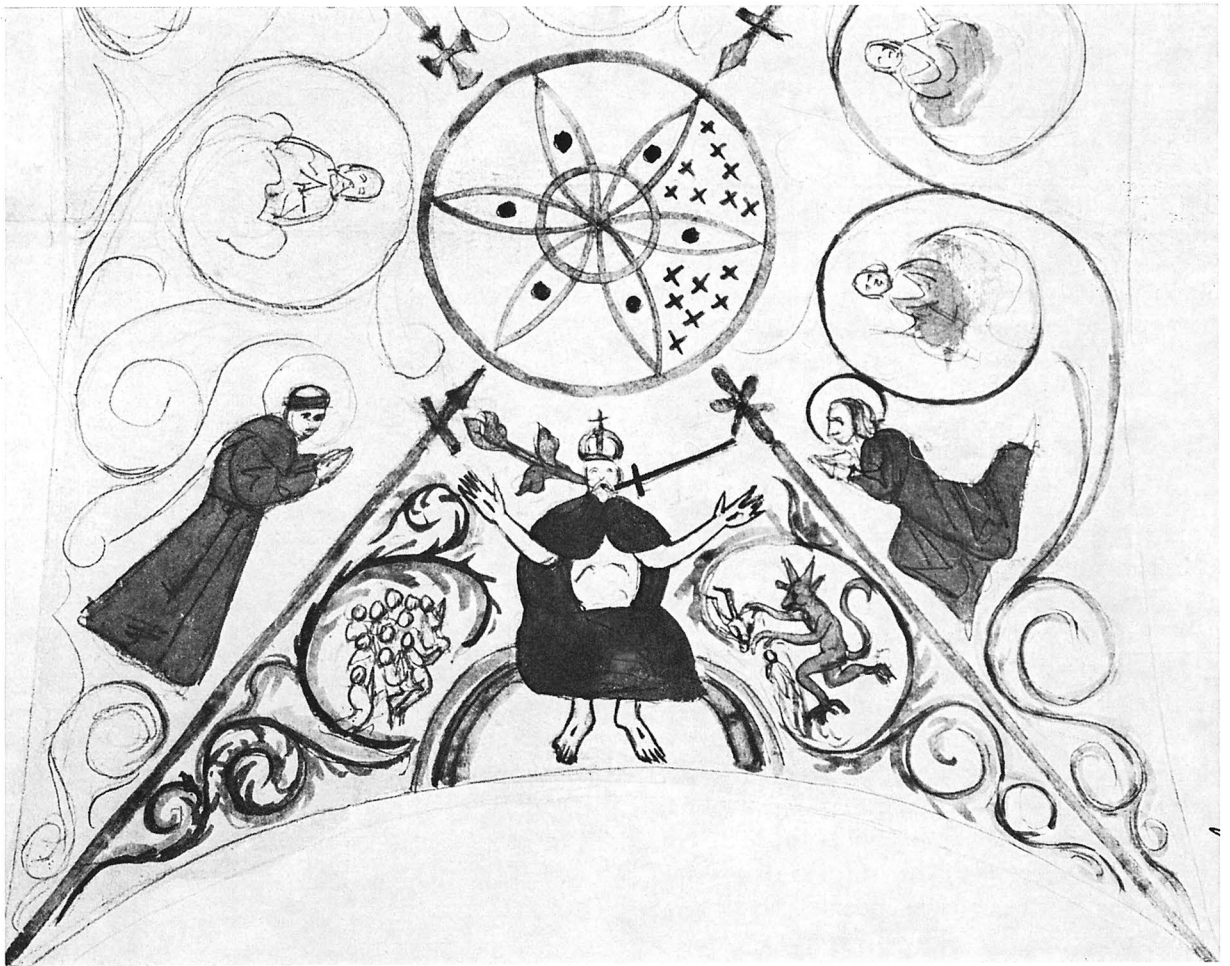

Fig 340. Yttersta Domen. Detalj av kalkmålning i norra korsarmens valv. Blyerts och akvarell av N M Mandelgren 1848. LUKI.

The Last Judgment, detail of mural in vaulting of the N transept. Pencil and water-colour.

talet så skadad, att regnbågen föreföll att vara en drake. Framställningar av S:t Olof var också tämligen vanliga på Öland (jfr I:4, fig 245, 272).

Kalkmålningarna synes tillkomna under olika tider. Den geometriska rosetten och diagonalernas markeringar förekommer från slutet av 1200-talet och långt in på 1300-talet i flera gotländska kyrkor,⁴⁵ men finns även på närmare håll, nämligen i Gärdslösa kyrka, framtagna 1958 (not 12). Jesse rot

och Yttersta domen däremot förefaller att tillhöra medeltidens sista skede.

1654 beslöt man att överkalka målningar i kyrkan. »Tycktes och tienligt at den stygga målningen blefue öfuerstruken med huijtt: der til kan tagass betalning af kyrkiones penningar at kiöpa kalken.» Vilka målningar som avsågs eller om beslutet över huvud taget verkställdes, är obekant.

Gamla kyrkans inredning och inventarier

Högaltare, sidoaltare

Det medeltida stenaltaret stod kvar i absiden bakom altaruppsatsen av år 1782 ända till kyrkans rasering 1857 och beskrivs av Ahlqvist: »Bakom Altartaflan är ett rum, hvarest gamla Stenaltaret ännu står i behåll, betäckt med en stor slätlipad sten» (2:1, s 110, not 1). Det är även markerat i Löfgrens och Mandelgrens teckningar (fig 306, 308, 315, 319 f). Enligt de med A betecknade detaljbilderna av altaret i fig 314 var altarskivan profilerad (i fig 315 försedd med skråkant) och hade på översidan fyra invigningskors i hörnen samt i mitten en liten fyrsidig fördjupning för relikver. Skivans mått, omräknade i cm, var ca 168 × 109 cm. Baksidan, »altarets östra sida i koret», visade en större rektangulär relikgömma. En avslagen skiva av grå- och rödspräcklig kalksten, som ligger i nordöstra hörnet av kyrkogården, är möjligen identisk med det medeltida högaltarets skiva, 112 × 52 × 16 cm, profilerad på tre sidor: platt + hålkäl.

Det träaltare, som ingick i 1782 års altaruppsats, placerades framför stenaltaret (fig 306 ff, 321). Det har buktande sidor och blå, sekundär målning, på framsidan IHS samt korsade palm- och olivkvistar. Fördes över till Nya kyrkan och stod där ända till 1959 jämte den tillhörande uppsatsen. Sedan 1960 i bisättningskapellet.

Ett sidoaltare stod ännu 1848 kvar invid norra korsarmens östra mur (fig 341, jfr fig 314, 316, 319). Det kallades ost- eller mataltare (s 269, not 55). Materialet var kalksten, även den slipade skivan, som hade fem inhuggna kors. Under skivan, på ena långsidan, var en liten fyrsidig fördjupning. Mandelgren beskriver sidoaltaret på följande sätt: »under skifvan finnes en öppning för mottagning af kvarlevor af det helgon, å hvilket altaret invigts ('helgonagömma') teckning av mig 1848. Fig 11. Öfversidan af samma altarbord, slipad och försedd med 5 inristade kors. — Presten i församlingen omtalade, att å detta altare plägade fordom församlingsboarne å påskdagen lemna prestens offer

i matvaror.»⁴⁶ — I samband med Nya kyrkans restaurering 1959 upptäcktes en sten i grunden till korets östra mur. Dess synliga kant var ca 120 cm lång samt profilerad (platt + hålkäl). Detta kan vara sidoaltarets skiva.

Altarringar

Två altarringar är kända. 1. Anskaffad 1680 (räk). Målaren Anders Björk⁴⁷ fick 1709 betalt bl a för arbete på disken. 1754–1758 beslöt man att flytta ut densamma. — 2. I samband med den nya altaruppsatsens tillkomst 1782 gjordes en ny altarring med rätvinklig plan, frambuktande mittparti samt indelad med speglar (fig 306, 308, 321, 342). Ersatt med en ny 1857

Medeltida altarskåp

Ett medeltida altarskåp renoverades och »uppnyttades» 1631 (räk). Inv 1658 nämner »itt Ekeskåp» bakom altaret som möjligen är identiskt med detta. Även senare förekommer notiser i arkivalierna, som kan syfta härpå. Jfr nedan s 480.

Troligen ingick i altarskåpet någon eller några av de medeltida skulpturer, som nu står i Nya kyrkan och beskrivs nedan (fig 362 ff). Även en förlorad S:t Martinsbild (se fig 27, s 47 samt nedan), kan möjligen ha hört till altarskåpet.

1778 var den gamla altartavlan »af Maskar så förderfwad, af hon snart kan falla omkull» (st prot), varför man beslöt att anskaffa en ny.

Fig 341. Stenaltare vid norra korsarmens östra vägg. Litografi av N M Mandelgren i Atlas (1883).

Stone altar by E wall of N transept. Lithograph.

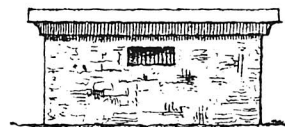

Fig 342. Interiör mot öster. Teckning av N I Löfgren 1815 (stark förstoring). UUB.
Interior looking E 1815. Drawing.

Altaruppsats

Den altarprydnad, som tillkom 1782 enligt beslut 1778 (fig 307, 342 f, 355), bestod av en i trä skulpterad, arkitektonisk uppbyggnad kring ett i målning utfört mittparti. Den var sammansatt av delar från

olika tider och komponerad av And G Wadsten (s 269, not 54).

I mitten Wadstens framställning av Gethsemane, (fig 343). Frälsaren sitter på ett altare och håller i handen en kalk, över vilken en oblat svävar. Färg-

skalan är blek: grönt, blått och gult dominerar 186 × 119 cm. Håkansson nr 660. Wadstens målning förvaras nu i södra korsarmen. Den ersattes 1890 med en ny, framställande Kristus visande sig för Maria Magdalena (fig 355), utförd av C O Christiernin (se Nya kyrkan).

Predellan hade ursprungligen följande inskrift: »Kommer til migh / j alle som arbeten och ären be- tungade: och jagh wil wederqwecka eder. Math. 11:28 v» (Ahlqvist, Saml III, s 22).

Ramverket bestod av två brunmarmorade kolonner med förgyllda korintiska kapitäl och profilerade postament. På det ena postamentet: »Gudi til ähra och detta G. hus till prydnad är denna Altartafla upsat uti Pastores och Probstens Magister Herr Georg Melins⁴⁸ tid år 1782.»

Som profilörer stod Lagen, den nedan s 492 beskrivna Maria Magdalena från tidigt 1500-tal (fig 363), vilken av Wadsten blivit försedd med ett förgyllt träsvärd (längd 50 cm, nu förvarat i kyrkans arkivskåp), samt Evangelium, en naiv skulptur, utförd av Wadsten själv. Hon har gråvit karnation, förgyllt hår och draperier, och håller en uppslagen bok på vilken hon pekar: »Joh. 1/ v 17» i fraktur (d v s »Och af hans fullhet hafwe wij alle fått/ och nådh för nådh»). Höjd 126 cm. Nu i västtornets första våning.

Vingarna bakom profilörerna pryddes med förgyllda festoner samt avslutades upptill av eldurnor.

Den nedan s 490 ff beskrivna medeltida madonnan (fig 362) utgjorde uppsatsens krönfigur, som av Wadsten hade försetts med kors, ankare och en putto, attributen för tro, hopp och kärlek (fig 344). Bakom henne en molnkrans omgiven av förgyllda solstrålar, också skulpterade av Wadsten.

Hela altarpopsatsen fördes 1857 över till Nya kyrkan och gjorde tjänst ända till restaureringen 1959, då den ersattes med en modern altartavla (fig 359) på ett nymurat altare (se nedan). De medeltida skulpturerna (fig 362 ff) restaurerades och ställdes upp i Nya kyrkan, Wadstens ramverk och övriga delar förvaras nu dels i södra korsarmen, dels i bisättningskapellet.

Triumfkrucifix

Det medeltida triumfkucifixet (fig 360, 361) hängde i början av 1800-talet på korets norra vägg (fig 307,

Fig 343. Gethsemane, oljemålning av And G Wadsten 1782, ursprungligen centralparti i altarpopsatsen fig 355. Foto S Hallgren 1969.

Gethsemane, oilpainting by And G Wadsten, 1782, originally the central part of the reredos in fig 355.

342). 1857 överfördes det till Nya kyrkan och beskrivs nedan.

Övrig medeltida träskulptur

Kyrkan ägde ett ovanligt stort antal medeltida träskulpturer, varav flera ännu är bevarade. Förutom de redan nämnda bilderna av madonnan och Magdalena (fig 362, 363), utgörs de av en helgonkonung (fig 364:a) och en helig diakon (fig 364:b). Samtliga beskrivs nedan, se Nya kyrkan.

Förlorad är en S:t Martin⁵⁰ till häst (fig 27) bevarad ännu omkring 1820, men endast känd genom Wallmans skiss, på vilken den betecknas som »St. Erik». Inv 1829 uppger endast två gamla bilder Kanske »St. Erik» hörde till Föra kyrka? Av ryt-

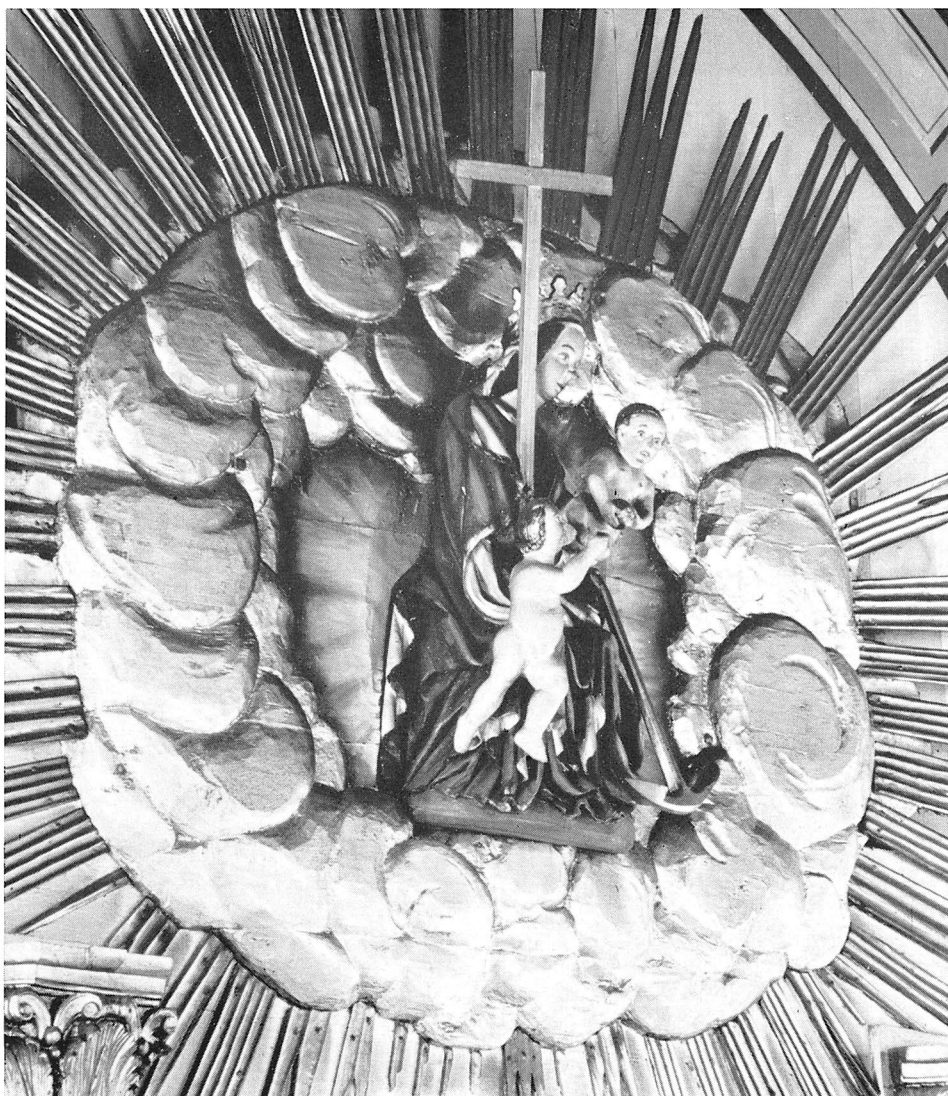

Fig 344. Medeltida madonnabild (samma som i fig 362), av And G Wadsten förändrad till Caritas i hans altarupp-sats 1782. Jfr fig 342, 355. Foto A Edle 1931.

Medieval figure of the Virgin (the same as in fig 362), altered by And G Wadsten to Caritas in his rearedos in 1782. Cf. figs 342, 355.

Fig 345. Medeltida bokpulpet. Teckning, akvarell och blyerts av N M Mandelgren 1848. LUKI.

Medieval lectern. Drawing, water-colour and pencil.

taren syntes endast underkroppen, vars vridning åt sidan visar, att helgonet är avbildat i det ögonblick då han vänder sig mot tiggaren och delar sin mantel.

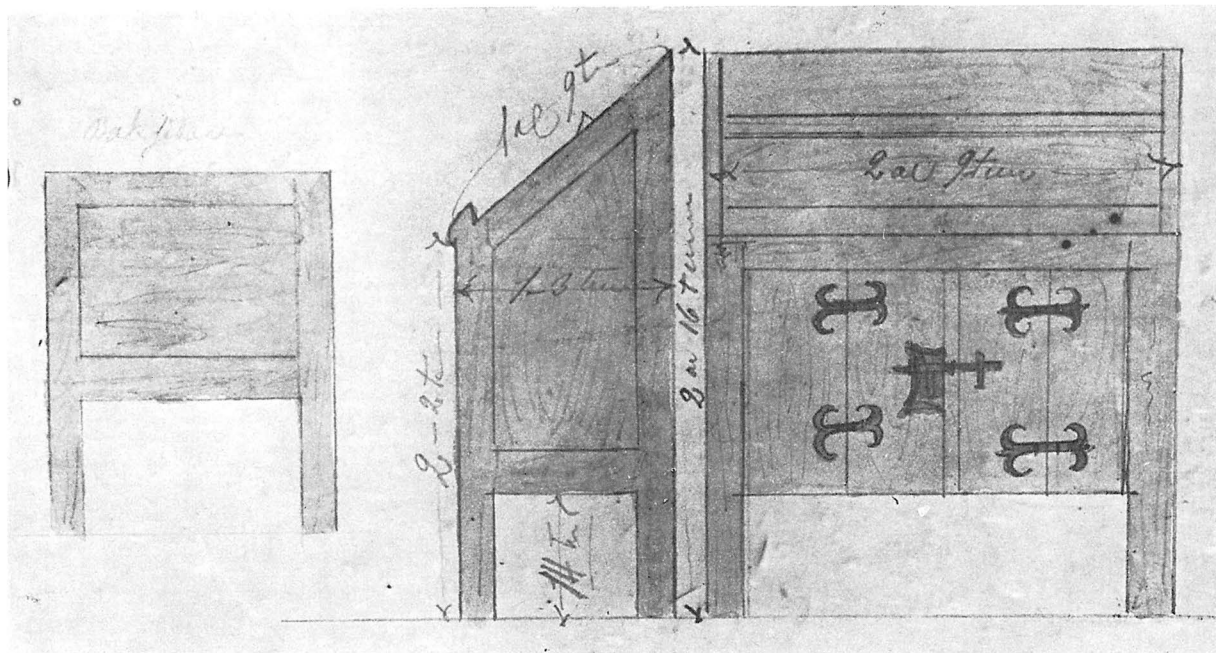
Predikstol, timglas

En predikstol (fig 365), tillverkad av bildhuggaren Swen Jönsson (not 69) år 1700 och målad av Anders Björk (not 47), står nu i Nya kyrkan och beskrivs nedan. Den stod ursprungligen i långhusets sydöstra hörn, vilket föranledde Ahlqvist till anmärkningen att den var »orätt placerad» (2:1, s 110). På hans tid hade nämligen många predikstolar i vårt land flyttats till kyrkornas nordsida. Ursprungligen var

trappan försedd med en dörr med gavelformat överstycke (fig 307, 342). De är sedan länge försvunna. — På predikstolen står ett timglas, vilket också beskrivs nedan.

Bokpulpet, bokstol

En bokpulpet från 1400-talets senare del (fig 34, 345) fanns kvar ännu 1848, då Mandelgren besökte Persnäs. Troligen försvann den i samband med Nya kyrkans tillkomst. Av Mandelgrens teckning framgår, att den framtill hade två dörrar med smidda gångjärnsbeslag och att den stängdes med ett skjut-lås. 1829 stod den i sakristian och var då försedd

med hänglås. Måtten, omräknade i cm, var följande: höjd 159 cm, bredd 142 cm samt djup 67,5 cm. Som en jämförelse kan nämnas, att motsvarande mått på en pulpet från Vallstena kyrka⁵¹ är 152, 159 samt 68 cm.

En bokstol (se I:3, s 269, not 58) anskaffades 1680 (räk). Ej bevarad.

Förvaringsnisher (depositorier)

Inne i absiden på dess norra sida fanns en nisch, av Löfgren (s 78) kallad »ciborium» (jfr I:4, s 378, not 67). Han meddelar också, att den hade en järnbeslagen dörr. Mandelgren har mätt in den i sina planer (fig 314, 319 f). — Även i sakristian fanns, som redan nämnts, några förvaringsnisher, två i öster samt en i norr (fig 314, 319 f).

Nummertavlor

Tre nummertavlor är kända, varav två är bevarade: 1. Krönt av »en gloria och ett ankare samt kors uti, och under bokstäfverne: NIL SDF 1795» (Inv 1829), d v s skänkt av kyrkoherden Lundeberg och hans första hustru.⁵² Den hängde »i hörnet af muren, framför pastorskans stolsrum» (fig 307, 342) och var större än de båda andra. Överfördes 1857 till Nya kyrkan och hängdes upp på södra kors-

armens östra vägg. Förstördes 1959 genom ett missöde då den användes i en provisorisk gudstjänstlokal under Nya kyrkans restaurering. — 2. Svart tavla med profilerad, förgylld ram krönt av en rund skiva formad som en krona. På skivan är tre slutna kronor målade i gult. 113 × 51 cm. I tornet. — 3. Enligt Inv 1829 fanns ännu en nummertavla, svart med förgylld ram, ej bevarad. Nr 2 och 3 hängde enligt samma inv på vardera pelaren (=korsarmarnas kolonner).

Bänkar

1632 gjordes bänkar i kyrkan för 100 daler, 1698 och följande år tillkom flera bänkar, bl a på kvinnfolkssidan (räk), och 1748 hade koret fått fyra nya bänkar (vis prot). 1754 beslöt man, att påföljande år göra bänkdörrar och 1756, 1757 och 1758 gjordes påminnelser härom. 1784 upptas utgifter för »prästestolen» (st prot), bl a dess målning och stoffering, 1787 fick Lars Wandring (not 38) betalt »för stolars byggande i kyrkan». Man beslöt att fördela bänkplatserna genom lottdragning. Löfgrens planer (fig 306, 308, 321) visar, att bänkarna var uppdelade på flera större och mindre kvarter, ej blott i långhuset och korsarmarna, utan även i västtornet. 1827–1828 hade man åter utgifter för bänkarna,

Fig 346. Medeltida orgelfragment av bly, funna i vinkällaren 1959. KLM. Foto S Hallgren 1969.

Medieval lead organ fragments, found in the wine cellar in 1959.

bl a för stoldörrar, vilka tillverkades av snickaren Högwall.

Läktare, orgel

I Gamla kyrkan fanns flera läktare. En låg i väster; var »de andra läcktarna» var placerade, som omtalas 1798 (st prot), är ej känt.

I samband med tillkomsten av en orgel fick skogsvaktaren Lundberg 1756 betalt för »werckets utsyning till orgelläktaren .». Församlingen åtog sig att föra hem virket »wid första åkfore». Detta och följande år upptogs i räk utgifter för såväl orgel som orgelläktare. Den senare byggdes 1757 av snickaren Petter Norling och står numera i Nya kyrkan (fig 358). Ursprungligen var den inbyggd i det smala långhusets västra del (fig 321), trappan låg i nordvästra hörnet. Läktarens fria sida, vars mittparti fortfarande skjuter ut i en halvcirkel, vilade på två stöd.

1761 hade man utgifter för bräder och lås till orgelläktaren, varav man kan sluta, att den skulle

kunna låsas och orgeln skyddas för obehöriga. Emellertid räckte det ej med att låsa läktaren, ty 1767 förbjöd stämman pojkar och drängar att gå upp på läktaren och där föra oljud.

Läktarbröstningen målades och stofferades 1784 av Wadsten. 1786 höjdes den av byggmästare Wandring, samtidigt som orgelverket reparerades (se nedan). Enligt Inv 1829 var bröstningen vit med bruna speglar, i de elva fälten var versraderna i 150:e psalmen fördelade (»Halleluja, Lofver Gud i Hans Helgedom .»).

1798 års st prot innehåller en målade skildring av trängseln på läktaren. Organisten klagar över »den olägenhet han lider, i tjenstgöringen på orgelläktaren, som endast är bygd för werckets conservation skul, och icke til stolerum». Man beslöt därför, »att alla de, som utan hans anmodan, drista gå in på samma orgel-läktare, skola enligt förre Soknestäma-besluten antecknas och af wederbörande Sexman befordras till 8 skillingars böter — äfwen som ock de som på de andra läcktarna göra oljud,

eller spotta från läktaren ner på kyrkegållwet, (hwilket är lika oförståndigt, som osedigt) skola med lika böter för sin oanständighet beläggas, är det pojkar, sitte nästa söndagen efter, i Stocken, enl. Protocollet år 1776».

Kyrkan har haft flera orglar

1. Den äldsta bevarade kyrkboken (C 1) nämner 1654 att orgelverk som redan då var odugligt. Detta var säkert ett medeltida s k positiv, men därav är endast några orgelpipor bevarade till våra dagar (fig 345). I kyrkboken C 1 står följande: »det onyttiga Skrofuet af orgewerket skall sättias afsides der inga stolrum förhindras, och skall i Persnäs kyrkio sättias på samma rummet, der orgewerket stod, Funten .» Orgeln stod alltså framme i koret så som bruket var i äldre tider. — Vid restaureringen 1959 fann man några fragment av orgelpipor (fig 346), vilka har hört till denna äldsta kända orgel. Pipfragmenten är av synnerligen stort orgelhistoriskt intresse, men kräver en specialundersökning, vilken faller utanför ramen av denna beskrivning.

Från mitten av 1600-talet och till 1700-talets mitt hade kyrkan ingen användbar orgel.

2. 1755 beslöt man att köpa »Calmare Orgewerk» (st prot), men köpet blev ej av. En ny orgel uppsattes 1758–1759 av orgelbyggaren Lars Wahlberg⁵³ på en år 1757 uppförd läktare. Den hade 8 stämmor (not 70) och kostade 600 daler smt.

Orgelbygget tog lång tid i anspråk. Under 1758 underhöll prästen orgelbyggaren och hans med-

Fig 348. Oblatask av svarvad masurbjörk, 1600-talet? Foto S Hallgren 1964.

Wafer box of turned curly-grained birchwood, 17th century (?)

Fig 347 Fodral till sockenbudstyg av svarvat trä överdraget med skinn. Foto S Hallgren 1964.

Case for viaticum vessels. Of turned wood covered with leather.

hjälpare med mat och dryck. 1759 invigdes det nya orgelverket, men åren 1761–1767 medförde ytterligare utgifter för orgeln och dess läktare. Vid sockenstämman detta år beslöt man, att orgeln skulle betalas med sammanskott inom tre år. Kyrko-

Fig 349. Oblatask av driven mässing, 1700-talet. Foto S Hallgren 1964.

Wafer box, chased brass, 18th century.

kassan fick under tiden lägga ut beloppet. — 1767 uppmanades församlingsborna, att noga höra efter orgeln och klockaren, när en okänd psalm sjunges och att icke överrösta prästen (st prot).

Orgelfrågan hade varit ett tvisteämne inom församlingen (not 2). Det beslöts 1759 att »Måns Swenson i Trosnäs afsätties ifrån Sexmans Syslsan för sina stämplingar emot kyrkioherden och orgelverkets byggiande .» (st prot).

1786 fick »Hr Directeur» Wolander⁵⁴ betalt för orgelverkets reparation. Sedan dröjde det ända till 1812, innan orgeln behövde förbättras. Detta år beslöt man att ansa orgelverket.

Dopfunten

Dopfunten (fig 368–369) från 1200-talets mitt eller andra hälft står i Nya kyrkan och beskrivs nedan.

1654 skulle, som redan nämnts, funten flyttas fram till koret: »Funten skall på bequemligit rum ställas på ded h. dopet må i församlingens åsyn förrättas .» (vis prot). Plats för funten skulle beredas genom att man ställde det gamla orgelverket på en avsides plats.

I funten stod ett dopfat. PB nämner en »Funtt Kätell», vilket låter förmoda ett djupt kärl. — Inv 1654 upptar ett funtbäcken, vilket 1713 kallas mäsingsbricka (inv). Detta torde ha varit ett lågt dopfat, troligen identiskt med ett i Inv 1829 upptaget bäcken av mässing. Det är väl tänkbart, att det är samma dopfat som åsyftas 1591 och 1829!

Skrank omkring dopfunten

Ett skrank, »gallerwerker kringom funten», gjordes 1661 av Nils snickare (C 1, not 2). Ej bevarat.

Nattvardskärl

1566 ägde Persnäs kyrka följande silverföremål.

»1 kalk o disk — 37 lodh

En förgyld knapp⁵⁵ 4 1/2

Skiedsölf och annat småt. Sölfvr — 18 lodh

Peninger — 14 mark».⁵⁶

1591 hade nattvardskärlen reducerats till följande (PB vis):

»Kalcker 2 str

Then stop — 1 ste

Flaska — 1 st».

Därav återstår nu delar av sockenbudstyget samt

noden till kalken i fig 371 (beskrivna nedan, se Nya kyrkan). Att kalkarna ej blev tjuvarnas byte 1819, berodde sannolikt på att de då, liksom redan 1658 (inv) förvarades i prästgården.

Fodral till sockenbudstyget (fig 347), kallat »foder» 1767 (inv), cylindriskt, av svarvat trä, på utsidan klätt med svart skinn och inuti fodrat med sämskskinn. Svart bärrem. Troligen från 1713. Skadat. Höjd 19,5 cm, diameter 12 cm. I tornet.

Av arkivalierna framgår, att kyrkan inte förrän i modern tid blev ägare till en vinkanna av ädel metall. Till vinet användes 1591, som redan nämnts, ett tennstop och en flaska. Vid det flerstädes nämnda inbrottet i sakristian 1819 försvann bl a ett tennstop och en två kannors butelj »med winet deri». Inv 1829 upptar också ett tennstop, ej heller bevarat. — 1654 bestämdes, att »Kiörkones wijn skall wara godt Spanskt wijn, och hemptas i en liten eeke fierding med teen skruf» (vis prot).

Oblataskar. Av trä, en s k låsask (fig 348) av svarvad och skuren masurbjörk, rund och tillplattad. Locket har ett litet handtag fastsatt med trädymningar. Diameter 20,5 cm. Locket har tidigare kunnat låsas genom att två tappar i lockets undersida (nu bortskurna) kunde passas in i slitsar i askens kant. Genom vridning av locket grep tapparna om kanten, varigenom locket låstes. Troligen från 1600-talet.⁵⁷ Jfr en låsask av tenn i Högby kyrka (fig 173, s 255). — 2. Av bleck, omnämnd 1713 (inv). Ej bevarad. — 3. Av mässing, oval, på tre fötter (skadade, fig 349). Avtrappat lock med driven, punsad och grave-rad ornering: änglahuvuden, blommor m m. Längd 13 cm, höjd 6,5 cm. Omnämnd första gången 1767 (st prot). Användes 1921 till kollektmedlen, nu i tornet. — 4. Av silver, tillverkad 1838, se Nya kyrkan.

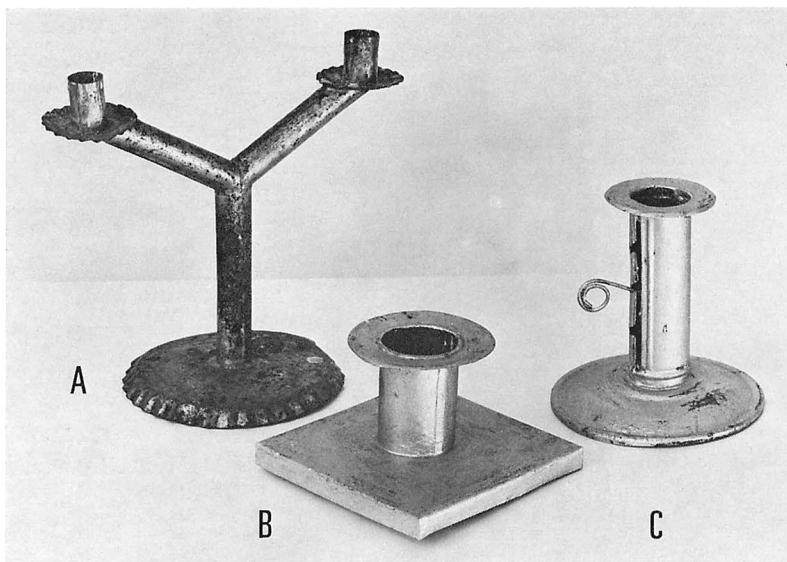
Ingen brudkrona nämns i äldre handlingar. I stället hyrde man brudkrona och päll från andra kyrkor, fr a Högby 1755, 1817 och följande år (Högby räk).

Ljusredskap

Kyrkans ljuskronor av mässing hänger nu i Nya kyrkan och beskrivs nedan, en för sex ljus, inköpt 1677, en för åtta ljus, skänkt 1688 (fig 372), en för sexton ljus, inköpt 1752 och tillverkad av Israel Zerl (fig 374) samt två för vardera sex ljus, tillver-

Fig 350. Ljusstakar av dels förtent, dels silverbronserat järnbleck troligen inköpta 1833. Foto S Hallgren 1964.

Candlesticks of partly tinned and partly silver-bronze iron sheeting, bought probably in 1833.

kade 1810 av Daniel Zerl. Där hänger också en krona av bronserat smidesjärn för sex ljus, anskaffad 1797 (st prot).

En ljuskrona av svarvat trä för tolv ljus, upp-tagen i inv 1658 samt omnämnd 1713 jämte ytterligare en ljuskrona av trä, är ej bevarade.

Ett par väggljushållare av smidesjärn för vardera två ljus påträffades under korgolvet 1959. Den spetsiga änden har varit inmurad, möjligen i mitten av ett konsekraionskors. Längd 32 resp 34 cm. KLM.

1591 ägde kyrkan fyra »Kåpperstaker» (PB vis), varav två ännu är bevarade. Jämte en tvåarmad ljusstake, skänkt 1799 (fig 373), förvaras de i Nya kyrkan och beskrivs nedan.

En ljuspipa av gjuten mässing, 1600-talstyp, hittades under golvet 1959. Har tillhört en ljuskrona eller en ljusstake. Höjd 8 cm. KLM.

Ljusstakar av silverbronserat eller förtent järnbleck (fig 350: A–C) förvaras i tornet. De flesta av dem är troligen identiska med de åtta s k lampetter, som anskaffades 1833 (räk): 1–2. Av nattstaketyp med höj- och sänkbar ljushållare, för ett ljus (fig 350: C). De tunga fotplattorna fyllda med grov sand. Höjd 15,5 cm. — 3–4. Med rund fot och dito skaft, för ett ljus. Foten fylld med grov sand. Höjd 12 resp 13 cm. — 5–6. För ett ljus, runt skaft, kvadratisk fotplatta fylld med grov sand (fig 350: B). Höjd 9 cm. — 7–9. För två ljus, raka armar, rund fot med

krusad kant (fig 350: A). En ljushållare skadad. Höjd 22–25 cm.

Tre ljusstakar av smidesjärn är kända. 1. För två ljus, har vilat på fyra ben, av vilka ett saknas. Höjd 30 cm. Funnen under korgolvet 1959, stod 1713 på predikstolen (inv), nu i KLM. Troligen identisk med den ena av ett par som omnämns i slutet av 1500-talet (PB vis): »Jernnstaker — 2 str». — 2. Den andra av de i PB vis nämnda järnstakarna, också för två ljus, bortbyttes 1658 »för annat järn hvar af spik är giordt» (inv). — 3. För tre ljus, stod 1713 »uti bookstolen» (inv), omnämns sista gången 1829 (Inv), är ej heller bevarad. — 4. Av okänt utseende, omnämnd 1829 (inv). Detta år stod en av järnljusstakarna på läktaren och två i sakristian (inv).

Textilier

År 1591 ägde kyrkan följande förråd av textilier (PB vis):

»Kalckduch — 2 ste

Messehaclar — 3 str

Messeserker — 2 st [»en förnöttth» enligt ett tillägg 1598]

Altarkläde — 1 linningsduck

Röckulin — 1

Örnagåt — 2 — — —

alterduker — 2 st. — — —

Handkläde⁵⁸ — 3».

Därav återstår ingenting i dag. Av senare tillkomna textila föremål återstår endast den broderade våden från en korkåpa (fig 290, 375 ff), vilken 1736 fördes över på en ny mässhake av röd sammet, en kalkduk av samma sorts röda sammet, också tillverkad 1736, samt en kalkduk av vit atlas med broderier (fig 377). Trots att så litet finns kvar, kan vi med arkivaliernas hjälp få en ganska god uppfattning om kyrkans textilförråd.

Fyra altardukar är kända. 1–2. Omnämnda 1591 (PB vis). Endast den ena återstod 1767, då den betecknas som förmultnad (st prot). — 3. Infördes 1767 i inv och var förmodligen nyligen anskaffad. — 4. »En anständig altarduk» skulle anskaffas 1791 (vis prot).

Antependier (altarkläden): 1 Av vitt linne (»linningsduck»), omnämnt 1591 (PB vis). Möjligen identiskt med »1 st Rött altarkläde» som anges vara förmultnat 1767 (st prot) samt med »1 gl altarkläde» omnämnt 1791 (st prot). — 2. På norra sidoaltaret, 1713 kallat »gammalt rött kläde på osta altaret» (inv).

Kalkkläden. 1–2. Omnämnda 1591 (PB vis), det ena av dem kallas 1713 »kalkkläde Silkesstickat gl.» (inv) och anges i ett senare tillägg i samma inv som »förslitit». 3. Av röd sammet, tillverkat 1736, i Nya kyrkan (se nedan). 4. Av broderad, vit atlas (fig 377), omnämnt första gången 1767 (st prot).

En korkåpa omtalas 1658 (inv), då den användes som brudpäll. »en gammal Pell eftr een Chorkåpa». Möjligen identisk med »1 så kallad Kurkåpa af rött kläde-kirsin,⁵⁹ vilken betecknas som gammal 1791 (inv).

Mässhakar 1–3, upptagna 1591 (PB vis). Endast en av dem återstod 1654: »En gammal Messehake aldeles obrukelig» (inv). De båda andra blev antagligen krigsbyte 1611

4. »Een Rödbruun Sammetz Messehake, medh Pärlestickare-arbete, och gott guld insenkt itt stark (?) qvarters breedt neder åt ryggen, köpt i Calmar A. 616. aff Welacht. Borgemestaren S(alig) Oluff Pedersson ibid. för 50 Dr Sm.» 1685 anskaffades två dockor rött silke »att flicka den röde Mässhaken medh» (räk). 1716 »förbättrades» den (räk). 1713 kallades den gammal (inv) och i ett senare tillägg i samma inv »förderfwad». Av allt att döma,

syddes 1736 en ny mässhake av röd sammet, på vilken den broderade våden överflyttades (fig 290, 375 ff), trots missvisande formuleringar i arkivalierna. »ny mässhake af röd sammet» (räk 1736) och ». aldeles förslitit och obrukelig, i dess ställe är nu en nij tillkiöpt af rött sammet, som nu införes — 1 st» (inv 1737). I senare inv beskrivs den nämligen som »1 Mässe Hake af Rött Sammet med brodderat Bord» (st prot 1767, inv 1791). 1783 lagades mässhaken med glanslärft (st prot). Beskrivs nedan, se Nya kyrkan.

Mäskkjortor 1–2, upptagna i inv 1591 (PB vis), en av dem »förnött» 1598, enligt ett tillägg i samma inv Den andra möjligen identisk med »1 gl Mässkiorta upmultnad och obrukelig» (st prot 1767). — 3. Införd i inv 1782, stulen 1819 vid ett flerstädes omnämnt inbrott i sakristian. — 4. Av »Cambriche» (s 378, not 81), upptagen i Inv 1829.

Prästkappor 1 Av svart kläde, endast omnämnd 1767 »upmultnad och odug» (st prot). — 2. Av »camelott» (s 378, not 85), anskaffad som ersättning för nr 1 (inv 1782) och 1829 betecknad som »utgammal» (inv). — 3. Anskaffad efter 1791 (inv 1803), likaledes av »Kamlott» (Inv 1829).

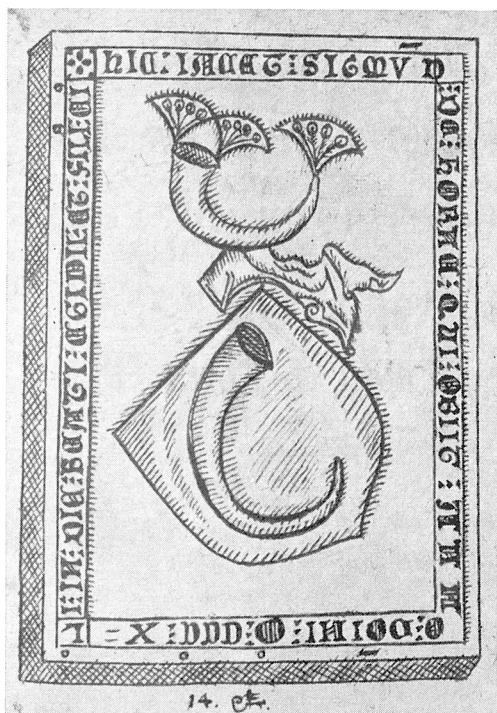
Som redan är omtalat, ägde kyrkan 1591 ett röcklin och tre handkläden (PB vis), ej bevarade.

Diskdukar (dukar till altarringen): 1 Uppges 1767 vara förmultnad (st prot). — 2. Anskaffad senast 1767 (st prot). — 3. »Ett täcke öfver disken» skulle anskaffas enligt ett beslut 1791 (vis prot). Bortstulet 1819 vid det flerstädes omtalade inbrottet i sakristian.

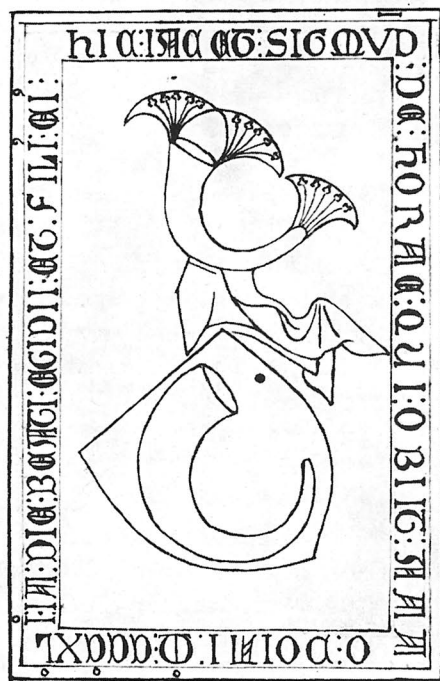
Ingen av de båda »örnagåt», d v s överdrag till bokdynor, som fanns i kyrkan 1591 (PB vis) är bevarade.

Brudpällar 1. Som brudpäll användes 1658 en korkåpa, troligen av rött kläde-kirsin (se ovan). — 2. »Päll af rött Sars⁶⁰ med gula och blå frantzar» är upptagen i inv 1713.

En häv »af skurit Sammet med liten Malmkläcka» (st prot 1767) donerades 1756 till kyrkan av gästgivaren J Hiort i Södvik (C 1, not 2). Sista gången upptagen i Inv 1829. Det enda som återstår därav är en ring av järn med holk, funnen under korgolvet 1959. Längd 35 cm. KLM. Hävgången avskaffades 1816 »enligt Förordnande wid sidsta Riksdag», på grund av att andakten stördes därav

a

b

Fig 351 a–b. Gravsten över Sigmund från Horn, † 1341. Teckningar av J H Rhezelius 1634 (a) och P Törnewall 1673 (b). Skala ca 1:20. KB.

Grave slab in memory of Sigmund de Horn, † 1341 Drawings.

(st prot). I stället skulle kollekten mottagas i bäcken vid kyrkans utgångar.

Den 11 juni 1660 »gaff pastoris Morsijster Maria Oluffsd. till kyrkian itt skönt språngat handkläde öfwer Funten». ⁶¹ Ej bevarat.

Gravminnen

Fyra medeltida gravstenar är kända, varav nr 1–3 troligen är utförda av samme stenmästare:

1 Över Sigmund från Horn, † 1341 (fig 351 a–b). Endast ett fragment av grå kalksten är bevarat, påträffat under korgolvet 1959, men stenen är både avbildad och beskriven av äldre forskare. Ungefärliga mått: 206 × 131 cm. I sin helhet löd inskriften (i majuskler):

+HIC IACET SIGMVD⁹ / DE HORNE QVI OBIIT
ANN/O DÖINI M CC⁹ XL / I IN DIE BEATI
EGIDII ET FILI⁹ EI⁹

(= här vilar Sigmund från Horn, ⁶² som dog Herrens

år 1341 på S:t Egidius' dag, d v s 1 september, och hans son).

Vapenbilden utgörs av ett dryckeshorn som placerats lodrätt i skölden (för att motverka dennas lutning?). Hjälmprydnaden är ett dryckeshorn försett med en vippa av påfågelsfjädrar på vardera sidan av hornets öppning och en på hornets spets. Uppgiften att Sigmund från Horn skulle härstamma från en brabantisk ätt av samma namn och att han skulle vara stamfader för ätten Horn af Kanckas nr 12 bygger på felaktiga kombinationer Ahlqvist har förmodat, att den Elavus Sigmundsson, vilken omnämnes som hertiginnan Ingeborgs fogde på Borgholm i ett brev den 15 november 1346 (SD nr 4118, jfr SD nr 4246), skulle vara denne Sigmunds son. Några källor, som styrka denna gissning, finnas icke. Den gamla riddarhusgenealogiens uppgift, att just den i gravskriften omnämnda sonen skulle vara identisk med nämnde fogde (felaktigt

kallad Claes) är icke trolig. Det ligger för övrigt närmare till hands att kombinera fogdens namn med två gravstenar i Resmo kyrka över Sigmund Elavi (Sigmund Elofsson) och Elavus, vilka förde ett vapen, visande ett flikigt blad.⁶³

Rhezelius (F c 2/3, fol 6) återger en tradition, enligt vilken Sigmund skulle ha förverkat sitt gods, när han slog ihjäl sin dräng och lade honom i ett röse, »Olle bonderör b(enämn)».

I början av 1800-talet låg stenen i koret, delvis dold under altarringen. Ett hörn var då avslaget. 1959 söktes förgäves efter stenen, det enda som kom fram, var det hörn som saknades i början av 1800-talet. Därjämte fann man bland rasmassorna under korgolvet ett stort antal stenstycken av samma slags grå kalksten, av Hadorph kallade Räfuelsten (fig 301 samt not 6). Förmodligen krossades stenen, när östtornet störtade ned i maj 1857 (jfr ovan). De bevarade fragmenten förvaras nu i KLM.

2. Över Botolf Fågel, † 1344 (fig 378), i Nya kyrkan, se nedan.

3. Över Elov Åsesson (fig 296 a-b), † 1344, inmurad i södra korsarmens grund och beskriven ovan s 421.

4. En gravsten »...med ett väl uthugget stamträd utan inskrift» låg i koret 1829 (Inv). Av denna beskrivning att döma, kan det ha varit en sten från tidig medeltid med en framställning av korset som livets träd, lik dem som ännu är bevarade i Källa (fig 259, 260). Möjligen identisk med nr 6, s 505 f.

Följande tre gravstenar, vilka ej är bevarade, är kända tack vare Ahlqvist, som även återgivit deras inskrifter:

5. Över prosten Haqvinus Sandberg,⁶⁴ † 1743, och hans första hustru, † 1711 Låg i koret. Ahlqvist 2:1, s 111. Håkansson nr 654.

6. Över prosten Petrus Bergström (not 2), † 1764. Låg i koret. Ahlqvist 2:1, s 111. Håkansson nr 658.

7. Över Michel Simonsson (dödsåret oläsligt) och Michel Månsson, † 1632. I stora korsgången. Ahlqvist, Saml V, s 117 Håkansson nr 646.

Beträffande övriga gravstenar, se ovan, kyrkogård, samt nedan, Nya kyrkan.

Votivskepp

1658 ägde kyrkan två votivskepp. Det äldre, som hade hängt i högkoret, hade senare flyttats »neder

i kyrkan», sedan man hängt upp ett nytt i koret, skänkt av en båtsman vid namn Pehr Andersson (inv).

Tavlor

I början av 1800-talet hängde flera tavlor på norra korväggen (fig 307, 342), dels troligen några s k Hedengranstavlor (I:2, s 158, not 53), dels ett kungatal från år 1800 i en förgylld ram, tillverkad samma år av And G Wadsten (räk).

Möbler m m

Bord. 1–2. Av furu, 1600-talstyp, målade i gråblått, det ena med raka ben och dito slåar, 103 × 54 × 79 cm, det andra utan slåar, men med en låda, 90,5 × 52,5 × 73 cm. I tornet. — 3. Av furu, målat i gråblått, 140,5 × 80 × 81 cm. I boden. — Försvunnet är ett »gl. Bord med foot i Sacristian odugel» (inv 1713).

Två stolar, ek, raka ben med kvadratisk genomskärning förenade med profilerade slåar; täta ryggbrickor med profilerat ramverk. Sittbräderna fästade vid sargen med trädymlingar, 1600-talet. Under den blågrå färgen skymtar svart färg. Höjd 93 cm. — »Itt målat Säte medh rijggstycke» (inv 1658) är ej längre bevarat. — 1661 gjorde Nils snickare bänkar i sakristian (räk).

Kistor: 1. Av ek, järnbeslagen med överfalsat lock, två kraftiga, kvadratiska hänglås av ålderdomlig typ samt ett innanlås. Målad i gråblått med svarta beslag. 97 × 48,5 × 48 cm. Troligen densamma som enligt beslut 1654 (vis prot) anskaffades samma år för 20 daler och som 1829 kallades »Cassa Kista» och förvarades »i ett i östra tornet dertill inredt rum» (Inv 1829). — 2. Kistbänk av furu, överfalsat lock, nyckelskylt och hörnbeslag av smidesjärn. Målad i gråblått. Kallades för kyrkovårdskista 1829 (Inv). 143 × 55 × 52 cm. — Enligt en uppgift i inv 1658, senare överstruken, fanns det även »een gammal ark i Sacristian.» Samma inv upptar även »itt Ekeskåp bakom Altaret ståandandes». Det senare, som troligen är identiskt med »gammalt skåp i Sacristian» (inv 1713) och »I gl Skåp i Vapenhuset» (Inv 1829), är ej bevarat. Möjligen åsyftas ett ovan s 469 omtalat medeltida altarskåp.

Litet skrin, s k åska, av furu, utan lock; på gav-larna är en rosett inskuren, slagen med passare,

samt ristad inskrift: »ÅR 1789 MOS» (siffran 9 och bokstaven S spegelvända). 22 × 15,5 × 12 cm. I den ena av kistorna.

En »armbyssa af bläck med litet låss» omtalas 1713 (inv), ej bevarad.

Inv 1829 upptar bl a även ett alnmått (d v s alnlikare), en mållikare, en tratt och en »serla» (brudbänk), ej bevarade.

Två spadar av furu med järnskodda blad förvaras i materialboden. Den ena är 96 cm lång, den andra, som har avbrutet skaft, är endast 60 cm lång och ser oanvänd ut.

Böcker

1591 ägde kyrkan följande böcker (PB vis):

»Suenska biblia — 1 st e

Officiale — 1 st e

Antiphonale — 1 st

Handboc — 1 st».

Enligt ett tillägg från 1598 i samma inv tillkom en psalmbok. Ingen av dem är bevarad.

Sedan man hade förvärvat Karl XII:s bibel (se Nya kyrkan) till kyrkan 1704 (räk), hyrdes den gamla bibeln ut till församlingsborna. 1769 hade Maria Jönsson i Stenninge haft den i tre år, men detta år bestämdes att bibeln hädanefter skulle hyras ut en månad i taget »och wid hvarje ombijte lämnas Biblen til kyrkioherden och pengarna til kyrkiowärdarna, som i Specialen uptages» (st prot).

Lösfynd

I samband med den byggnadsarkeologiska undersökningen 1959 påträffades följande föremål, vilka beskrivits ovan i sina rätta sammanhang och nu förvaras i KLM.

1. Fragment av Sigmund de Hornes gravsten (fig 351, s 479 f). — 2–3. Två verkstycken (fig 334:c,d), det ena från korets sydfönster (s 447), det andra troligen från ena korsarmskolonnen (s 453). — 4. Tretton fragment av en orgel (fig 346, s 475). — 5.

Två väggljushållare av järn (s 477). — 6. Ljusstake av järn (s 477). — Ljuspipa av mässing (s 477). — 8. Ring av järn, rest av kollektståv (s 478). (Nr 4–8 funna i vinkällaren under korgolvet).

Klockor

Klockor· 1–2. Omnämnda i slutet av 1500-talet (PB vis). En av dem eller båda togs av fienden 1611 enligt en ännu levande tradition⁶⁵ och fördes bort med ett fartyg som gick under ute på Östersjön, ett litet stycke från land. 1776 beslöt man att vänta med den förestående reparationen av klockstapeln »tils man får se om den nedsänkta kläckan igenfinnes, som Directeuren, Högädle Herr Stephan Hammar⁶⁶ lofwade uptaga och skänka til kyrkan» (st prot). Tydligt misslyckades försöket att dyka efter klockan, ty församlingen fick nöja sig med en enda klocka ända till 1823, då den nuvarande lillklockan förvärvades (se nedan nr 5).

3. »Köpt [1]622 eft. S[alige] Tönies Bremer för Sölfuer mynt 400 Dr» (inv 1658).

4. (Fig 380). Klocka nr 3 blev omgjuten av Jurgen Putensen (not 82); är nu storklocka i Nya kyrkan och beskrivs s 506 ff. 1687 heter det: »Giordes aftaal, efter intet mere än een klocka är, at när 3^{die} gångh eller sammanringes, skulle (h)on klämtas 3 gånger efter åth» (st prot). 1791 föreslog biskopen, att ännu en klocka skulle anskaffas, emedan den enda »ej skulle wara nog högljudande» för församlingens vidsträckthets skull, men projektet fick ställas på framtiden till förmån för de nödvändiga takreparationerna (vis prot).

5. (Fig 381 f). Från Gårdveda församling inköptes 1823 en medeltida klocka, nu lillklocka i Nya kyrkan (se nedan).

En sanctusklocka är också upptagen i PB vis. »1 lithenn [klocka]», även omnämnd i inv 1637 och 1658. Den ersattes i slutet av 1700-talet med en som nu hänger i Nya kyrkan och beskrivs nedan.

Nya kyrkan

Plan och material

Kyrkan (fig 292, 302–305, 352, 354) består nu av ett medeltida västtorn samt en därtill fogad korskyrka från 1857, vars tillkomst skildrats ovan, uppförd av byggmästaren Peter Isberg efter ritning av C G Blom-Carlsson och A R U Pettersson (fig 339).

Det nya långhuset är en korsformad byggnad i vars östra korsarm koret är beläget. Före 1959 var den östra korsarmens östra hälft avdelad till sakristia (fig 339), numera är en sådan inrättad i norra korsarmen, i vilken även ett av kyrkans båda pannrum är inrymt (jfr planen fig 305). I södra korsarmen befinner sig dels ett sammanträdes- och lektionsrum för konfirmander, dels ett pannrum.

Spritputsade murar av kalksten med slätputsade hörnrisaliter. Även tornet spritputsat. Taklister av huggen röd och grå kalksten. Slätputsad skråkantsockel på tornet, avfärgad i grått, i övrigt av tuktad, oputsad kalksten samt enstaka kvadrer med medel-

tida behuggning. I östra grunden är troligen en altarskiva inmurad (se ovan, Gamla kyrkan), i söder framskjuter ur grunden ett medeltida gravstensfragment (fig 297, se ovan, Gamla kyrkan).

C G Blom-Carlsson hade föreslagit en dekorerings av tornfasaderna, med den motiveringen. »Erfordras reparation å tornen, och ställningar dertill blifva af nöden, kunna tornen utan någon betydligare kostnad förses med ornering på sätt den af mig föreslagna ritningen utvisar» (fig 338–339). Ett foto, taget 1898 av Hugo F Frölén (ATA) visar en fasaddekoration, som avviker från den av arkitekten föreslagna. På varje sida var målade två blindfönster över varandra som var efterbildningar i mindre skala av kyrkobyggnadens rundbågiga fönster med deras dåvarande karakteristiska diagonalspröjsverk. Denna dekoration är ej bevarad, troligen avlägsnades den vid restaureringen 1922.

Ingångar

Kyrkan har fyra ingångar, av vilka tre (i norr, söder och väster) fortfarande fungerar som sådana. Den forna sakristieingången i öster är låst sedan 1959 och dess inre smyg omgjord till arkivskåp.

Västportalens omfattning (fig 292), av grå skråhuggen kalksten, tillkom 1959, varvid gångöppningen breddades något; de tre äldsta portalernas omfattningar är dels av huggen, dels slipad grå och röd kalksten. Som byggnadsmaterial har man bl a använt gravstenar i norra portalens västra omfattning står »[1]771 /D».

De tre ursprungliga portalernas dörrar är av furu. Tidigare har de varit målade med brun färg, men denna avlutades 1959.

På södra dörren en medeltida dörring av smidesjärn (fig 353), ornerad med två motställda drakhuvuden och tre knutar. Diameter 13 cm. Har tro-

Fig 353. Medeltida dörring av smidesjärn med två motställda drakhuvuden. Nu på sydportalens dörr. Foto R Boström 1964.

Medieval door-ring, with two dragon's heads. Now on S door.

Fig 352. Persnäs Nya kyrka från söder. Foto S Hallgren 1964.

Persnäs New Church from S.

Fig 354. Kyrkan från öster. Foto S Hallgren 1964.

Church from E.

Fig 355. Interiör mot sydost före restaureringen 1959. Bilden visar C G Blom-Carlssons och A R U Petterssons rumsbild (jfr fig 339). Foto A Edle 1931.

Interior looking SE before the restoration in 1959. The picture shows C G Blom-Carlsson's and A R U Pettersson's interior (cf. fig 339).

Fig 356. Interiör mot öster efter restaureringen 1959. Foto S Hallgren 1964.

Interior looking E after the restoration in 1959.

ligen suttit på en av det medeltida långhusets dörrar (jfr ovan s 432).

Den 1959 nygjorda västportalens dörr av bonad ek, lås och nyckel smidda av Bertil Nilsson, Gröndal.

Över de äldre portalerna inskriftsplattor av röd kalksten.

I söder·

UNDER KONUNG OSCAR IS REGERING BYG/DES DENNA KYRKA. ÅR. 1857. PÅ. KYRKANS Å / FÖRSAMLINGENS VÄGNAR. P ISBERG BYGM./ ÅSTER(sic) F.F. AF NP. IS (?).

I norr·

JAG VIL GÅ IN I DITT HUS PÅ DINA / STORA BARMHERTIGHET PS. 5:8. / MIS I SÖDVIK Ord. f:v ISS IST [= i Stenninge?] LPSIT [= i Trosnäs?]: ÅLDERMÄN

I öster·

HIJLP MIG GUD GEN/OM DITT NAMN PS: 54.3

Över västportalen ingen inskrift.

Fönster

Fönster rundbågiga med ljusgrå bågar Innanfönster av blåsigt antikglas i vitmålade bågar med blyspröjsar

Yttertak

Tornhuvan är spånad och svarttjärad, övriga yttertak täckta med tegel. De tre korsarmarnas uppskjutande gavlar täckta med svartmålad plåt.

Interiör

Golv i kyrkorum och torn (nuvarande vapenhuset) av grå, sågad kalksten från Sandvik, samt ett

fåtal 1959 utvalda gamla gravstenar (se Gamla kyrkan). I bänkkvarteren golv av trä.

Före 1959 utgjordes golvet i kyrkorummet av gamla gravstenar samt av sekundärt använda takflisor (se Gamla kyrkan), vilka numera ligger lösa invid norra stigluckan.

Den sakristia som före 1959 var inrymd i östra korsarmen skildes från koret genom en brädvägg och hade innertak av trä, däröver en vind. Dess interiör var gråmålad.

Innersmygarna av korets båda östra fönster (tidigare sakristiefönster) igensattes 1959.

Innertaket i korskyrkan (fig 356 ff) utgöres av ett brädvalv, avvalmat mot öster, norr och söder samt målat i ljusgrönt. Taklist i mörkare grönt.

Väggarna är slätputsade och vitkalkade. I de båda östra murhörnen på gränsen mellan kyrkorummet

och koret är två kolonnbaser från Gamla kyrkan inmurade (fig 356, 357), se ovan.

Uppvärmning

Uppvärmning med varmluft (oljeeldning) installerad 1959. Tidigare varmluftanläggning med ved från 1932. Ännu tidigare fanns järnkaminer från 1890.

Restaureringar

Kyrkan har restaurerats flera gånger, 1889–1890, 1922 samt 1932.

Den senaste restaureringen, som radikalt förändrade kyrkans inre, ägde rum 1959–1960 under ledning av ark Carl Hampus Bergman, Stockholm. Därvid disponerades kyrkorummet om (fig 305): under sidoläktarna inreddes sakristia, toaletter och kapprum (i norr), sammanträdes- och lektionsrum

Fig 357 Interiör
mot norr. Foto S
Hallgren 1964.
Interior looking N.

Fig 358. Interiör
mot väster. Foto S
Hallgren 1964.
Interior looking W

för konfirmander samt en städskrubba (i söder). I vardera korsarmen dessutom värmecentraler. För att ytterligare accentuera rummets längdaxel, slopades sakristian bakom koret, varigenom detta numera upptar hela östra korsarmen. Samtidigt avvalmades trävalvens ändrar.

För symmetriens skull är norra och östra por-

talerna bevarade, men begagnas numera ej. Den forna sakristieingångens inre smyg är omgjord till ett arkivskåp, där kyrkans silver och andra värdefulla inventarier förvaras.

Utrymmena under sidoläktarna avskiljs från kyrkorummets genom träväggar, vilkas överdel är genombrutna för luftcirkulationens skull (fig 357).

Nya kyrkans inredning och inventarier

Altare

Altaret, som står fritt i koret, är av kalksten, grönslammad, med den röda kalkstenen synlig i vissa detaljer. Tillverkat 1960 av Sandviks Bruks AB. Tidigare användes ett från Gamla kyrkan övertaget träaltare från 1783 (se ovan).

Altarring

Altarringen (fig 356), också från Sandvik, av röd och grå kalksten med ekdetaljer. Uppsatt 1960. Knäfallet klätt med grön sammet. — Mellan 1857 och 1960 fanns en sluten altarring med nästan cirkelrund plan (fig 355), på framsidan prydd med skulpterade, förgyllda symboler för tron, hoppet

och kärleken (kors, ankare och hjärta). Speglar i blått och vitt med förgyllda lister och kannelyrer. Knäfall och armlidare klädda med röd schagg. Altarringen förvaras nu i östra prästgårdsflygeln, utom de skulpterade symbolerna, som förvaras i västtornet.

Altarprydnader

Altartavla (fig 359), triptyk, oljemålning på träfiberplatta, utförd 1960 av konstnären Hans Fagerström, Halmstad. Där framställs kyrkans tre stora högtider: i mitten påsken (Kristi uppståndelse), på sidorna julen (madonnan med barnet och tillbed-

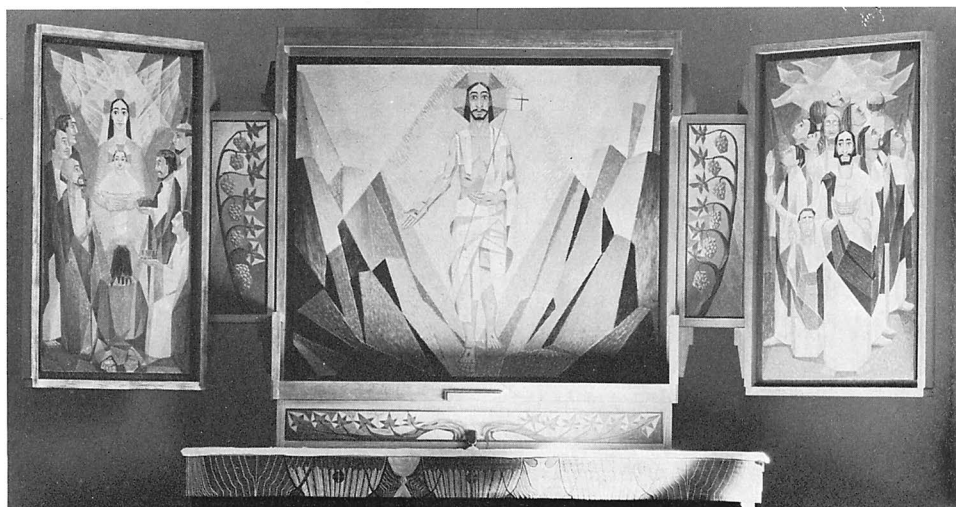

Fig 359. Altartavla, utförd av Hans Fagerström 1960. Foto S Hallgren 1964.

Triptych by Hans Fagerström, 1960.

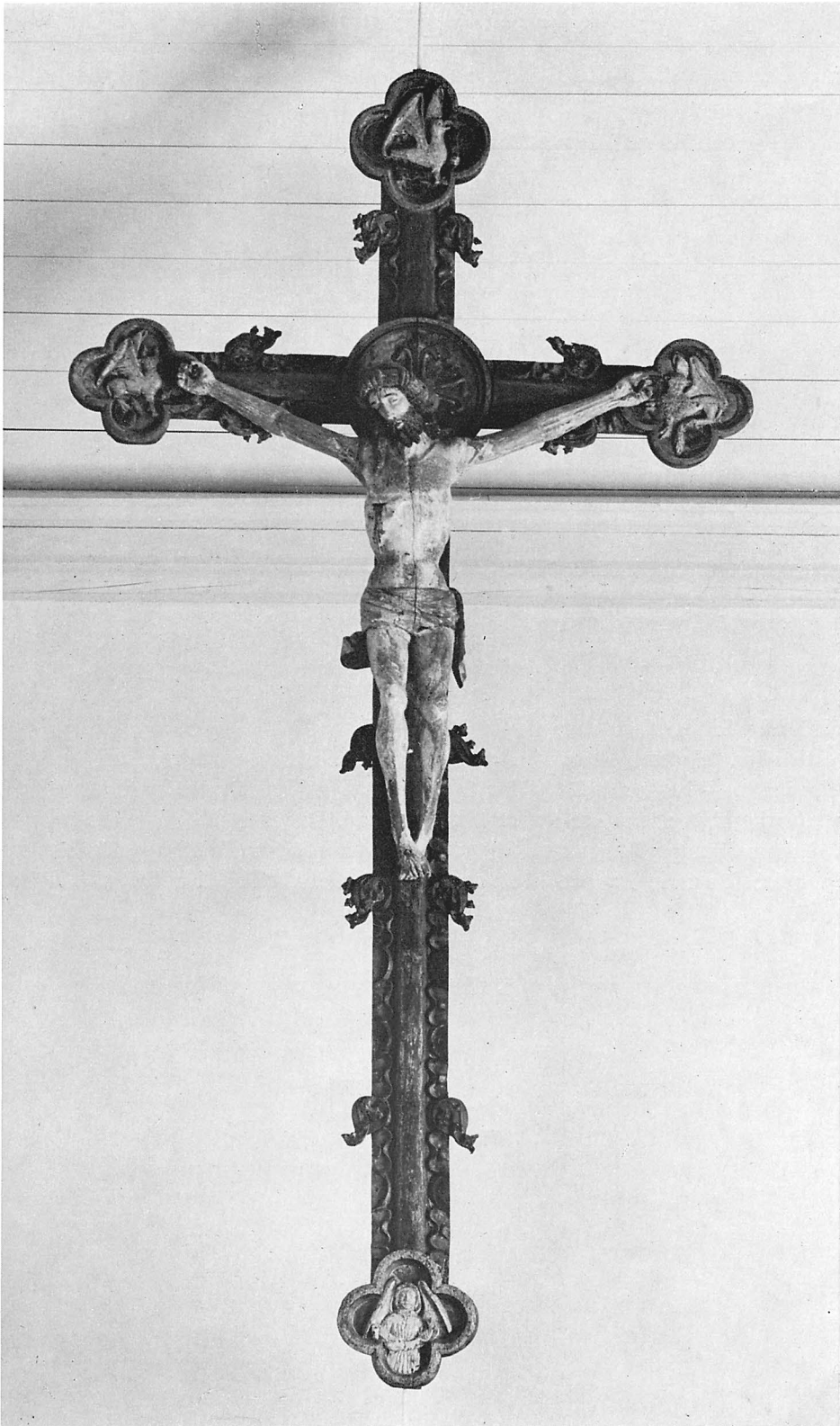

Fig 360. Triumfkrucifix av ek med ursprunglig målning. Nordtyskt arbete från omkring 1500 (jfr fig 166). Foto S Hallgren 1964.

Oak rood with original painting. North German work from ca. 1500 (cf. fig 166).

Fig 361. Detalj av fig 360. Foto S Hallgren 1964.

Detail of fig 360.

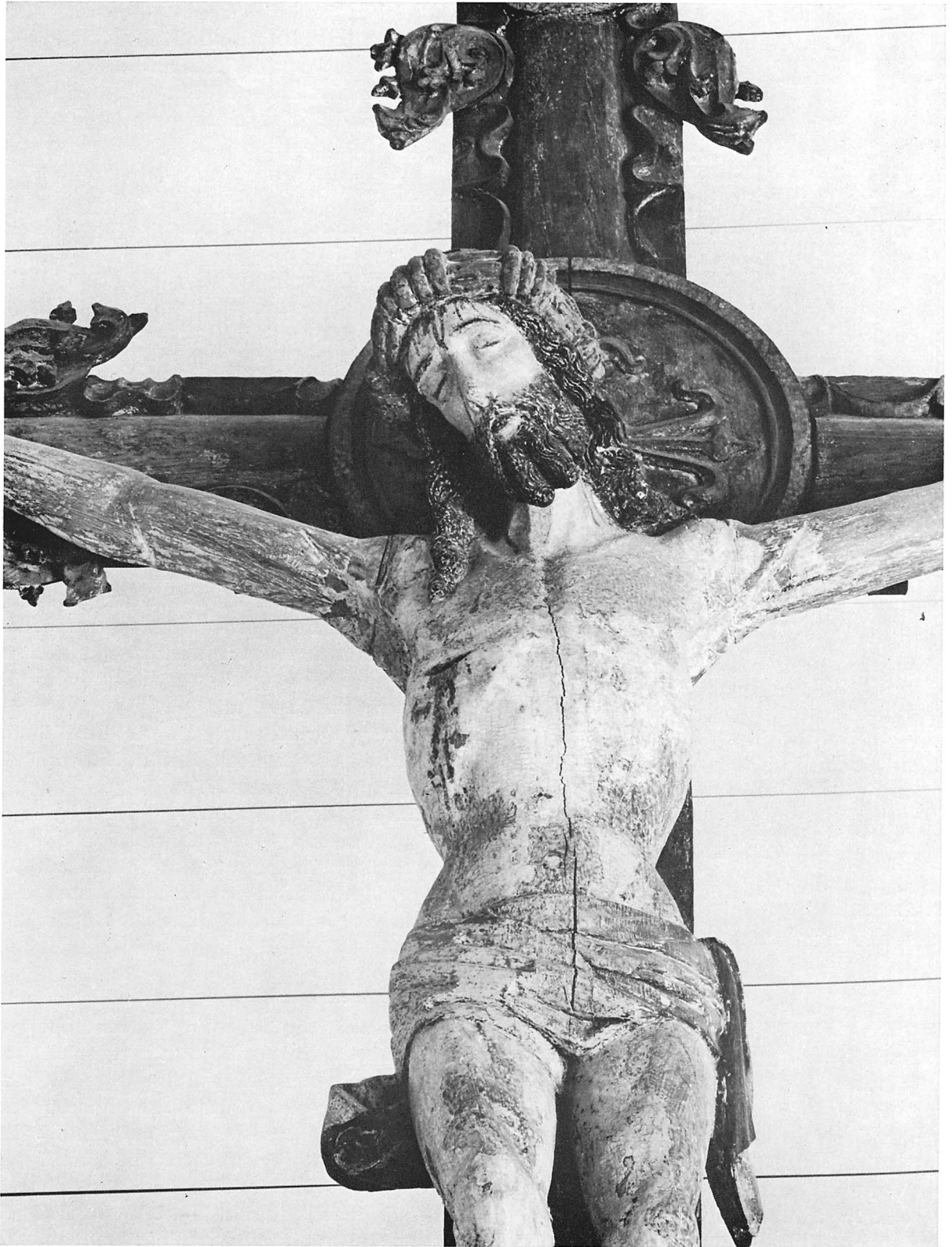

Fig 362. Madonna, lövträ, 1400-talets förra hälft (jfr fig 344). Foto S Hallgren 1964.

Virgin, hardwood, first half of 15th century (cf. fig 344).

jare) och pingsten (den Helige Andes utgjutande). Starkt lysande färger, där orange, gult, grönt och vitt dominerar.

Före 1960 användes en altarpupp från Gamla kyrkan (fig 307, 342, 355, s 470 f), omkring vilken var målad en dekoration direkt på korväggen. — Wadstens Gethsemane-tavla ersattes 1890 med en oljemålning, utförd av C O Christiernin⁶⁷ (fig 355), framställande Kristus visande sig för Maria

Magdalena (Noli me tangere). Håkansson nr 667. Samtidigt ändrades predellans inskrift till följande: »Går och kungören det för mina bröder, att de må gå / till Galiléen, och der skola de få se mig» (Matt 28:10). Christiernins målning är nu uppsatt över altaret i bisättningskapellet.

Krucifix

Altarkrucifix av lövträ, signerat Josef Funk, Oberammergau 1960. Höjd 49 cm. Gåva av kyrkoherde och fru K-B Lundgren.

Ett medeltida triumfkrucifix av krederat, målat och förgyllt trä är sedan 1960 placerat i koret ovanför altaret (fig 360, 361). Kristus hänger frontalt med huvudet något lutat åt höger samt höger fot korsad över vänster. Kring höfterna är virat ett smalt, åtsittande ländkläde, vars flikar hänger ned vid sidorna. Ansiktet präglas av ett behärskat lidande. Blek karnation, brunt hår och skägg, spår av guld på ländklädet och av grön färg på törnekronan. Rund blå gloria med röd kant och skulpterade, liljeformade ljustrålar. Det brunmålade korset är rikt snidat med äggstavsliknande bladlistor och krabbor i rött och blått. På korsändarna är fyrpassformade tavlor med röd ram och blå fond, mot vilken de skulpterade och förgyllda evangelistsymbolerna avtecknar sig. Höjd 405 cm.

Nordtyskt arbete av hög kvalitet från 1500-talets början, nära besläktat med krucifixet i Högby kyrka (I:3, fig 166–167 samt s 279 f).

Hängde på korets södra vägg till 1959, då det konserverades av Sven Wahlgren. Därvid avlägsnades yngre påmålning, bl a den som tillkom 1733: »Crucifixet i kyrkian har fru probstinnan Helena Cath: Marquard [not 64] låtit måhla och förbättra» (vis prot 1733).

Övrig medeltida träskulptur

Madonnabild (fig 362) av krederat och målat lövträ med urholkad baksida. Hon sitter på en bänk med överkroppen något vriden åt vänster mot det nakna Jesusbarnet, som hon håller i sina båda upplyftade händer. Hon bär en klänning i rött och silver med långa, åtsittande ärmor, hopfästad omkring den högt sittande midjan med ett smalt skärp, från vilken klänningen faller i smala, parallella veck. Kring den runda halsringningen en smal, kragliknande slå.

Fig 363. Maria Magdalena, skulptur av ek, tillverkad i Lübeck omkring 1520. Foto S Hallgren 1964.

Oak figure of Mary Magdalene, Lübeck work ca 1520.

Över axlarna ligger en mantel i blått och guld, foderad med grönt. Den faller i mjuka, solfjäderformade, nästan symmetriska veckformer. Under veckmassorna skymtar hennes svarta, spetsiga skor. Marken under hennes fötter grön. Både Maria och barnet har gråvit karnation med ljusröda kinder, brunt hår med guldspår, ljusbruna ögon. Madonnans krona med de trubbiga spetsarna kanske tillverkad av Wadsten. Granatäpplet i barnets hand förgyllt. Höjd 92 cm. Nordtyskt arbete från omkring 1420–1450.

Försågs av And G Wadsten med flera attribut och placerades i hans år 1782 utförda altarpuppasats som krönfigur, omgiven av en strålände sol och bulliga moln (fig 344). Nedtagen 1959, främmande tillsatser avlägsnade, konserverad av Sven Wahlgren. Nu uppsatt på en konsol på södra sidan av koret, ovanför dopfunten.

Maria Magdalena (fig 363) av krederad, målad och förgylld ek, fullrund skulptur. Bilden karakteriseras av den generösa användningen av förgyllning inte bara i dräktens dramatiskt fladdrande draperier, utan även i hennes utslagna hår.

Maria Magdalena står i en starkt markerad kontrapost och håller sina tomma händer lyftade framför sig med livliga gester. Hon lutar huvudet något mot höger och riktar blicken med tankfull min mot sin högra hand, som har varit slutet omkring ett smalt, runt föremål. Håret faller i stora lockar över hennes axlar. Det vänstra örat är oproportionerligt stort och utstående, vilket förvånar hos denna i övrigt så harmoniskt formade skulptur. Ljusröd karnation och bruna ögon. Klänningen är mycket lång med veckrik kjol och djupt uringat liv. Midjan är starkt markerad, ärmarna långa och rynkade på tvären. Den mycket vida manteln ser ut att flyga upp för ett starkt vinddrag. På grund av att både mantel och klänning är förgyllda, är det svårt att skilja dem åt. Marken under figuren är grön. På baksidan av bilden är spår av starkt blå, troligen sekundär färg. Höjd 102 cm. Av mycket hög kvalitet, utförd omkring 1520 i Lübeck.⁶⁸

Användes som profilör (Lagen) i Wadstens altarpuppasats (fig 307, 342, 355), se ovan, Gamla kyrkan. Restaurerad 1960 av Sven Wahlgren och placerad på en konsol i södra korsarmen.

Helig konung (fig 364:a), S:t Olof eller S:t Erik

(kyrkan innehade relikier av sistnämnda helgon). Av lövträ, nästan all kredering och färg borta. Plan, summarisk baksida. Bilden står nästan frontalt. De framsträckta armarna avslagna där de varit skarvade: underarmarna har varit skulpterade för sig och fästade med en järnten och en trätapp vid bilden. Det skäggiga ansiktet har markerade drag, hög panna, halvlångt, vågigt hår. På huvudet vilar en krona, vars spetsar, som varit fästade med tappar i kronringen, saknas. Hans koltliknande, knälånga och veckrika rock hålls ihop kring höfterna med ett kraftigt bälte. Sprund framtill, både upptill och nedtill, markerade med en i relief utförd slå, som fortsätter runt fällen. En mantel ligger löst över hans axlar, den är kort på sidorna, men hänger ned i en snibb bak. Färgspåren visar, att rocken varit förgylld, hosorna röda och manteln förgylld med blått foder. Höjd 84 cm. Nordtyskt arbete från 1400-talets mitt. På en konsol under orgelläktaren.

Helig diakon, troligen S:t Laurentius (fig 364:b), av lövträ, fullrund skulptur. Armarna saknas, obetydliga spår av kredering, färg och förgyllning bevarade. Figuren står frontalt. Det breda ansiktet med spår av ljusröd karnation har barnsliga drag med runda kinder. Håret är ordnat i korkskrivlockar runt huvudet. Dalmatikan har varit förgylld med i krederingen inpressat mönster samt foder i grönt. Den fotsida, veckrika underklädnaden har varit röd. Höjd 72 cm. Nordtyskt arbete från 1400-talets mitt. På en konsol under orgelläktaren.

Predikstol

Predikstolen (fig 365) är ett arbete från år 1700 av bildhuggaren Swen Jönsson,⁶⁹ målad av Anders Björk (not 47). Korgen har femsidig plan och är ljusgrå. I hörnen vridna kolonnetter med rödbruna skaft, förgyllda joniserande kapital och baser som vilar på voluter i grönt och guld. Däremellan ljusblå speglar med guldlistor. Korgens nederkant med gröna bladfestoner. Underredet ljusgrått, den smala träpelare som bär upp korgen, mörkt rödbrun. Trappträcket grått med guldlistor kring speglarna. Ljudtaket ljusgrått, undersidan ljusblå, listerna ljusgrå och vita samt något guld. Duvan (omnämnd 1713) försilvrad med rödbruna fötter. Ljudtaket krönes av voluter med små guldurnor omkring en stor förgylld eldurna. — Håkansson nr 661.

Fig 364. Helgonkonung (S:t Olof eller S:t Erik?) samt helig diakon (S:t Laurentius?), skulpturer av lövträ. Nordtyskt arbete, 1400-talets mitt. Foto R. Boström 1951.

Royal saint (St Olave or St Erik?) and deacon saint (St Lawrence?), hardwood sculptures. North German work, middle of 15th century.

Fig 365. Predikstol, tillverkad år 1700 av bildhuggaren Swen Jönsson. Foto S Hallgren 1964.

Pulpit, made in 1700 by Swen Jönsson, sculptor.

Predikstolen målades om och försågs 1783 med rokokornament (fig 366), utförda av And G Wadsten och hans gesäller. Spegllarna fylldes med förgyllda rocailler och såväl korg som ljudtak pryddes med festoner och annan utsmyckning. — 1857 och 1889 övermålades den i vitt, blått och guld. De sekundära tillsatserna avlägsnades 1960, då de ursprungliga färgerna togs fram. Wadstens ornament konserverades av ritaren Gillis Sjöström, Södvik, och förvaras nu i en igenspikad låda i tornet.

Predikstolens dörr (synlig i fig 307, 342) försågs med lås och målades 1709 av And Björk. Över dörren, försvunnen sedan 1857, stod, enligt Ahlqvist (Saml III, s 21) en inskrift: »Obs Predikstolen i Persnäs lærer vara upsatt i Prosten Sandbergs [not 64] tid, hvarom en öfverstruken, dock med möda läsbar inskrift öfver dörren vittnar, som varit

följande: 'Pastore / & / Praeposito / Haquino Sandberg / Anno MDCCXXIX'» (= genom kyrkoherden och prosten Haquinus Sandbergs försorg 1729). — På dörren stod en inskrift: »Renovatus P. & P. Mag. G. Melin anno MDCCLXXXIII» (= förnyad av prosten och kyrkoherden magister G Melin år 1783).

Timglas

Fyra glas i ett snidat, rödmålat träställ på façonerad ryggtavla av blåmålat trä med röd kant. På glashållaren är dessutom blommor och frukter målade. 1700-talet? Höjd 52 cm.

Nummertavlor

1–2. Av svart, slipad och polerad granit, skänkta 1960. Före dessa användes dels nummertavlor från Gamla kyrkan (se ovan), dels nr 3 (synlig i fig 355), av trä, svart med förgylld ram och detaljer, krönt av triangulär strålsol. Korsade ankare och kors i mittfältet. Pärlstavs- och lagerbladslister på ramen och nedtill skulpterad, förgylld frans. 1800-talets senare hälft. Höjd 142 cm, bredd 55,5 cm. I tornet.

Bänkar

Bänkarna är nygjorda 1959. Slutna bänkkvarter med ljusgrå fasader, dörrarnas speglar tegelröda. I det inre ljusgröna. — Den äldre bänkinredningen från 1857, kyrkans byggnadsår, var ursprungligen målade i ekimitation, men målades om 1932 i ljusgråbrunt med grön marmorering i speglarna samt gröna lister.

Läktare, orgel

Kyrkan har tre läktare, två större i korsarmarna från 1857 (fig 357) samt en liten i väster (fig 358). Den senare ursprungligen byggd 1757 för Gamla kyrkan av Petter Norling (s 474) och i samband med Nya kyrkans tillkomst ombyggd (skarvarna är synliga på undersidan) samt försedd med ännu ett par stöd. Läktarnas fria sidor bärs upp av träkolonner med förgyllda och ljusgrå kapitäl. Vid restaureringen 1959–1960 avlutades kolonnskaftens grå marmorering, så att det rödbruna, ådriga furuträet nu är synligt (fig 357). — Sidoläktarnas bröstningar grå med förgyllda detaljer samt en förgylld lyra inom blå rundel. — Före 1932 var orgelläkta-

Fig 366. Predikstolen i fig 365 med de rokokkoornament som And G Wadsten försåg den med 1783 (avlägsnade 1960). Foto William Anderson 1929.

Pulpit in fig 365 with the Rococo ornament added by And G Wadsten in 1783 (removed in 1960).

rens bröstning blå med grå speglar, därefter helt grå. Den har två symmetriskt anordnade genombrutna trappor, tillkomna 1959–1960. Dessförinnan hade den en enda trappa, i söder. Sidoläktarna hade ursprungligen två trappor vardera, numera endast en.

Orgelns fasad (fig 358) målad i ljusgrått och guld, är övertagen från Wahlbergs orgel (se Gamla kyrkan). Även orgelverket⁷⁰ hörde till de inventarier som 1857 överfördes till Nya kyrkan. Det gjorde tjänst ända till 1917, då Olof Hammarberg, Göteborg, byggde ett nytt med 12 stämmor. Nytt innerverk (13 stämmor) levererades 1963 av samma firma.

Dopredskap, piscina

Dopfundar:

1. (Övertagen från Gamla kyrkan) av röd- och gråspräcklig, gotländsk kalksten (fig 368, 369), en

s k gotländsk paradisfunt med tolv fält (Reutersvärd typ Ia), utan uttömningshål. Från 1200-talets mitt eller andra hälft. Skaftet är också medeltida. Det stod mellan 1802 och 1923 ovanpå västra stigluckan. Fotplattan från 1959 (den ursprungliga saknas). Cuppens diameter 83 cm, höjd 42 cm, funtens totala höjd 94,5 cm. Cuppan och skaftet blev olyckligtvis sandblästrade 1959, så att stenen nu har en död yta.

2. (Fig 370). Av grå- och rödspräcklig, slipad och polerad kalksten från Ölands västra sida (ur det s k »blommiga läget»). Skulpterad med krans av musslor och eklöv. Anskaffad 1890, uppställd i södra korsarmen. Höjd 87,5 cm. Tillhörande dopfat av mässing med inskrift i versaler:

LÅTEN BARNEN KOMMA TILL MIG OCH FÖRMENEN DEM
ICKE (MARCUS 10: 14).

Diameter 42 cm.

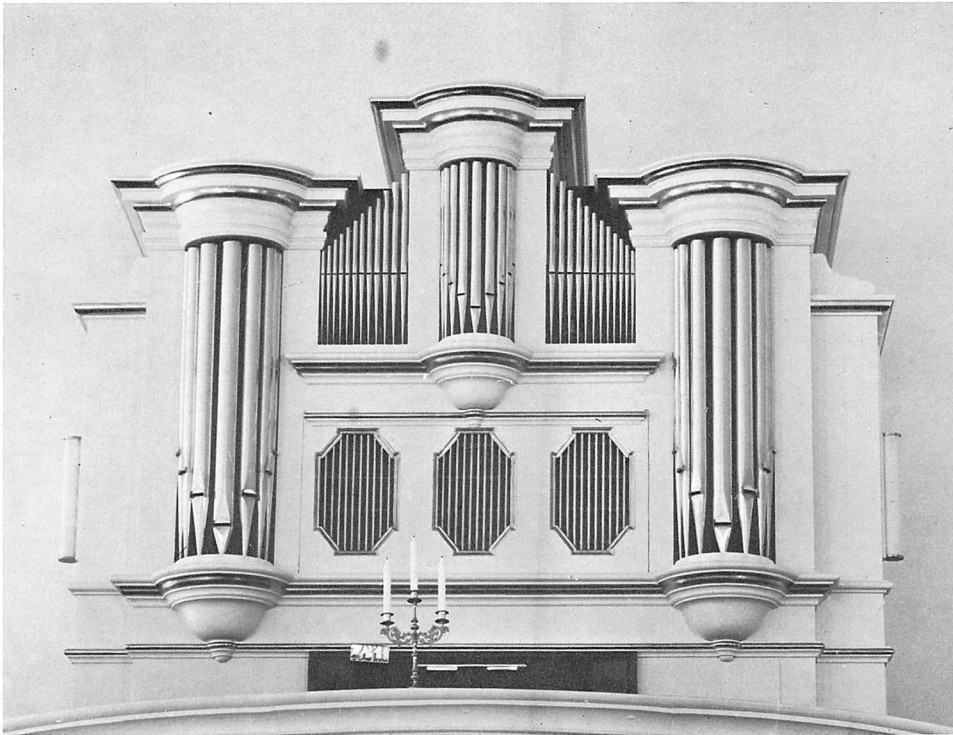

Fig 367. Orgel, byggd 1758–1759 av Lars Wahlberg, innerverket senare förnyat. Foto S Hallgren 1964.

Organ, built 1758–1759 by Lars Wahlberg, the organ proper renewed later.

Doppskålar av silver:

1. Rund, med graverad bladkrans och goudronerad fot. Enligt stämplar tillverkad 1956 av Guldsmedsaktiebolaget, Stockholm. Diameter 21 cm. Gåva av församlingen 1957.
2. Rund, halvsfärisk skål med profilerad kant och åttkantig fot, enligt stämplar tillverkad 1968 av Wiven Nilsson, Lund. Diameter 23,5 cm.

Piscina av röd, polerad öländsk kalksten. Tillverkad 1964, uppställd bakom altaret. Höjd 73 cm.

Nattvardskärl, brudkrona

Kalken (fig 371) är övertagen från Gamla kyrkan. Av delvis förgyllt silver, med rund sexdelad fot, sexkantigt skaft samt nod med rombiska knoppar. Höjd 22 cm.

På den tillplattade runda noden är gotiska fönsterformer drivna och graverade på över- och undersidan. På de sex utsprången är bokstäver (minuskler) graverade, en på var romb. Då dessa delvis är omgjorda blir texten oläslig: i h (n, lagat) s i c (?), skall vara: ihesus. Noden har vid senare reparationer blivit vänd upp- och ned. Skaftet består av två sex-

kantiga led med pärlgoudronerade lister. Dess nedre led är, liksom noden, upp- och nedvänt. Även på skaftet är graverade svårtydbara minuskler.

På det övre: i p a l E l (?)

På det nedre: m a (1, lagat fel) i a g (= [ave] Maria g[ratia plena etc]).

Nod och skaft är medeltida, sent 1400-tal eller tidigt 1500-tal.⁷¹

På foten är sexpassformade upphöjningar, i svicklarna mellan dem blad. Dess övre del avslutas med en bladkrans. På brättet följande stämplar: H inom ett O (= Hans Olofsson Sturk⁷², s 253 f samt s 270, not 96) och lejon (= Smålands vapen). År 1697 betalades 41:16 för kalkens förfärdigande och förgyllning (räk).

Kalken reparerades 1786 av Lars Magnus Kallerström⁷³ samt, enligt stämplar av Carl Petter Ringberg⁷⁴ 1828, då cuppan, som har S-svängd sida, och patenen anskaffades. Den senare, av silver, är alldeles slät och odekorerad, svagt förgyllt och med Ringbergs stämplar på brättet, som delvis lossnat. Diameter 13,3 cm.

Oblatasken är också övertagen från Gamla kyr-

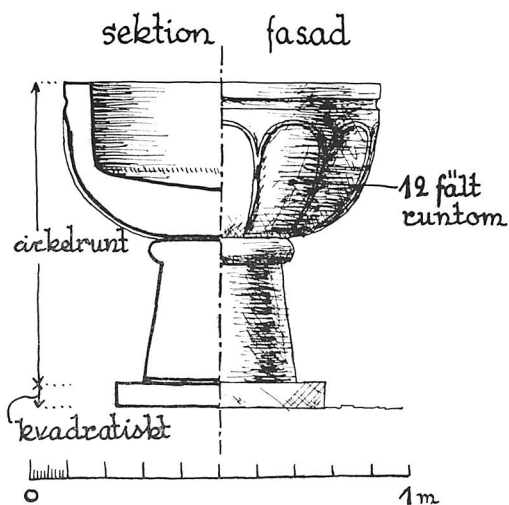

Fig 368. Uppmätning av dopfunten i fig 369 (med en annan, likaledes sekundär fotplatta). Skala 1:20, S Hesselgren & S Fränne 1931.

Scale drawing of font in fig 369 (with another, also secondary plinth).

Fig 369. Dopfunt av gotländsk kalksten, en s k gotländsk paradisfont (Reutersvärd typ 1 a). 1200-talets mitt eller senare hälft. Fotplattan och den nedre vulsten tillverkade 1959 av öländsk kalksten. Foto S Hallgren 1964.

Font of Gotland limestone, a so-called Gotland paradise font (Reutersvärd type 1 a); middle of 13th century or second half. The plinth and the lower torus moulding made in 1959 of limestone from Öland.

Fig 370. Dopfunt av öländsk kalksten, anskaffad 1890. Foto S Hallgren 1964.

Font of Öland limestone, acquired in 1890.

kan. Den är av silver, oval, krönt av ett lamm och vilar på fyra tassar. Enligt stämplor tillverkad 1838 av Carl Gustaf Högstedt.⁷⁵ Inskrift: »Inköpt till Persnäs Kyrka / År / 1838». Höjd 12,5 cm.

Vinkanna av silver, förgylld inuti. Foten är en efterbildning av nattvardskalkens och locket ornerat med en bladkrans samt krönt med ett kors. Enligt stämplor tillverkad av AKm (=OA Karlström, Spånga [Stockholm]), 1934. Höjd 36 cm.

Sockenbudstyg. Kalk av delvis förgyllt silver, med en stor nod som tidigare varit vinflaska (nu igenlödd vid cuppan). På foten graverad inskrift: »Pennes Sochnebods Kalk A° 1713». Sockenbudstyget är emellertid äldre än så. Det finns nämligen upptaget i inv 1658 och är möjligen identiskt med det som nämns 1566 (not 56) och 1591 (PB vis), se ovan. Reparerades redan 1686. När biskopen visiterade kyrkan 1713, var sockenbudstyget i Kalmar för »att uplagas och förgyllas inuti» (inv 1713). En kalk, möjligen identisk med denna, lagades och förstörades 1733 (inv). Höjd 15,5 cm. — Paten samtidigt med kalken, med spår av svag förgyllning och oblatbehållare på undersidan. Diameter 9,7 cm. — Oblatask formad efter kalkens cuppa, på locket ett kors. Enligt inskrift

SKÄNKT AV PERSNÄS KYRKLIGA SYFÖRENING 1951.
Enligt stämplor tillverkad 1950 av Cesons Guldvaru-

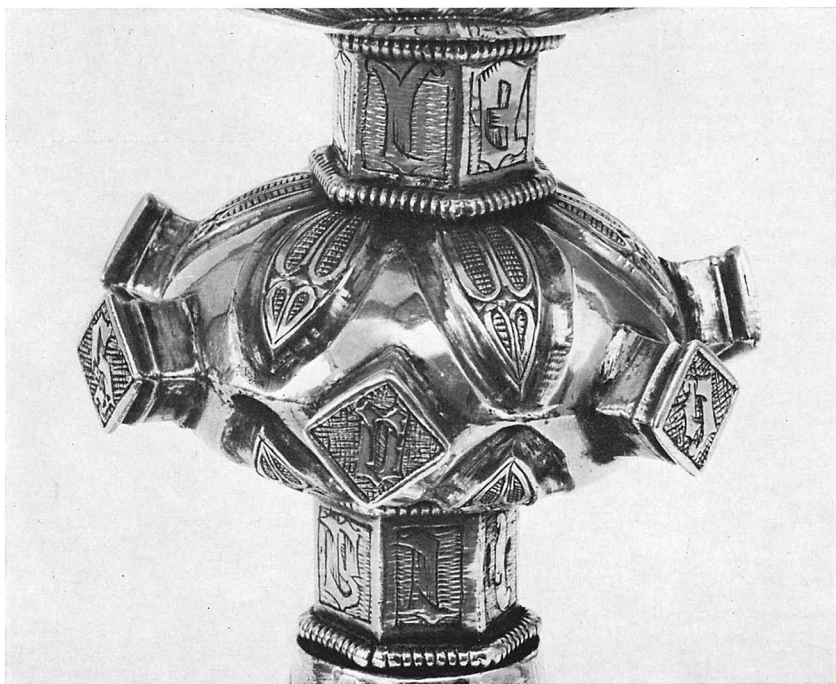

Fig 371. Nattvardskalk av delvis förgyllt silver. Nod och skaft från sent 1400-tal eller tidigt 1500-tal, foten tillverkad 1697 av Hans Olofsson Sturk i Kalmar, cuppan utförd 1828 av Carl Petter Ringberg, också i Kalmar. Foto N Lagergren 1951.

Chalice, partly silver-gilt. Knob and stem late 15th or early 16th century, the foot made in 1697 by Hans Olofsson Sturk, Kalmar, and the cup made in 1828 by Carl Petter Ringberg, also of Kalmar.

aktiebolag, Göteborg, och formgiven av T Eldh. (Fodral till sockenbudstyget, se fig 347).

Brudkrona av förgyllt silver, med hängande löv och gjutna ornament. Tillverkad 1898 av C G Hallberg, Stockholm, och skänkt av nämndeman Gustaf Wilh Gustafsson, Lilla Horn. Diameter 12,5 cm. — Fodral till densamma, klätt med svart läder.

Ljusredskap

Alla kyrkans äldre ljusredskap är övertagna från Gamla kyrkan. Ljuskronor av brons eller mässing: 1. Av gjuten mässing för sex ljus, mittstammen krönt av en dubbelörn, S-formade ljus- och prydnadsarmar, runda droppskålar. Inköpt 1667 på frimarknaden och gjord av »Crongiutare Josua Lukas i Nyköping». Reparerad 1693 och 1708. Håkansson nr 648. Höjd 52 cm. Hängde i Gamla kyrkan framme i koret, men nu under orgelläktaren. — 2. (Fig 372). Av brons med åtta pipor, S-formade prydnadsarmar, musselformade droppskålar samt ljuspipor i form av urnor. Mittstammen är krönt med en naken figur (vildman), ridande på en örn. Kulan, som nedtill avslutas med en pinjekotte, med inskrift angående donation från »Constablen wid dhet Kongl. Ammiralitetet Oloff Larszon Biörck 1688» i testamente efter hans föräldrar kyrkoherden i Persnäs Lars Andreae⁷⁶ och dennes hustru Annika Jonsdotter. Höjd 112 cm. Hänger främst över norra bänkkvarteret. Håkansson nr 649. — 3. (Fig 374). Av mässing, för sexton ljus i två kransar. Musselformade droppskålar, raka ljuspipor, reflexblommor samt mittstammen krönt av en dubbelörn. På kulan graverad inskrift: »År 1752 d. 2 sept. AER Tenna Liuschrona TIL Guds Hus est Prydnad uti Persnäs Kyrika inkiöpt för kyrkans medel då prosten Högvördige HV eller D. E. Herr magister Lars Höök⁷⁷ war kiorkioherde därstädes o H H Lars Mattisson i Hallnits OLH o. F. MICHELSSON. TROSNÄS kiörkans föreståndare. Giord: af: mästr Israel: Zerl⁷⁸: utii Carlsrona.» Kronan kostade 80 daler. — 4–5. Av mässing, för vardera sex ljus, med musselformade droppskålar, S-formade armar och reflexstjärnor. Båda kronorna har samma inskrift: »År 1810 Mag. N. I. Lundeberg, Prost ock Kyrkoherde / Ion Simonssom i Lilla Horn ock / Lars Påfvelsson i Hallnäs Åldermän / Giord af Dan. Zerl i Carlskrona.» Höjd 45 cm. Över sidoläktarna.

Håkansson nr 665. — 6–7. Av mässing, kopior av kronorna nr 1 och nr 2. Tillverkade 1959 och 1960 i Karlskrona. Den ena kronan är skänkt av en svenskamerikan i Hörlösa, den andra är en gåva av kyrkorådet. Över södra bänkkvarteret. — 8. Av bronserat smidesjärn, för sex ljus, anskaffad 1797 (st prot). Höjd 41 cm.

Vägglåtar: 1–9 (en skymtar i fig 355): Av mässing, för vardera två ljus, rektangulära ryggsköldar med rundade hörn, överstycke format som en driven stjärna. Höjd 42 cm. Anskaffade 1932. Åtta av dem elektrifierade. — 10–13. Av mässing, ovala, enligt stämplrar tillverkade av Lindstedt i Kalmar, troligen 1951. Höjd 55 cm. Elektrifierade. Två på vardera sidoläktaren.

Ljusstakar: 1–2. Av gjuten mässing på tre fötter, medeltida (lika fig 93 i Öland I:2) står på altaret. Höjd 35 cm. De försågs 1668 med ljusarmar för tre ljus (räk), vilka avlägsnades 1959. — 3. (Fig 373). Av gjuten mässing för två ljus. Den genombrutna mittstammen och armarna gjutna i ett stycke. Runda droppskålar, hög, kupig fotplatta med punsad ringornering. Tre skruvhål i fotens brätte. Höjd 28,5 cm. Gåva till kyrkan 1799 av kyrkovårdarna Lars Månsson i Hallnäs och Jon Simonsson i Persnäs (st prot 1800). Stod före 1962 på predikstolen. — 4–5. Lika nr 3, för två ljus. Armar och mittstam gjutna i ett stycke, den senare krönt av ett uppåtriktat löv. Runda kupiga droppskålar samt stor och rund, kupig fotplatta. En av dem inköpt 1784 (st prot). Höjd 37 cm. — 6. Av mässing (synlig i fig 367), trearmad, mittstammen skjuter högt över sidarmarna som är gjutna och genombrutna med bladrankor. Etsad bladdekor på den runda foten. 1800-talet? Höjd 37 cm. På orgelläktaren. — 7. Av mässing, för sju ljus. Mittstam och armar vridna, droppskålarna goudronnerade. Modern. Höjd 85 cm. Förr på altaret (fig 355), står nu i södra korfönstret. — 8–9. Av mässing, för tre ljus, mittstam och armar S-vridna. Moderna. Höjd 22,5 cm. På predikstolen.

Bänkljusstakar, dels av trä, svarvade, gamla, dels moderna av mässing, de senare tillverkade av Bertil Nilsson, Gröndal. — Sex ljusstakar av gjuten mässing, vilka kan användas som blomvaser när de vändas upp och ned. Omkring 1960. Höjd 18 cm.

Ljushållare av smidesjärn, för 3+3 ljus, fastsatta i fönstrens mittpost, tillkom vid senaste restaurering.

Fig 374. Ljuskrone av mässing, tillverkad av Israel Zerl i Karlskrona och skänkt 1752. Foto R Boström 1940.

Brass chandelier, made by Israel Zerl of Karlskrona and presented in 1752.

Fig 373. Ljustake av gjuten mässing, skänkt 1799. Foto S Hallgren 1964.

Brass candlestick, presented in 1799.

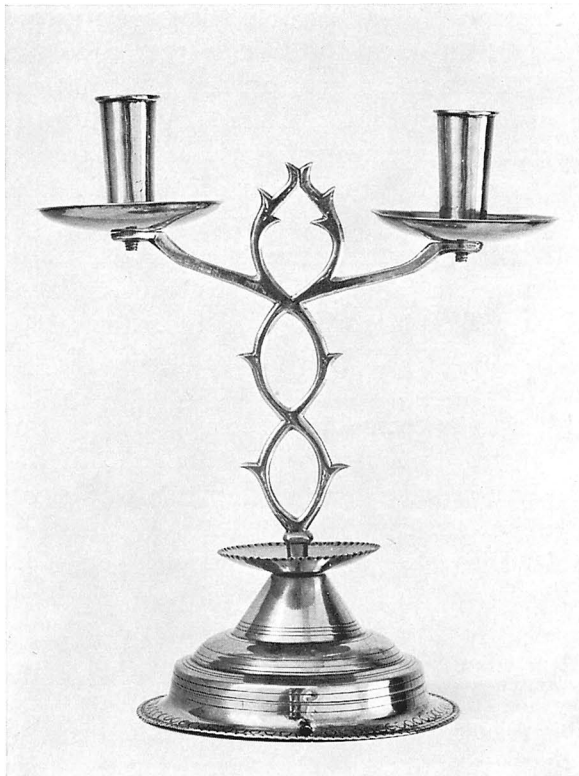

Fig 372. Ljuskrone av gjuten mässing, skänkt 1688. Foto S Hallgren 1964.

Chandelier, cast brass, presented in 1688.

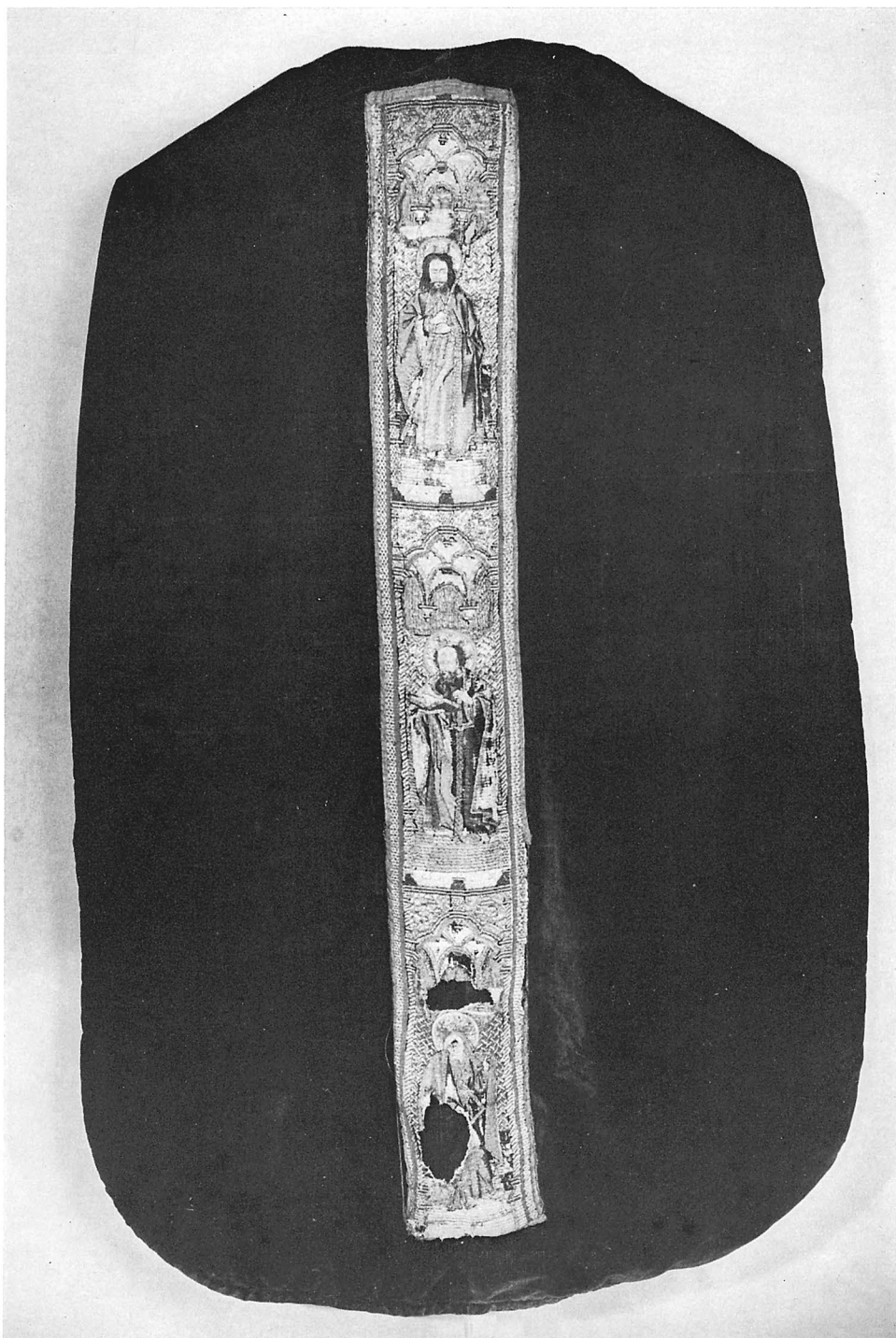

Fig 375. Mässhake av röd sammet med figurbroderad våden i guld och olikfärgat silke. Våden, som är ett nederländskt arbete från omkring 1500 (jfr fig 176–177), stammar från en korkåpa. Foto SHM 1952.

Red velvet chasuble with orphrey with figure embroidery in gold and multi-coloured silk. The orphrey, which is from the Low Countries, dates from ca 1500 (cf. figs 176, 177), and was originally on a cope.

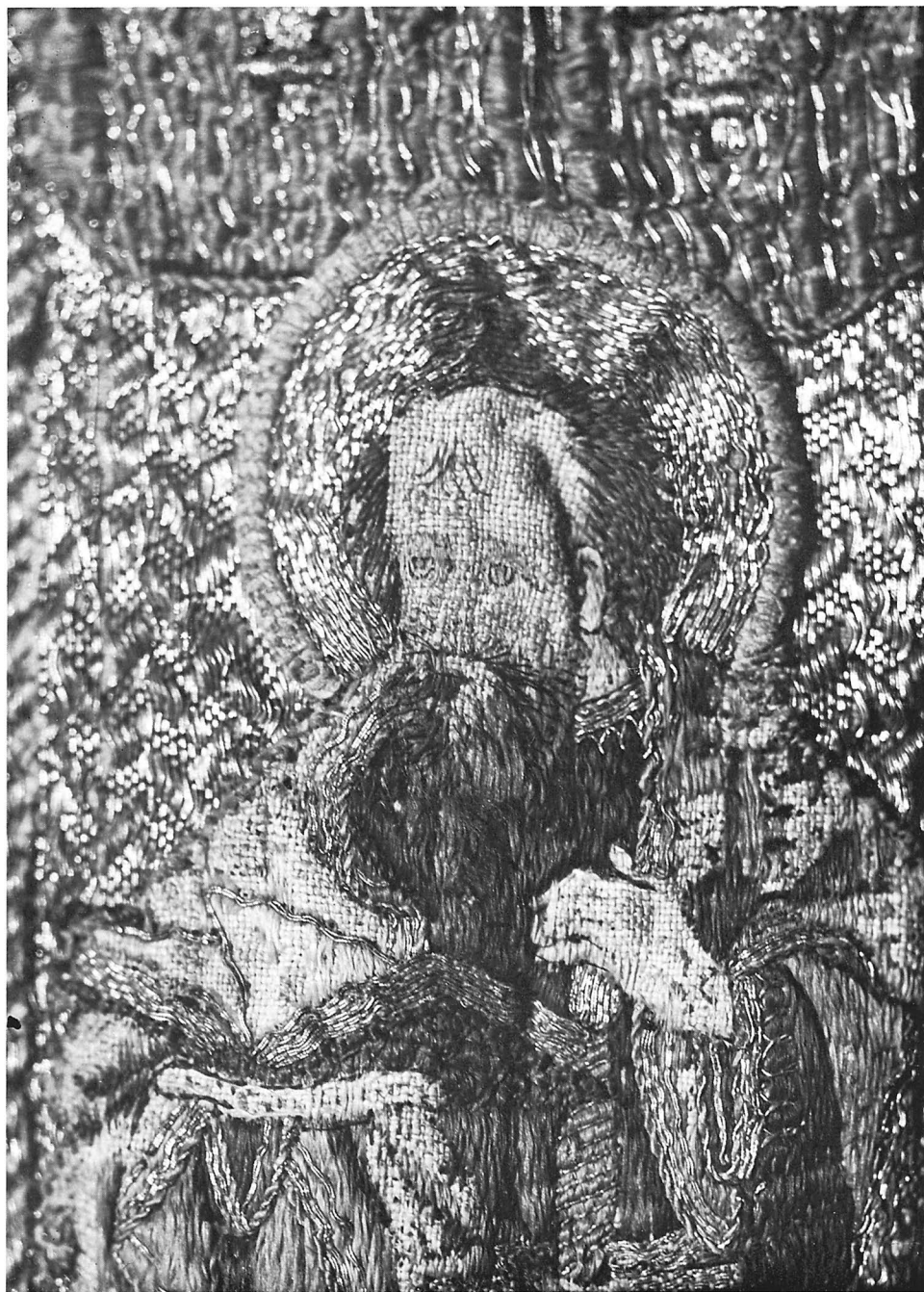

Fig 376a. S:t Tomas, detalj av fig 375.
Foto R Boström 1941.

St Thomas, detail from fig 375.

Fig 376b. S:t Paulus, förstörd detalj av fig 290 och fig 375. Foto R Boström 1941.

St Paul, enlarged detail from figs 290 and 375.

Textilier

Antependier: 1. Av naturfärgat linne, Libraria, komponerat 1954 av MS (= Märta Swartling-Andersson). — Avpassat till det äldre altaret, liksom altarbrun nr 1. — 2. Av violett linne, Libraria 1960.

Altarbrun: 1. Av naturfärgat linne komponerat 1954 av MS (= Märta Swartling-Andersson). Tillhör antependium nr 1. — 2. Av grått linne, broderier i grått, vitt och guld. Libraria, komponerad 1960 av A-L O (= Anna-Lisa Odelqvist).

Mässhakar: 1. Av karmosinröd sammet (fig

Fig 377. Kalkduk av vitt siden med broderier i mångfärgat silke, guld och silver samt kantad med knypplad guldspets. Första gången omtalad 1767. Foto S Hallgren 1964.

White silk chalice veil, with embroidery in multi-coloured silk, gold and silver, and edged with hand-made gold lace. Mentioned first in 1767.

290, 375 ff) med en våd, stammande från en korkåpa, fästad på ryggen. Våden är broderad med guld och olikfärgat silke (guldet dominerar) och kantad med ljusgrönt, grovt siden. Över varandra framställs tre apostlar stående under gotiska baldakiner på schackrutade golv. Alla har brunt hår och skägg: a) S:t Tomas (fig 376: a), iförd grön mantel skiftande i guld över en ljusbrun klädnad; b) S:t Paulus (fig 290, 376: b) i blå mantel med gult foder över röd klädnad; c) S:t Johannes iförd grön mantel över en blå klädnad.

Västtyskt eller nederländskt arbete från 1400-talets slut. Lik Högby (fig 176, 177, s 259 f).

Höjd 122 cm. Själva mässhaken, jämte kalkklädet nr 1, tillverkades 1736. Därvid överflyttades den broderade våden från en utsliten mässhake, vilken var inköpt 1616 hos borgmästaren i Kalmar, Oluff Pedersson (se ovan s 478, mässhake nr 4). Konserverad 1952 vid RAÄ:s textilkonservering Pietas nr 3052.

2. Av svart sammet med silvergaloner och Jehovasol i silver, samt fodrad med grå lärft. Inköpt 1864 (räk). Konserverad 1955 vid RAÄ:s textilkonservering Pietas nr 3423.

3. Av vitt ylle med rött linnefoder. Licium 1947, komponerad av E P (= Elin Pettersson).

4. Av grönblå sidendamast, med applikationsbroderi. Libraria 1961, komponerad av Anna-Lisa Odelqvist.

5. Av blåviolett ylle med silverbroderier, grått linnefoder. Libraria, komponerad 1963 av Anna-Lisa Odelqvist.

Kalkdukar: 1. Av röd sammet, ofodrad och utan frans, tillverkad 1736 av samma sorts sammet som mässhake nr 1. 47 × 54 cm. — 2. Av vitt, gulnat atlassiden med broderade blombuketter i schatté-söm med naturalistiska färger samt guld och silver (fig 377). I kanten knypplad guldspets. Arbete av god kvalitet, första gången omnämnt 1767 (st prot). Renoverad 1955 vid RAÄ:s textilkonservering

Pietas nr 3424 och då försedd med nytt foder av naturfärgad shantung, 49,5 × 50 cm. — 3. Vit sidenbrokad, Libraria 1964. 50 × 50 cm.

Fem stycken moderna stolar, grön, röd, svart, violett samt vit.

Två stycken håvar av röd sidendamast med guldbroderi. Libraria 1932. — Före 1932 användes kubiska kollektbössor av plåt.

Predikstolskläden: 1. Av grönt linne, Libraria 1964. — 2. Av gulvitt linne, Libraria 1964.

Kormatta, röllakan, geometriskt mönster i grönt, grått, blått och gult, komponerad 1960 av Anna-Lisa Odelqvist, Libraria. 285 × 324 cm. Gåva 1960.

Dopklänning av vitt linne med blå broderier. Gåva 1962.

Gravminnen

1. Av grå kalksten, inlagd i korgolvet nedanför predikstolen (fig 378). Inskrift i välformade majuskler:

HIC : IACET : BOTOLPH: / AVI / S : QVI OBIT : ANO :
DNI : M : CCC : XL : / IIII : FERIA : III AN[TE
D]OICAM : L : ET FILI' : EI' : QVI OBIT / AN/NO : EODEM
(= här vilar Botolf Fågel,⁷⁹ som dog Herrens år 1344 onsdagen före söndagen Quinquagesima⁸⁰ och hans son, som dog samma år). I mittfältet en örnlignande fågel (avis), svagt synlig, samt två bomärken, sekundärt inhuggna, liksom initialerna IIS KID. 218 × 135 cm. Nedre vänstra hörnet avslaget. — På Rhezelius' och Törnewalls tid låg stenen på kyrkogården, liksom ännu på Ahlqvist tid, 1820-talet. Vid Nya kyrkans tillkomst placerades den i mittgången, men fick vid restaureringen 1959 sin nuvarande, mer skyddade plats. — Håkansson nr 641.

Följande stenar, nr 2–6, är sedan 1959 inlagda i korgolvet bakom altaret. De beskrivs här i den ordning de ligger från söder till norr:

2. Grå kalksten med inskriften:

ANNO^x M D CCCIX / N E S : K I D / DOT ANA BRITA^x
samt bomärke. 153 × 178 cm. — Håkansson nr 664. Mellan kryssen är en ristad rektangel.

3. Grå kalksten, med ett olikfärgat parti i form av en halvrundel: avtryck efter den gamla altarringen (jfr fig 306, 308, 321). Stenen har nämligen tidigare till större delen legat innanför denna. Ini-

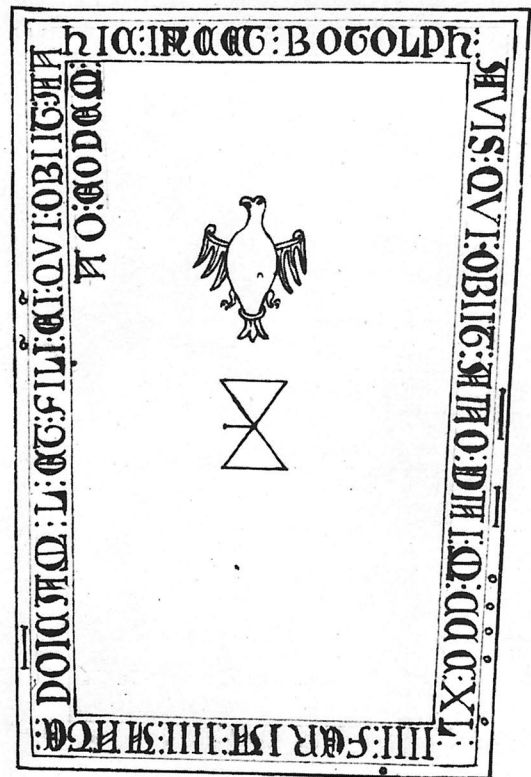

Fig 378. Gravsten över Botolf Fågel (Botolph Avis), † 1344. Skala 1:20. Teckning av P Törnewall 1673. UUB. Stenen placerades 1959 i korgolvet nedanför predikstolen (tidigare i mittgången).

Grave slab in memory of Botolf Fågel (Botolph Avis), † 1344. The stone was placed in the chancel floor in 1959, below the pulpit (formerly it was in the middle of the nave).

tialerna MS och årtalet 1665, delat av ett bomärke. 107 × 91 cm. — Håkansson nr 647.

4. Röd kalksten med lågerhuggen yta. Inom en nedsänkt oval i mitten initialerna M I S, årtalet 1709 samt bomärke. 215 × 148 × 13 cm. Håkansson nr 651.

5. Grå kalksten med initialerna N. I. L. (= prosen Nils Johansson Lundeberg, † 1822, not 52). Även denna sten har legat under den gamla altarrundeln, av avfärgningen att döma. 212 × 181 × 13 cm.

6. Röd kalksten, trapetsformad. Medeltida? I mitten bomärke, till höger nedtill urtag för bänkstolpe eller liknande. 184 × 88 (75) cm.

Fig 379. Votivskepp, »Gambäta», skänkt 1877. Foto R Boström 1964.

Votive ship, the Gambäta, presented in 1877.

7 (innanför sydportalen). Av grå kalksten. Inom en ristad fyrkant med ornerade hörn inskriften: ANO 1764 / PIS MID / . Nederst bomärke. 205 × 163 cm. Håkansson nr 659 samt bomärke nr 135.

8 (innanför nordportalen:). Röd kalksten. Överst inskrift i versaler inom rektangel:

WAR NU ÅTER TL RIDS / MIN SIÄL TY HERRAN GÖR / TIG GOTT TY TU HAFWER / UTTAGIT MINA SIÄL UTU / DÖDENOM, MIN, ÖGON / IFRA TÅRAR MIN FOOT IFRA / FAL · IAG · WIL · WANDRA FÖR / HERRANOM VTI · THE · LEF · WANDES · LANDE · PSALM 116 V 7·8·9 / / PKS S · E · D.

Bomärke. 210 × 149 cm. Håkansson nr 671.

Följande stenar, nr 9–11, inlades 1959 i vapenhusets golv. De uppräknas från väster till öster:

9. Grå kalksten. Upptill en rektangel med initialerna L.M.S.: D.I.D., samt årtalet 1750. Inom en fyrkant ett bomärke. 214 × 149 × 14 cm. Håkansson nr 656.

10. Röd kalksten, med bomärke. 180 × 136 × 13 cm. Låg före 1959 söder om predikstolen.

11. Röd kalksten med inskrift inom rektangel:

P.K.S. 1733. Därunder bomärke (Trosnäs). 213 × 150 × 14 cm. Håkansson nr 653.

Följande gravstenar, vilka av Håkansson har uppgivits ligga i Nya kyrkans golv, har ej kunnat återfinnas, sedan de 1959 togs ut ur kyrkan. Troligen ligger de upptravade på norra kyrkogårdsmuren:

12–18. Håkansson nr 652, 662, 663, 669, 672, 673 samt 674. Sannolikt låg de före 1857 på kyrkogården (jfr fig 320).

Votivskepp

Ett votivskepp av trä (fig 379), enligt inskrift »SKÄNGT AF A.N.S. ÅR 1877». Namnet Gambäta⁸¹ är målat på akterspegeln. Höjd 82 cm.

Taylor, möbler m m

Originalritning till kyrkans ombyggnad av C G Blom-Carlsson 1851 med ändring av A R U Petersson 1857, inom glas och svart ram, bleknad men tydlig. 51 × 66 cm.

Möblerna i sakristian tillverkades vid restaureringen 1959, efter ritningar av arkitekt C H Bergman. De består av prästaltare, fåtölj, tre stolar och ett bord, allt med läderklädsel.

Kollektbössor, tre stycken, av bleck. Användes före 1932, då håvarna anskaffades (se s 478 f, 505).

Nyckel, med axet sammansatt av två M-formade stycken. Längd 18 cm. Från gamla västportalens dörr (1857).

Böcker

Karl XII:s bibel, anskaffad 1704 och lagad före 1733 (inv). Renoverad på 1950-talet med nytt band med gamla beslag och nygjorda stämplrar.

Klockor

Storklockan (fig 380) är omgjuten 1637 av Jurgen Putensen⁸² i Stockholm. Inskrift runt halsen (i två rader):

DENNA KLOCKA FAGER OCH SKIÖN SKAL VPWECKIA TIL KYRCKIA OCH BON GUDZ FORSAMBLING I PEESNES GELD HVILKA HAFVA HENNE SAMFÄLT KIOPT GUDH TIL AEHRA. / GENOM FLIT SIN LAERFADER KIAERA : HANS SIMONS: FALKI⁸³ AHR 1.6.3.7. MANADT IVLI . GVDH VNNE OS SIN H. ORDH SAMEN OCH EN EVIGHIGH GLEDIE AMEN.

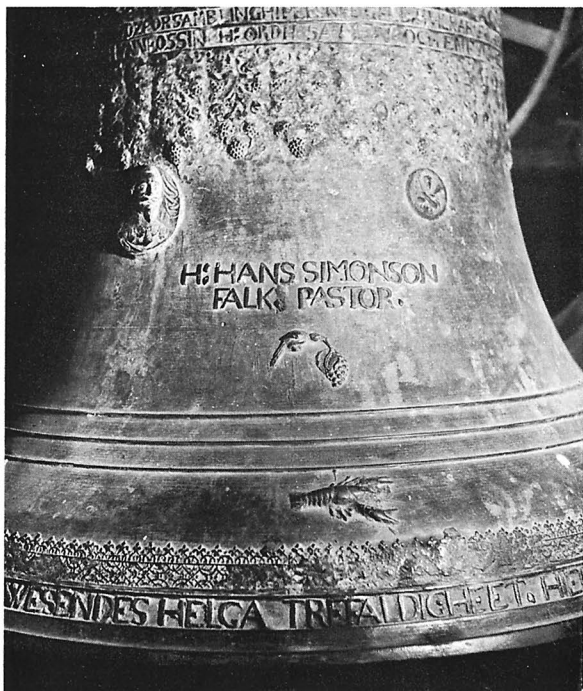

Fig 380a–b. Storklockan, omgjuten 1637 av Jurgen Putensen i Stockholm. Foto R Boström 1969 (t v) och 1964 (t h).

The great bell, recast in 1637 by Jurgen Putensen of Stockholm.

Norra sidan (fig 380 t v): två medaljonger i hög relief av Gustav II Adolf och den lidande Kristus (Ecce homo), därunder:

H: HANS SIMONSON / FALK PASTOR

Därunder en fågel med en druvklase.

Södra sidan: en myntavgjutning, därunder:

HANS SIMONSON I LIENES / LARS I HJELMSTADH

Runt slagringen (en rad):

SKYND A TIGH HERE TIL DOMEN SNART. LAET SEE TIT
HERLIGA ANSICHTE KLART. THENS WESENDES HELGA
TREFALDIGHEET . HJELP OS O GVDH I EWIGHEET.
AMEN . M: IVRGEN PVTENSEN ME FECIT IN STOCH.

Runt slagringen är även ett flertal bilder: fåglar,
kräftor, fiskar (gädda och braxen) samt ett »band»
av druvklasar. Klockan är f ö rikt prydd med renäs-
sansornament. Den är emellertid ej så välgjuten som

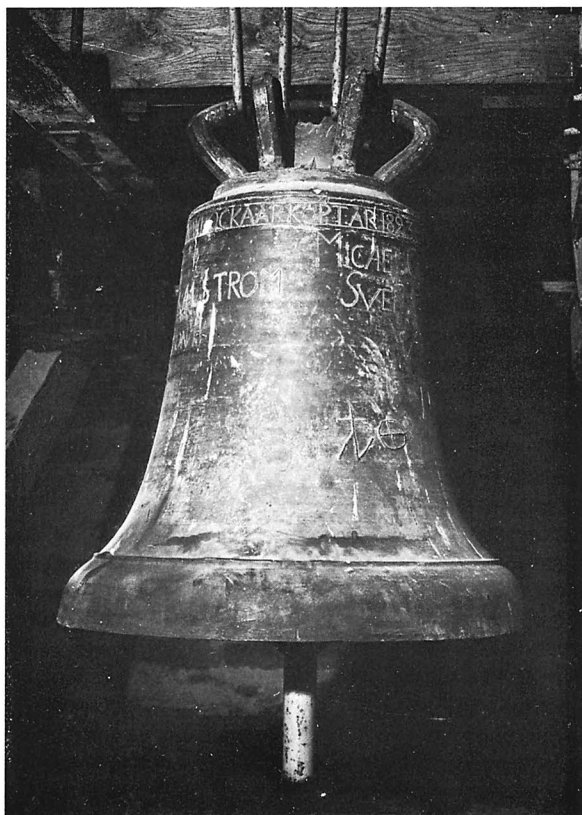

Fig 381. Lillklockan, senmedeltida, troligen 1300-talet. Inköpt 1823 från Gårdveda församling. Foto R Boström 1964.

The small bell, late medieval, probably 14th century. Bought in 1823 from the parish of Gårdveda.

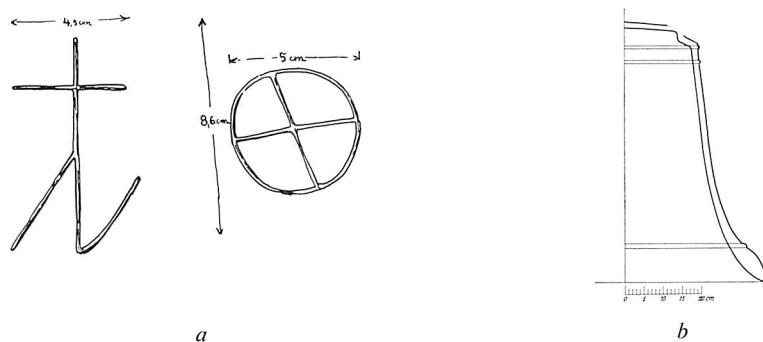

Fig 382a–b. Samma klocka som i fig 381 a. Gjutaremärken. Uppm S Hesselgren & S Fränne 1931. Sektion, 1:20, uppm L-M Holmbäck 1951.

a–b. Scale drawing of the bell shown in fig 381, and the founders' marks.

Putensens klockor i allmänhet. Vid gjutningen har delar av formen lossnat, varför ornamentik och inskrift, i synnerhet runt halsen, är mycket grova. Halsens inskrift har, för att överhuvud taget bli läslig, graverats. Tänkbart är att klockan gjutits av någon gesäll hos Putensen, som sänts till Öland för detta och andra uppdrag.

Diameter 94 cm, höjd med krona 83 cm, utan krona 61 cm. Håkansson nr 645.

Lillklockan, som 1823 inköptes från Gårdveda (Gottfridsdals) församling i Småland, är från medeltiden, med två gjutaremärken i relief (fig 381–382). Runt halsen:

DENNA KLOCKA ÄR KÖPT ÅR 1823 I FRÅN GOTTFRIDS-
DALS FÖRSAMLING T PÄRSNÄS

Norra sidan:

W PASTOR A P KÄLSTRÖM⁸⁴ / GUDI ALENA ÄRONA
/ U S B

Södra sidan:

MICHAEL GÖRANSON I STÄNĀNGE / SVEN PEHRSON I
HÖRLÖSA / ÅLDERMEŅ

Runt slagringen:

+ IAG MINNER GERTAT PÅ SINN GUD MED BÖN ÅKALA
IAG

(alla ord skiljas från varandra av tre punkter över varandra). Denna inskrift är sekundär, inhuggen med mejsel. Klockan är i själva verket senmedeltida. Dess enda ursprungliga ornering är två rundstavar runt halsen, två klockgjutaremärken på kroppen samt en rundstav i slaget. — Diameter 73,4 cm, höjd med krona 90 cm, utan krona 68,6 cm.

Sanctusklocka, gjuten i slutet av 1700-talet (den kallas ny 1793). Akantusornament runt halsen. Utan inskrift. Diameter 19,2 cm, höjd med krona 18,7 cm, utan krona 14 cm. Ringarm och axel av trä. Hänger på södra sidan av koret.

Noter

1. *Ahlqvist* 2:1, s 208 f.
2. *Peter Anders Bergström*, kh i Persnäs 1753–1764 (*Herdam* 4, s 82 f). Berättelsen återfinnes under rubriken »Några tenckwerdiga ährender och Förändringar som sigh på åthskilliga tider Hendt och till dragit haffwa» åren 1614–1765 (C 1, s 633–647). — B var en självrådig och oersonlig man. Det framgår ej av kyrkböckerna, men väl av domkap handl, att han levde i osämja inte bara med sin kontraktsprost (G Ahlberg) och sin komminister (J Dahlerus), utan även med en stor del av sina församlingsbor. En av orsakerna var de kupppartade metoder, med vilka han lyckades genomdriva orgelbygget 1758.
3. *Ahlqvist*, Saml III, s 23, 24, 24 a, plan avb s 24 h; 2:1, s 118. — Området ifråga ligger numera inom Föra sn.
4. *Ahlqvist* 2:1, s 114 f. — *W Anderson*, Stenkors s 29.
5. *Rhezelius* F.c. 2/3, s 12, avb s 13; F.c.5, s 57.
6. *Räfwelsk sten*=sten från Reval. Jfr *SvK Öland* I:1, s 22, not 2.
7. *Dagen före Reminiscere*=lördagen före andra söndagen i fastan. År 1344 inföll denna dag den 28 februari.
8. Se vidare *Sten Lundwall*, Solur, Fataburen 1953, s 163 ff samt *C G Lekholm*, Tidmätning, Kulturen 1954, Lund 1955, s 10 ff.
9. *Elof Michelsson* är nämligen omnämnd redan 1768, men kallas »framlidne» år 1802, se ovan.
10. *Hadorph* benämner boden »korehuuss» (se underskriften till fig 301). *Ahlqvist* däremot kallar den kyrkbod (Saml III, s 22). En annan benämning är materialhus. — Vapenhuset tjänstgjorde under 1800-talet även som bårhus (se fig 306).
11. *Löfgren* kallar denna typ av kyrkor »Öländska s k klöfsadlar», medan *Ahlqvists* förklaring av beteckningen lyder: »Gamla Köpings Kyrka war uppbyggd i den så kallade Klefsadels formen med ett Torn på hwarje ända» (2:1, s 160. Så även ang Räpplinge kyrka, 2:1, s 194). »Långlöts Gamla Kyrka war upförd med 2:ne torn, på wanliga Öländska sättet, ett wid hwarje ända» (2:1, s 236). Ang Resmo kyrka skriver *Ahlqvist*: »Efter ett besynnerligt bruk i forntiden, ägde hon 2:ne Torn, ett hwid hwarje gafwel» (2:2, s 190). Såvitt mig är bekant, förekommer ej uttrycket tidigare, varken hos *Rhezelius* eller i Ransakningar. Det äldsta exempel som anförs i SAOB är från 1866. — Klövsadel=packsadel som används såsom underlag för klövjebördor. Tornen liknas vid de båda bördorna på ömse sidor om packdjurets rygg.
12. *R Boström*, rapport rörande Gärdslösa kyrka 1/11 1957, ATA (dnr 6227/57). — *Dens*, Gärdslösa kyrka s 93 ff.
13. *R Boström*, rapport rörande Glömminge kyrka, ATA (dnr 2219/53).
14. *Hoflunds* långa beskrivning i Inv 1829 stöder sig huvudsakligen på *Ahlqvist* 2:1, s 108 ff.
15. Den följande analysen bygger helt på en utredning av framlidne prof *Erik Lundberg* i brev till förf i jan 1969. — Jfr även *Lundberg* I, s 193.
16. Gärdslösa, se *Lundberg* I, s 578 samt uppm av *S Hesselgren* och *S Fränne* 1931 i SvK arkiv. — *Martebo*, *SvK Go* I, fig 53, 54 samt *Lummelunda* i samma volym, fig 97. — *Burs*, *SvK Go* VI, fig 10 samt s 25.
17. *Frölén* I, s 64 samt fig 46–47. — *DK*, *Bornholm* s 408.
18. Beskrivningen av klockstolen är författad av *L-M Holmbäck*.
19. Resmo kyrka har ett långsgående tunnvalv (*W Anderson*, Resmo, s 28 f; *Lundberg* I, s 339, 406 f; uppm av *Albert Flink* 1918 i SvK arkiv). Arby kyrka, strax söder om Kalmar, har ett tvärställt tunnvalv över koret (uppm 1940 av *H Åkerlund*, ATA).
20. Överintendenten *Folke Holmér*, med vilken jag har diskuterat Persnäs-dörren och dess datering, har generöst låtit mig taga del av sitt omfattande material om medeltida järnsmide. Följande citat är hämtat ur hans brev till förf: »Persnäs-dörren uppvisar ett system med upprepade klyvningar av bågformade eller 'dubbelhornade' ändar av smideselementen, en utveckling av ett klart romanskt sätt att forma beslagssmide. Utvecklingen går från en viss enkel och klar formgivning till allt mer 'utfingrade' och spretande mönster med tendens mot myller och överdrift av klyvningarna ju längre man går in i 1200-talet. Med all reservation för *Mandelgrens* summariska teckningsmanér, vill jag gärna tro att en viss stramhet och reda i beslagens anordning på ytan hänför dörren till en tidigare period, alltså 1100-talet, och den skulle då kunna tänkas höra ihop med den vid grävningarna konstaterade 1100-talskyrkan». — Jfr *F Holmér* i *Tidskr f Konstvet* 1932, s 86–99. — *E Wrangel* i samma tidskr 1923. — *A L Romdahl* i *Fv* 1914. — *E Lundberg* i *Rig* 1927 och 1929.
21. Detta missförhållande framträder tydligt om man jämför det ännu bevarade västtornet med *Mandelgrens* sätt att återge det i ritning. I tornplanen längst ned t v i fig 316 har han tagit med murtrappans hela sträckning från bottenvåningen och ända upp till andra våningen (där den f ö är felritad).
22. *Ramdala*, se *SvK Bl* I, fig 73, s 65 f; V, s 14 f; *The Churches of Blekinge* s 19. — *Arby*, se not 19. — *Store Hedinge*, se *DK Praesta amt*, s 57, fig 3, s 59, fig 5.
23. *Lundberg* I, s 388 f. — *Tuulse*, *Hossmo*, s 108. — *I Swartling*, *Alvastra Abbey*, s 89 samt fig 53.
24. *Herdam* 4, s 77.
25. Enligt en tradition bland nu levande ättlingar till för-

- övarna av inbrottet i sakristian, meddelad 1969 av kyrkvaktaren *Allan Nilsson*, gömdes stöldgodset under norra korsarmens trappsten och togs aldrig därifrån. Det är emellertid svårt att tänka sig, att den nedgrävda skatten skulle ha undgått upptäckt, när medeltidskyrkan rasades 1857. Ligger den mot förmodan kvar, befinner den sig under norra gången, mitt för dörren (jfr fig 322). Samma tradition förtäljer också, att dyrbara silverföremål, en nattvardskalk eller en vinkanna, skulle finnas med bland det stulna. Jfr den s 451 citerade förteckningen av tjuvgodset.
26. *Mandelgren* har i en av sina skisser (fig 312) givit sydportalen samma form som den norra, medan han i renritningen (fig 318) återgivit treklöverformen på samma sätt som övriga tecknare.
 27. *Barbette*, en kvinnlig huvudbonad buren av de berömda furstinnestatyerne i Naumburg från omkring 1250. Även i Estuna kyrka förekommer en kvinna med en barbette på kalkmålningar, av *I Wilcke-Lindqvist* daterade till senast 1270-talet (*SvK Up V*, fig 637 samt s 715).
 28. I min rapport 23/5 1959 till RA ang restaureringen av Persnäs kyrka, ATA (dnr 3309/59) kallad »stycke av en altarskiva eller fönsterbänk».
 29. Gothems kyrka och Gärdslösamästaren behandlas av *Roosval* bl a i följande arbeten: *Kirchen* s 150 ff pl 75; *Ciceronen* 1, s 99 f; *Ciceronen* 2, s 27, 118; *SvK Go IV*, fig 102, 103. — Jfr *R Boström* i *Fv* 1955, s 94; *dens*, *Gärdslösa kyrka*, s 93 ff.
 30. *Boström*, Gärdslösa kyrka, fig 6 samt s 100.
 31. Uppm av Gärdslösa kyrka 1931 av *S Hesselgren* och *S Fränne* i *SvK* arkiv.
 32. Se I:3, s 198 samt i not 29 ovan a a; *Boström* i *Fv* 1955, s 94, 96, 98.
 33. Opublicerad anteckning av *J Roosval* i *SvK* arkiv. — Håkan Tanna är behandlad av *I Anderson*, *Stenäsa*, s 10 ff, fig 6–11 samt av *R Boström* i *Festskr SK*, s 72 f, fig 2–3.
 34. Rapport rörande Råpplinge kyrka av *R Boström* 22/6 1966, ATA (dnr 3529/66). — *Dens* i *Öbl* 31/12 1966.
 35. Jfr Böda, Högby och Källa kyrkor i *SvK Öland* I:2, s 112; I:3, s 197, 200; I:4, s 324 ff.
 36. *R Boström* i *Fv* 1955, fig 2 samt s 96.
 37. Rapport 25/4 1957 av *M Hofrén* rörande undersökning av Bredsättra kyrka, ATA (dnr 2781/57).
 38. *Lars Wandring*, f omkring 1730, kallad båtsman, i likhet med flera medlemmar av familjen, senare (kyrk-)byggmästare, bosatt i Gamleby. W var en mångkunnig man. I Högby flyttade han predikstolen och gjorde nya bänkar samt ändrade om västtornet till klocktorn 1786–1787 (*SvK Öland* I:3, s 205 f, 222). G 1 m *Brita Håkansdotter*, † 1800. När han gifte sig andra gången 1801 med änkan *Kjerstin Jonsdotter*, kallas han »Inhys(es) Enkem(an)».
 39. *Carl Gustaf Blom-Carlsson*, f 1799, † 1868. Arkitekt, professor i byggnadskonst vid Konstakademien. I ÖIÄ, där han mestadels sysslade med kyrklig arkitektur, tjänstgjorde han under olika perioder: 1818 blev han konduk-
tör, 1829 t f arkitekt, 1844 arkitekt och efter flera tillfälliga förordnaden 1855 och följande år blev han intendent 1862. Från denna tjänst erhöll han avsked 1864.
 40. *K-B Lundgren* har i *Öländsk bygd* 1962 gjort en försiktig antydning om en annan förklaring till tornkatastrofen. Den skulle ha framkallats med avsikt av församlingsborna, som därigenom ville driva igenom sin önskan att den nya kyrkan endast skulle ha ett torn, i väster (jfr fig 337). Det framgår emellertid klart av arkivalierna, att majoriteten var för de av ÖIÄ uppgjorda ritningarna (fig 338 f), endast 3 röstade emot.
 41. Betydelsen av ordet *ganska*, se *SvK Öland* I:4, s 377, not 46.
 42. *Abraham Rafael Ulrik Pettersson*, f 1824, † 1866, andre arkitekt i ÖIÄ. Han har bl a gjort ritningarna till ombyggnaden av Vallentuna kyrka 1856 (*SvK Up V*, fig 120, s 122).
 43. Meddelat av f kyrkvaktmästaren *Arvid Logg* 1959.
 44. Vall (*SvK Go* III, fig 83, s 73; *Roosval*, *Vitriarius*, fig 181). — Mästerby (*Go* III, fig 215, s 180, 186; *Roosval* a a fig 61). — Eskelhem (*Go* III, fig 236, s 204 f; *Roosval* a a, fig 171, pl 201). — Hejde (*Go* III, fig 293, 294, s 259; *Roosval* a a, fig 137). — Klinte (*Go* III, fig 389, 391, s 317, 320; *Roosval* a a, fig 11, pl 20). — Etelhem (*Roosval* a a, pl 23; *Go* V, s 129 ff). — Lau (*Roosval* a a, fig 159, pl 43).
 45. Anga kyrka, målningar signerade av Hallvard (*Roosval*, *Visby stift*, färgbild mellan s 240 och 241; *SvK Go* IV, fig 594, 599). — Gothem (*Roosval*, a a, s 237; *Go* IV, s 864, grupp I). — Klinte (*Go* III, fig 394, s 320; *Lagerlöf-Svahnström* avb s 171). — Hall (*Lagerlöf-Svahnström* s 148).
 46. *N M Mandelgren*, *Atlas* XI, h 2, s 30, och pl VI, fig 10–11. — Jfr *SvK Öland* I:3, s 269, not 55.
 47. *Anders Björk*, målare, hittills ej känd från någon annan kyrka på Öland. Möjligen identisk med Anders Björkman, *SvK Öland* I:3, s 269, not 52.
 48. *Georg Melin*, kh i Persnäs 1769–1790. Han var gift fyra gånger, tredje gången med *Catharina Lucia Åhstrand*, f 1739, † 1770, dotter till den kände Petter Åhstrand, landskamrerare och kronofogde i Ölands norra mot, författare till *Beskrifning öfver Öland*, Uppsala 1768. M fick 19 barn, 8 söner och 11 döttrar, av vilka sistnämnda ett flertal gifte sig med öländska präster (*Herdam* 4, s 83 ff).
 49. *S:t Martin* var biskop av Tours på 300-talet och brukar kallas Frankrikes apostel. I vårt land mest känd under namnformen Märten. Legendan förtäljer, att han delade sin mantel i två delar, för att ge den ena åt en tiggare. På natten kom Kristus till honom i drömmen, iklädd den del av manteln som tiggaren fått.
 50. *William Karlsson*, *Studier*, s 54, 55, 101 samt Pl XX, fig 56.
 51. SHM inv nr 12 974, se *SvK Go* II, fig 283 o s 200.
 52. *Nils Johansson Lundeberg*, kh i Persnäs 1791–1822. G 1 m *Sophia Dorothea Fiedler* (*Herdam* 4, s 85 f).

53. *Lars Wahlberg*, f 1724, † 1776, orgelbyggare, från 1740-talets början elev till Wistenius (*SvK Öland* I:2, s 159, not 76). Innehade från 1750-talets mitt verkstad tillsammans med A Wollander (not 54). Ansökte 1771, liksom Wollander, om privilegium utan examination, vilket avslogs. — *Erici*, Orgelinventarium, s 291.
54. *Anders Wollander*, f 1719, † 1803, orgelbyggare, från början av 1740-talet elev till Wistenius (*SvK Öland* I:2, s 159, not 76), från början av 1750-talet i bolag med L Wahlberg. Efter dennes död 1776 anställd hos Peter Schiörlin och andra orgelbyggare samt verksam som reparatör. Inga självständiga verk kända. — *Erici*, Orgelinventarium, s 292.
55. Den förgyllda knappen är kanske identisk med noden på kalken i fig 371.
56. »*Inventarium på alt Sölf som finnes i kyrkorna på Öland Anno (1)566*», ms i KA, enligt avskrift av Ahlqvist, Saml I, s 35 (UUB).
57. En oblatask i exakt samma utformning, daterad 1625 eller 1627, finns nämligen i Estuna kyrka, *SvK Up* V, fig 668 och s 752. — *Mandelgren* avbildade 1872 en liknande i Smålands museum, Växjö (LUKI, Mandelgrenska saml, avd VI, pl 215, nr 1466, 1467).
58. Betr benämningarna *altarkläde*, *örngott*, *röcklin* och *handkläde*, se *Svk Öland* I:3, s 269, noterna 63–66. — Textilbeskrivningarna s 477 ff samt s 503 ff granskade av antikvarien *Inger Estham*.
59. *Kirsin* (kersij) = yllevävnad från Kersey, Engl.
60. *Sars* (fr *serge* av lat *serica*, siden) = ett lätt, kyprat eller diagonalvävt sidentyg.
61. *Gåvoregister* 1657–1688, C 1.
62. Med Horn avses den gård i Persnäs sn som nu går under namnet *Lilla Horn* och som under medeltiden var sätesgård. I äldre tider ansåg man att i stället Horn i Högby sn åsyftades (*Öland* I:3, s 202). Jfr exempelvis »Minne efter Adelige Ätten HORNS Stamfader», det tal med vilket Abraham Ahlqvist år 1824 tog sitt inträde i Götiska förbundet (ms i ATA). Se vidare not 63; *SvK Öland* I:1, s 45, not 1 samt *Medelt Öland* s 23.
63. Jfr *Ahlqvist* 2:1, s 100; *Håkansson* nr 640 samt nr 675 och 676; *Gardell* nr 180, 30 samt 98; *Medelt Öland* s 25. — Beskrivning av vapenbilden jämte kommentarer har välvilligt lämnats av statsheraldiker *S G U Scheffer*.
64. *Haqvinius Svenonis Sandberg*, kh i Persnäs 1686–1734, tillsammans md sin första hustru, *Maria Stolpe* (f 1659, † 1711) begravnen i kyrkans kor. Han var gift 2:a gången (1722) med *Helena Catharina von Marqvard*, av allmogen kallad »fröken i Persnäs», † 1763. Hon synes ha fört ett äventyrligt leverne och förekommer ofta i domböckerna samt i Domkap handl (*Håkansson*, s 215 f; *Herdam* 4, s 81 f).
65. Meddelad 1969 av kyrkvaktmästaren *Allan Nilsson*.
66. Titeln *direktör* brukades av dem som innehade högre befattningar inom Dykeriet.
67. *Carl Oscar Christiernin*, f 1823, † 1899, målare, bosatt i Kalmar. Han har bl a utfört altartavlor i Gårdby, Persnäs och Stenåsa, varvid han som ramverk har bibehållit uppsatser från 1700-talet. I Kalmar slottskyrka restaurerade han de målade valv- och väggdekorationerna 1892 (*SvK Sm* III, s 42).
68. »Kanske av Benedikt Dreyer», enligt ett tillägg av *J Roosval* från omkr 1940 i William Andersons ms.
69. *Swen Jönsson*, snickare, hittills ej känd från någon annan Ölandskyrka. Predikstolarna i Smedby och Runsten står emellertid så nära den i Persnäs att också de skulle kunna vara av hans hand.
70. *Orglarnas disposition*: A. Wahlbergs orgel: Gedacht 8, Quintadena 8, Principal 4, Kortfleit 4, Quinta 3, Octava 2, Scharff 2 ch, Trompet 8. Bihangspedal (*Hülphers* s 297). — B. 1917 års orgel: Man I: Borduna 16, Principal 8, Gedackt 8, Gamba 8, Octava 4, Trumpet 8. Man II: Salcional 8, Rörlöjt 8, Flöjt 4, Vox humana 8. Ped: Subbas 16, Gedackt 8. — C. 1963 års orgel: Man I (huvudverk): Rörlöjt 8, Principal 4, Gemshorn 4, Blockflöjt 2, Mixtur 3 ch, Regal 8. Man II (bröstverk): Gedackt 8, Rörlöjt 4, Principal 2, Nasat 1 1/3, Scharf 2 ch. Ped: Subbas 16, Kvintadena 4.
71. Benäget meddelande av doc *Aron Andersson*.
72. Kalkens fot i Persnäs överensstämmer nära med exempelvis nattvardskalkarna i Högby kyrka och i Kalmar slottskyrka. *SvK Öland* I:3, fig 170, s 253 f samt *Sm* III, fig 68, s 81 f.
73. *Lars Magnus Kallerström*, mästare i Kalmar 1773–1814.
74. *Carl Petter Ringberg* (Ringborg), mästare i Kalmar 1826–1828.
75. *Carl Gustaf Högstedt*, mästare i Kalmar 1819–1841[50].
76. *Laurentius Andreæ Calmariensis*, kh i Persnäs 1644–1650, † 1650. G m: 1. *Annica Jönsdotter*. Barn: Elaus, faderns efterträdare, samt Olof, amiralitetslöjtnant, som kallade sig Björck. — 2. *Brita Matthisdotter*, som dog i Böda (*Herdam* 4, s 80).
77. *Lars Höök*, kh i Persnäs 1736–1753 (*Herdam* 2, s 135).
78. *Israel Zerl*, jfr *SvK Bl* I, s 333, 371. Tidigast omnämnd 1744, då han skänkte en ljusarm till Trefaldighetskyrkan, Karlskrona (*SvK Bl* III, s 111 ff). — Sonen *Daniel* var även mässingsslagare och vann burskap 1775 (*Öland* I:4, s 408, not 10). — *W Anderson*, Svenskt stadslif, s 32.
79. *Ahlqvist* (Saml III, s 23) berättar, att ett sigill »med namnet Botolph graveradt med Munkbokstäfver, blef funnit på Persnäs prästgårds ägor af f d Commminister Runemark, men åter förstördt». — *N S Runemark*, adj i Persnäs 1798, g l m *Carolina Melin*, dt t G Melin (not 48). *Herdam* 2, s 326.
80. *Onsdagen före söndagen Quinquagesima* inföll år 1344 den 11 februari.
81. = *Gambetta*. Kanske uppkallat efter något franskt fartyg som bar den store, just på 1870-talet så berömde statsmannens namn.
82. *Jurgen Putensen*, klockgjutare i Stockholm, verksam 1631–1658, † 1660 (*Holmbäck* s 94). Förutom Persnäs

storklocka har han på Öland endast gjutit storklockan i Hulterstad. Klockbeskrivningarna granskade och kompletterade av komminister *L-M Holmbäck*.

83. *Hans Simonsson Falck* (Johannes Simonis Falkius), kh i Persnäs 1614–1643. G 2 m *Ingrid Svensdotter*. Två barn,

varav dottern Elisabeth var g 1 m Elias Petri Ungius, komm i Föra; g 2 m Oestanius Nicolai, kh i Källa (*Herdam* 4, s 78 ff).

84. *Anders Petter Källström*, kh i Persnäs 1724–1738 (*Herdam* 3, s 78).

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

(se även s 84 ff)

Stockholm

RA: ÖIÄ skr t K Majt 1851 (vol 8) ang ritn t ny kyrka jämte 2 osign ritn av *N I Löfgren*, uppm av gamla kyrkan, ext o plan 4/6 1850 samt försl t ny kyrka 10/7 1850, ext o plan (Ritn, se BSt); ÖIÄ skr t K Majt 1857 31/7 (vol 2) ang ändr av ritn t ny kyrka. (Ritn, se BSt). — ATA: *Åhstrand-Löfgren*, kyrkan o kyrkogården från SO samt plan 1817 jämte beskr; Osign teckn (trol *J Wallman*) 1820 av Sigmund från Horns gravsten; *Löfgren I*, s 7, 35, 59, 208 (kyrkan från S 1861), 230 (kyrkan från SV samt ofullst plan 1822), Bih s 45; *A Ahlqvist*, »Minne efter Adelige Ätten HORNS Stamfader, uppläst i Göthiska Förbundet den 30 October 1824» jämte en avbildning av Sigmund från Horns gravsten (trol av *J Wallman*); *Inv 1829*; *J Wallman*, »Öländska och Gothländska Fornlemningar. Supplement till Hifvelings Dagbok... I Häftet. 1830», fig 136, 137, 140, 142 (3 gravstenar, Rynings kors); *Mandelgren*, Reseber 1848, s 64; 3 teckn av *H A R Sidén* 1873 (kapitäl och gravstenar); *Ihrfors*, Oelandia sacra s 45–56, 243; *Snabbinv* 1912 av A Billow, rev 1921 av Billow samt kompl 1933 av *N Lindahl*; kop av skr ra *Curman* t PÅ Persnäs 17/10 1923 samt 28/1 1924 ang medelt dopfuntsfragm; kh *G Håkansson* t ra 9/1 1924 ang dopfuntsfragm jämte prot-utdrag Persnäs kyrkostämma 28/5 1923; *A Billow* skiss av dopfuntscuppa o skaft 1921; *dens*, reseber Öland 1923, dnr 1943/23; skr *M Hofrén* 5/8 1930 (Persnäs) samt 25/4 1957 (Bredsätra dnr 2781/57); *Håkansson saml*, Journal I (1936), s 142, 143, II (1936–1937), s 7–11, 173, 181, 371–373; Arby kyrka, Sm, uppm *H Åkerlund* 1940; skr *N Sjöstrand* 22/6 1959 (dnr 3917/59) jämte uppm av medelt gravstensfragm; rapporter av *R Boström* 13/4 1953 (Glömminge dnr 2219/53), 1/11 1957 (Gärdslösa dnr 6227/57), 23/5, 22/7 1959 (Persnäs dnr 3309/59, 4500/59), 22/6 1966 (Räpplinge dnr 3529/66); fotos, uppm, tidningsurklipp mm; *Sveriges Kyrkors arkiv*, ms t beskr av Persnäs kyrkor av William Anderson 27/2 1936, renskr av detsamma, bearb av *J Roosval*, kompl *R Strömbom* (Boström) 1940–1949 jämte uppm, fotos, anteckn o excerpter; *R Boström*, anteckn, fotos o uppm 1959–1969; uppm av Gärdslösa kyrka, *S Hesselgren* o *S Fränne* 1931; uppm av Resmo kyrka av *A Flink* 1918;

uppm av Glömminge och Vickleby kyrkor av *Alb Flink* 1918. — BSt: Försl t ny kyrka av *C-G Blom-Carlsson*, fastst 17/12 1851 (tillhör ÖIÄ skr t K Majt, se RA); föreg försl m ändr av *A R U Pettersson*, fastst 14/7 1857 (tillhör ÖIÄ skr t K Majt, se RA); försl t ny bänkinredn *Br Olsson* 1930; plan över ringmuren *Gust Karlsson* 1941; försl t el belysn *T Engström* 1951; *C H Bergman* uppm o försl t rest 1958, ändr försl *C H Bergman* 1959; försl t altarskåpsmåln *H Fagerström* 1960; Skr *M Hofrén* 29/10 1941, kh *N Lindahl* 9/6 1941. — KB: *Rhezelius* F.b. 22 (Aschanaeus' saml), s 5 (Rynings kors avb); *Rhezelius* F. c.2/3, s 12–13 (Rynings kors), s 56 (S från Horns gravsten avb), s 128–129 Botolf Fågels gravsten), s 131 (E Åsessons gravsten), s 132–133 (S från Horns gravsten); *Rhezelius* F. c. 4a, s 10 (S från Horns vapenbild); *Rhezelius* F. c. 5, s 56 ff (4 teckn, kyrkan o kyrkogården från S, gravstenar, Rynings kors mm), s 191 (Rynings kors); *Ransakningar* 1667 (avskr av original i VaLa), sign F 1 9:4, s 240 ff, *Törnnewall* F m 46, fol 5–10 (avritn av 3 gravstenar jämte avdrag av trästockar); *Peringskiöld*, tilllägg t Monumenta, sign F h 34 (tidigare sign L 23), p 6 ang S från Horns gravsten; *N I Löfgren*, odat teckn av kyrkan från SV, sign F m 55. — KrA: Sjökarteverkets arkiv, *karta över Öland*, sign Litt V:26. — LMS: »*Geometrisk Book af Ölands Norre mooth*» 1683, serien Geom jordeböcker, detalj av Persnäs kyrka o kyrkogård (G 2:47). — NordM: *Wallmans saml* vol II (omkr 1820), Öland I (blyertsteckn av Rynings kors, tradition om Digerflisan); Öland 2, s 106 (kyrkan från N) s 109 (teckn av »St Erik»), »kyrkan» i Gehls gårde, gravstenar, Rynings kors; Öland 3, bunt 1, s 164 (tradition om Rynings kors), bläckteckn av Rynings kors, s 30 (blyertsteckn av kyrkans N korsarm) samt uppm av Digerflisan), Öland 3, fol 31–36 (medelt gravstenar avb), fol 37 (Rynings kors avb).

Kalmar

KLB: *Petrus Frigelius' saml* (Sigmund från Horns gravsten enl sek källor).

Lund

LUF: *Mandelgrenska saml*. Avd VI, pl 215, nr 1466, 1467 (svarvad låsask i Smål Mus, Växjö); Avd XI, pl 31, nr 129, fig 5 (S från Horns gravsten, efter Wallman?); pl 123, nr 513

(2 portaler, korets S fönster, N-fasad, tornplaner, plan, detaljer); pl 124 (renritning = förlaga till Atlas pl XIV fig 21–26); pl 325, nr 1268 (järnbeslagen dörr); pl 362, nr 1349 (korpulpet). Ser 4, nr 9 (Kalmar stift, Persnäs), 19 teckningar (huvudsakligen Persnäs kyrka, men även Gärdslösa och Löt): Planer, sektioner, fasader, portaler, fönster, kolonndetaljer, kalkmåln mm samt förlagor till Salmsons litografi. Ser 5, 1 bl anteckn.

Uppsala

UUB: *Hadorph* S 30, fol 79 v:o (beskrivn); *Törnewall* S 74, fol. 237 (kyrkan från SV); *Ahlqvist*, Saml I, sign S 84, s 35 (avskr av »Inventarium på alt Sölv som finnes i kyrkorna på Öland Anno [1]566», ms i KA); Saml III, sign S 86, s 21–24 h, 28 (int mot Ö av *N I Löfgren* 1815, osign).

Vadstena

VaLa: *Biskop Petrus Benedicti visitationsbok*, sign F III:a 1 (inv från 1500-talets slut), fol 21; *Ransakningar* 1667, originalhandl, sign F V 1. — Kyrkans arkivalier: *räk* 1650–1722 (C 1), 1723–1761 (L I:1), 1756–1791 (K I:1), 1791–1820 (L I:1); *special* 1786–1820 (L I:2), *räk* 1820–1893 (L I:3); *vis prot* och *inv* 1654, 1658, 1663, 1684, 1692, 1713, 1722, 1733, 1737, 1748, 1755, 1759 (C 1), 1767, 1782, 1791, 1793, 1803 (C 2); *inv* 1767, 1791 (K I:1); *st prot* 1656–1687 (C 1), 1753–1799 (K I:1), 1800–1820 (K I:2); *gåvoregister* 1657–1688 (C 1); »*Några tenckwerdiga ährender och Förändringar som sigh på åthskilliga tijder Hendt och tilldragit haffwa*» [1614–1765] (C 1, s 633–647); *vigsellängd* 1767–1831 (C 2); *föd-o dopbok* 1767–1831 (C 2); *död-o begr bok* 1767–1831 (C 2); *avskr av brev mm* 1767–1822 (C 2); *Om anmärkningsvärda händelser* 1772–1826 (C 2); *Om inskr på gravstenar* (C 2, bakpärmen); *Högby räk* 1672 (C 1), kollekt t Persnäs. — *Kalmar domkapitels arkiv*, E IV No 30 (Persnäs): a) äldre handl 1651–1785.

Persnäs

Hos PÅ förvaras yngre kyrkoarkivalier. *Inv*, sign N III:12 1964–1969 genomgången. Originalritn t kyrkans ombyggnad 1857 av *C G Blom-Carlsson* och *A R U Pettersson* inom glas och ram förvaras i kyrkan.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

(se även s 87 f, s 161 ff, s 169 f, s 272, s 380 samt s 409)

Boström Ragnhild, Persnäs kyrka i gamla tider I–II, Öbl 21/12 resp 29/12 1959.

— Tre märkliga gravstenar i Persnäs kyrka, Öbl 2/5 1959.
Holmér F, Stildrag i järnsmideskonsten under romansk tid, i: *Tidskr f konstvet* 1932.

Hülphers A A:son, Historisk afhandling om musik och instrumenter särdeles om orgwerks inrättningen i allmänhet jemte kort beskrifning öfwer orgwerken i Sverige, Westeras 1773.

Janse O, Medeltidsminnen från Östergötland, Sthlm 1907.

Karlsson William, Studier i Sveriges medeltida möbelkonst, akad avh, Lund 1928.

Lagerlöf E & Svahnström G, Gotlands kyrkor. En vägledning. Sthlm 1966.

Lundberg E, Järnbeslagna dörrar från romansk tid i Östergötland, i: *Rig* 1927.

— Järnbeslagna dörrar från romansk tid i Östergötland. Nya studier, i: *Rig* 1929.

— Sankt Örjans bild å Kungslena kyrkdörr, i: *Med hammare och fackla* IV, 1932.

Lundgren K-B, Varför och hur ombyggdes Persnäs kyrka år 1857, i: *Öländsk bygd* 1962.

Romdahl Axel L, Rogslösadörren och en grupp romanska smiden, i: *Fv* 1914.

Roosval J, Gotlands kyrkokonst, i: *Visby stift i ord och bild*, Sthlm 1952.

— Gotländsk vitriarius. De medeltida gotländska glasmålningarnas bestånd och historia, Sthlm 1950.

Swartling Ingrid, Alvastra Abbey. The first Cistercian Settlement in Sweden, *Acta universitatis stockholmiensis/Stockholm Studies in History of Art* 16, Sthlm (tr i Uppsala) 1969.

Tuulse A, The Churches of Blekinge (Ch Sw I), Sthlm (tr i Uppsala) 1968.

Wrangel E, Konstnärligt järnsmide från den äldre medeltiden i Småland, i: *Tidskr f konstvet* 1928.

Förkortningar

(se även *SvK ÖI* I:1, s v-vi)

ATA	Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Sthlm.
BSt	Kulturhistoriska byråns arkiv, RAÄ (före 1/7 1967 i K Byggnadsstyrelsen).
Ch Sw	The Churches of Sweden, an Art Historical Inventory, Second Series, Vol I-, Sthlm 1968-.
dep	deponerad, deposition.
DK	Danmarks Kirker. Udg af Nationalmuseet, Khvn 1933-.
Domkap	Kalmar domkapitel och dess arkiv, VaLa.
ED handl	Ecklesiastikdepartementets konseljhandlingar i RA.
Fmpl	Svenska fornminnesplatser. Vägledningar utg genom VHAA. Nr 1—; 1926-.
Fv	Fornvännen, Sthlm 1906-.
inv	inventarieförteckning
Inv 1829	en på grund av en kgl förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevs i flera exemplar, varav en serie förvaras i respektive kyrkoarkiv, en serie i ATA
KA	Kammararkivet, Sthlm.
KB	Kungl. Bibl, Sthlm.
kh	kyrkoherde
KL	Kalmar län. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård. Utgiven av Kalmar läns fornminnesförening. [51-]3-. Kalmar 1963.
KLB	Kalmar Läroverks Bibliotek (tidigare Gymnasiebiblioteket).
KLM	Kalmar Läns Museum och dess arkiv, Kalmar.
KLMedd	Årsboken Kalmar län. Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening 1-50, Kalmar 1898-1962.
KrA	Krigsarkivet, Sthlm.
la	landsantikvariern.
LMS, LSt	K Lantmäteristyrelsens arkiv, Sthlm.
LSB	Linköpings stifts- och landsbibliotek.
LSt	se LMS.
LUF	Institutionen för folklivsforskning vid Lunds universitet (Folklivsarkivet). Till dess arkiv överfördes 1/7 1969 de i LUKI förvarade Mandelgrenska samlingarna.
LUKI	se LUF
ms	manuskript
NordM	Nordiska Museet, Sthlm.
prot	protokoll
PÄ	pastorsämbetet
ra	riksantikvariern

RA	Riksarkivet, Sthlm.
RAÄ	Riksantikvarieämbetet, Sthlm.
räk	räkenskaper.
SAOB	Svenska akademiens ordbok, Lund 1893-
SBL	Svenskt Biografiskt Lexikon, Sthlm 1918-.
SD	Svenskt diplomatarium 1-6 (t o m år 1355) och ny ser 1-4 (åren 1401-1420), Sthlm 1829-1959.
SHM	Statens Historiska Museum, Sthlm.
SjöHM	Statens Sjöhistoriska Museum Sthlm.
sn	socken
Snabbinv	en preliminär inventering av de svenska kyrkornas föremålsbestånd av konst- och kulturhistoriskt värde, utförd under åren 1917-1932. Samtliga snabbinventeringslistor förvaras i ATA. Ett ex har tillställts varje inventerad kyrka samt vederbörande domkapitel. — På Öland utfördes inventeringen av Anders Billow 1912-1921. Senare tillägg utförda av prästerna.
st prot	sockenstämmoprotokoll.
SvD	Svenska dagbladet.
SvK	Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium, vol 1 Upps 1912, vol 2- Sthlm 1913-.
UUB	Uppsala Universitetsbibliotek.
VaLA	Vadstena Landsarkiv.
VHAA	K Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Sthlm.
vis prot	visitationsprotokoll.
ÖBI	Ölandsbladet, Borgholm.
ÖIÄ	Överintendents Ämbetet (efter 1918 BSt), Sthlm.
ÖIÄ skr	skrivelser från ÖIÄ till K Maj:t (inrikes-civildep) i RA.
ÖKS	Ölands kulturminnesförenings skriftserie, Borgholm 1929-.

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Nä	Närke
Bo	Bohuslän	Sk	Skåne
Dr	Dalarna	Sm	Småland
Ds	Dalsland	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Gä	Gästrikland	Vb	Västerbotten
Ha	Halland	Vg	Västergötland
Hr	Härjedalen	Vr	Värmland
Hs	Hälsingland	Vs	Västmanland
Jä	Jämtland	Ån	Ångermanland
La	Lappland	Ög	Östergötland
Me	Medelpad	Öl	Öland
Nb	Norrbottnen		

Summary

CHURCHYARD, BELL-TOWER

The churchyard (fig 294), which has been extended southwards, (cf fig 293), is surrounded by a dry wall of limestone. The two plastered and whitewashed masonry lichgates were built in 1802 (figs 292, 295).

A bell-tower was erected in 1626 (fig 300), rebuilt and moved in 1659 and replaced by a completely new one in 1697. This one was used until 1785, when the west tower was converted into a bell-tower.

The large grave slabs, which were in the churchyard until as late as 1848 (fig 320), are no longer in their original positions. Many of them were placed in the floor of the new church, built in 1857. Others were sold by auction and used in farms in the parish as steps and the like.

HISTORY OF CHURCH BUILDINGS

I. The oldest known church comprised a nave and a somewhat narrower, short chancel with a narrow rood arch and a wide, deep apse (fig 383 A, cf fig 322). The thin walls, the masonry, a bond of small tooled stones (fig 323), as well as narrow doorways with the door surround in the outer shell of the double walls, support the dating of the church to the first half or middle of the 12th century. Only the west gable (fig 323), foundations under the floor of the present church (fig 322), and a forged-iron door-ring (fig 353) remain of the oldest church. A door with iron fittings (fig 330), moved later to the east tower, probably belonged to the oldest building. Traces of a scissor-beam roof (fig 324 a, b), which was undoubtedly open, may also be dated early.

II. A powerful west tower, still in existence, was built, with its east wall resting on the west gable of the nave (fig 383 B, cf figs 302, 304, 323). There are several storeys within the mighty walls, vaulted in the lower part, and with floor joists higher up. The directions of the vaults alternate in the bottom two storeys, to neutralize the thrust of the vaults. Ample space and beams on which to hang meat, etc, narrow lights and an archers' storey under the roof show that the tower, when completed, could be used in the active defence of the surrounding country and as a place of refuge. Holes in the vaults for bell-ropes indicate that the tower was also intended for two bells (fig 302).

On the evidence of the building history, the tower may be dated within a relatively long period, ca 1170–1240. The political situation during the second half of the 12th century, which made the fortification of churches along the Swedish coasts necessary, must also be taken into account when calculating the date of the tower. (Cf Böda, I:2, p 164; Högby, I:3, p 274; Källa, I:4, pp 382 f.)

The relative chronology must also be considered. The erection of the church (except the vestry) went on until the middle

of the 13th century, and for practical and economic reasons it is difficult to believe that more than one large phase in the course of the building could be executed at once.

Such a great enterprise as the erection of the castle-like west tower may even have taken two periods, although no definitive proof of this can be found in the masonry (cf the west tower of Föra Church, I:6, and R Boström in *Fornvännen*, 1955, p 102). If so, the oldest tower was probably the bottom three storeys with some kind of timber erection on top, used as a bell-chamber, archers' storey and look-out post. A feasible dating would be the last quarter of the 12th century at the earliest.

III. The east tower was not part of the original building (fig 383 C). A description of the east tower after its partial collapse in conjunction with the erection of the present church in 1857 (period XI) shows that it was built with two walls quite separate from each other: "... built of Öland limestone in double walls, filled with pebbles, gravel or clay" (Cf fig 331.) They were not, however, ordinary poured walls. In such walls the stones of the two outer walls are united in such a way that together they form a solid unit. In case of collapse, the shell and core of the walls would not fall apart as they did in 1857. The disposition of the east tower also indicates that it was not a homogeneous building.

As far as can be judged, the chancel was surrounded in such a way that the apse was also enclosed (fig 331). The masonry steps in the north-east clearly went along the outside wall of the apse, turning west over the apse vault. South of the apse, between the mantle wall and the newly-erected south-east corner of the tower, a small watchman's cell with a barrel vault was made. This served several purposes: a fire-proof room, difficult to discover from inside the dark staircase and from the outside, and it saved a considerable amount of building material.

There are quite a number of churches on Öland with traditional apsidal chancels, whose walls have been reinforced to carry the weight of an east tower or a profane storey. In the churches of Köping and Resmo, the north and south walls of the chancel were strengthened on the insides, at Bredsåtra and Råpplinge on the outside (R Boström, *Fornvännen*, 1955, fig 2 and pp 101 f, and Tuulse, *Hossmo*, pp 200 f). The still existing chancel at Resmo has a secondary barrel vault, the north abutment of which is resting on a supporting arch like those in figures 307, 329 and 342, while the south abutment wall contains a steep, narrow masonry staircase, the south boundary wall of which is the internal wall of the chancel. The existing foundations of the chancel of Köping Church have traces of a similar construction (R Boström, *Fornvännen*, 1955, figs 2, 3, and pp 101 f).

Old drawings of Persnäs Church also reveal that the part

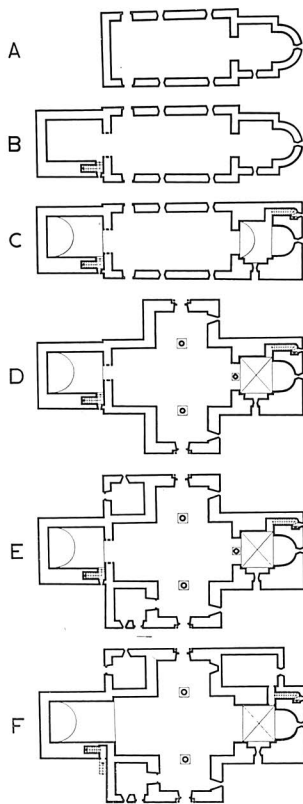

Fig. 383. Kyrkans planutveckling, 1:1000. R Boström 1969.
Development of plan of church.

of the east gable of the chancel sticking up above the tribune arch of the apse was used in the staircase constructed in the south-east part of the east tower. In this way the plan of the original chancel was decisive for the disposition of the east tower in the upper storeys, too (figs 315, 319; cf fig 331).

Far too little of the east tower has survived to allow of an exact dating, or to distinguish several periods of building; nor is it possible to say anything about the relation of the two towers to each other in respect of date of building. They may both have been built at about the same time or after each other, whether the west tower or the east tower was built first. It seems likely that research on the fortified churches of Öland, above all the “pack-saddle churches”, (see below) will throw light on the problems of Persnäs, too.

The year 1200 or later is suggested here as a preliminary dating of the east tower.

If the west tower was not completed during a single period, like the west tower of Källa Church in its original, noble state (I:4, fig 231 ff; cf p 382), but was erected during two distinct periods, stage 2 of the west tower of Persnäs Church should, perhaps, be assigned to a date somewhat later than the east tower, during the 1230's for instance.

The erection of the two towers made the church into a typical so-called “pack-saddle church” (a church with a tower

at each end of a low nave, like the pommel and cantle of a pack-saddle), which could serve efficiently as both church and parish fortress (figs 301, 306, 308, 309, 311, 312, 313, 318 ff).

An opening in the west wall of the east tower (figs 314, 317) shows that the nave had an attic accessible from the first floor of the east tower. The upper storeys of the west tower, on the other hand, had no direct communication with the nave attic.

The nave attic probably had a wooden floor nailed to the tie-beams of the roof trusses, for the roof does not seem to have been vaulted. The nave vaulting in figure 319 must be regarded as a figment of Mandelgren's imagination, based on Gärdslösa Church.

The construction of a useful attic above the nave assumes that the scissor-beam roof had been replaced by “strutted” roof trusses, possibly in conjunction with the erection of the east tower.

The walls of the nave, on the other hand, were not heightened, neither in conjunction with the construction of the attic nor later. The nave gable in the east wall of the west tower (fig 323) is the only trace of a pitched roof.

IV. In the middle of the 13th century, the church was extended northwards and southwards by the erection of transepts in the eastern part of the nave (fig 383 D). At this time, the whole of the Baltic region had been converted to Christianity, and there was no longer fear of attacks by heathen pirate fleets (cf I:2, pp 164 ff; I:4, pp 384 ff).

The builder was Håkan Tanna, known earlier by the pseudonym the Gärdslösa Master, well known for his skill in building vaults, one of Sweden's very few medieval craftsmen known by name; or, rather, the name Håkan Tanna stands for a whole workshop, active on Öland and Gotland during the decades around 1250. (Cf notes 29 and 33.)

It is possible that Håkan Tanna also replaced the barrel vault of the chancel by cross vaulting, and that he rebuilt the rood arch. In view of the fact the rood arch supported the west side of the east tower (figs 314, 319), a double arch, with a centre pillar, known in several Öland churches (e.g Alböke, I:1, fig 30; Högby, I:3, figs 120, 121, p 274; Källa, I:4, figs 235 a, 236 c, p 383) would have been a good solution. No traces of such a construction were found during 1959, however. If such an arrangement really existed, it may have belonged to the period of the building of the east tower (period III) or Håkan Tanna's building (period IV).

The beautiful portals of the transepts (figs 310, 321, 322) made the nave portals superfluous, and they were closed. A door with iron fittings (fig 330) was moved to the chancel, a door-ring (fig 353) was perhaps placed on one of the doors of the transepts.

V (Fig 383 E.) The south porch (figs 300, 301, 306, 308 f, 312, 318) and the storehouse or chapel (*korehuus*) on the north side (figs 310, 313) are probably not much younger than the transepts (cf fig 383 E). In any case, they belong to the transition from Romanesque to Gothic. Both these additions may have been intended originally as chapels.

VI. The splendid Gothic window with its stained glass was probably made during the early years of the 14th century (figs 300 f, 312, 318, 319, 321).

If the rebuilding of the chancel vaulting was not done earlier (during period IV) it may have been done at the same time as the Gothic window in the chancel was made. The rood arch may also have been widened during the same period (cf period VII).

VII. The existence of a more than 11 feet high rood (figs 360, 361) shows that the very wide rood arch, drawn by Löfgren (figs 307, 342), is probably the result of alterations made early in the 16th century or 1520 at the latest, when the rood was made. A scrutiny of the (chancel?) vaulting in 1690 may be associated with damage due to a far too drastic widening of the opening between the nave and the chancel.

It is not known with certainty when the rood arch was given its final form. It may have been in conjunction with the erection of the pulpit (fig 365) in 1700.

VIII. We know very little about the alterations made between the end of the Middle Ages and the year 1626 (the church archives begin with this year). In 1585, King John III of Sweden made a donation to, among others, Persnäs Church, the walls and roof of which were in very bad repair. It was probably in conjunction with this that the east tower of Persnäs was given its double-pitch roof (figs 300, 301).

IX. More is known about the history of the church after 1626, thanks to the existing archives. A new bell-tower was built that year. A vestry was built north of the east tower in 1650–52 (fig 383 F), and was furnished at the same time (the furnishings are partly preserved; see below).

During the 17th century, the work performed was mainly maintenance and repairs of windows. In 1690, the church was limewashed, probably the interior. In 1698–99 a flat ceiling was installed over the nave.

X. Repairs dominated the 18th century, too. The east tower was reinforced several times, the outside of the church was plastered and limewashed, the windows were repaired and enlarged, shutters were fitted in the openings of the tower. Necessary repairs to the roof were postponed, however, in favour of the purchase of a new organ in 1756. In 1770, the flat ceiling was replaced by a wooden barrel vault. The chancel vaulting was repaired in conjunction with the purchase of a new reredos (visible in figs 307, 342, 355). The west tower, which for a couple of hundred years had not been used for bells, was converted into a bell-tower in 1785, and was given an entrance direct to the masonry staircase from outside (figs 306 f, 312, 314, 318–321, 383 F). This alteration made repair of the timber bell-tower unnecessary.

XI. During the first half of the 19th century, extensive repairs were made on the windows and other items. A discussion concerning the erection of a completely new church was begun during the 1840's, for the old one was in a state of disrepair and too small for the growing population of the parish. A proposal for a new church was sent to the authorities (fig 337). According to this proposal only the west tower and small parts of the walls of the side buildings were to be

preserved. The west tower was to be given a curved roof, as far as can be judged a copy of that at Högby (cf fig 101). New drawings were made, however (fig 338), according to which more of the medieval church was to be preserved, among other things both the towers. The architect, C G Blom-Carlsson, considered it desirable for the church to retain "its primitive, ancient appearance".

The foundations of the new church were laid in 1856 outside and around the old church, and the following spring the demolition of the parts not to be preserved was begun. In the course of this work the east tower suddenly collapsed. The west wall of the tower had been weakened by the repeated widening of the rood arch.

The parish, which considered that it could not afford to rebuild the east tower, applied for permission to alter the approved drawings. This was granted (fig 339). Instead of the east tower, an arm of a cross was built in the east, to contain both chancel and vestry.

The work progressed according to programme. After almost all the furnishings from the old church had been installed the new church was consecrated in 1861. The present church of Persnäs has, like the old one, a cruciform plan (fig 305). Of the medieval church there remains only the west tower and the gable of the Romanesque nave in the east wall.

The church has been restored several times, in 1889–90, 1932 and 1959–60, the last time by C-H Bergman, architect, Stockholm.

STAINED GLASS

The Gothic window of the chancel (figs 300, 301, 318 f, 321) contained stained glass depicting several figures and the head of Christ. Probably late 13th or early 14th century work.

MURALS

The vault in the north transept was decorated with paintings executed during two different periods, known only from Mandelgren's watercolour (I:1, fig 31, fig 340). A geometrical rosette in the centre of the vault and lance- or stave-shaped markings of the diagonals of the vault, all in yellow, date from the end of the 13th or the 14th century. Figure scenes in grey, verdigris, reddish-brown and yellow, representing the Last Judgement and Jesse's Root (?) and luxurious trailing leaves in verdigris and reddish-brown were probably executed towards the end of the 15th century.

FURNISHINGS

The medieval masonry main altar (figs 314, 315) was replaced by a wooden one in 1782, which in its turn was replaced by the present stone altar in 1960. Fragments of two medieval altar slabs in tooled limestone have been preserved.

A figure of St Martin (I:1, fig 27), now lost, and two surviving sculptures (fig 362 a, b), St Olave or St Eric (the church had relics of this saint) and St Lawrence (?) belonged to a now lost triptych. The triptych was replaced in 1782 by a reredos (seen in figs 342, 355) composed of parts from various

periods arranged by And G Wadsten. The left-hand figure was a sculpture representing Mary Magdalene (fig 363), Lübeck work of good quality dating from about 1520. The reredos was crowned by a figure of the Virgin and Child (figs 344, 362), executed in North Germany between 1420 and 1450. The centre, which is a representation of Gethsemane by Wadsten himself (fig 343), was replaced in 1890 by a painting, *Noli me tangere*, by C O Christiernin. In 1960 the reredos was removed and a modern triptych (fig 359) took its place, after which the medieval sculptures were restored and placed elsewhere in the church.

The stately rood (figs 360, 361) is a fine piece of North German work dating from the early years of the 16th century, related to the rood in Högby Church (I:3, figs 166, 167).

The pulpit, made in 1700 (fig 365), was decorated in 1783 with Rococo ornamentation (fig 366), now removed. The door of the pulpit (figs 307, 342) disappeared probably in 1857. The hour-glass on a wooden stand is probably 18th century work.

A lectern, dating from the end of the 15th century (I:1, fig 34; fig 334), has not been preserved, nor has a book-stool acquired in 1680.

The hymnboards, of black, polished granite, are modern. Older hymnboards are kept in the west tower. Nothing remains of the old pews. The present pews were installed in 1959.

Of a medieval organ, a so-called positive, only a few fragments (fig 346) remain. The organ was useless in 1654, but was not replaced by another instrument until 1758–59, when an organ built by Lars Wahlberg was installed on a loft constructed for it (this loft, enlarged, is now in the present church, fig 358). Only the front of the organ (fig 367), which was rebuilt several times, remains now. The organ itself consisting now of thirteen stops, was built in 1963.

The baptismal font (figs 368, 369), dating from the middle or second half of the 13th century, is the oldest object in the church. It is a so-called Gotland paradise font with twelve fields on the bowl, without a drainage hole. A railing, now lost, was made for the font in 1661. The medieval font was replaced by a new one in 1890 (fig 370), placed in the south transept in 1959.

Of a late medieval chalice only the knob remains (fig 371); the rest of the chalice was remodelled in 1697 by Hans Olofsson Sturk of Kalmar. The chalice has been repaired since then — by L M Kallerström in 1786 and in 1828 by C P Ringberg. On the last occasion the present cup and paten were made. The church has several wafer boxes, including a wooden one dating from the 17th century (fig 348), one of brass dating from the 18th century (fig 349), and one of silver, made in 1838 by C G Högstedt. The silver-gilt bridal crown with hanging leaves and cast ornaments, dates from 1898.

The following lighting units are worthy of special mention:

five brass chandeliers, the two shown in figures 372 and 374, one purchased in 1667, and two made in 1810. Modern copies of two of these were made in 1959 and 1960. Two cast brass candlesticks of medieval type, like the one shown in figure 93, are on the altar. The candlestick shown in figure 372 was donated in 1799. The church has also iron lighting units, two probably medieval candle brackets for two candles each, a chandelier of bronzed wrought iron, made in 1797, and candlesticks acquired in 1833(?), fig 350 A–C.

Nothing remains of the many vestments and other textiles in the possession of the church at the end of the 16th century. A chasuble bought in Kalmar in 1616 had an orphrey from a medieval cope (figs 290, 375, 376 a, b). This orphrey was transferred in 1736 to a red velvet chasuble (fig 375) still in existence. Two chalice veils dating from the 18th century, one of the same kind of velvet as the chasuble in figure 375 and the other of white silk embroidered in multi-coloured silk (fig 377), are still in the church. The church has also modern textiles.

Four (possibly five if the Black Death memorial stone is counted) medieval grave slabs are known. One of them was probably similar to figure 259 or 260. The other three, wholly or partially preserved, were probably made by the same master mason (figs 296, 297, fig 351 a–b and fig 378). Sigmund de Horne, commemorated by a slab shown in figure 351 a–b, was formerly regarded erroneously as the progenitor of the Horn af Kanckas family no. 12. His residence, however, was that now known as Lilla Horn in the parish of Persnäs. The Black Death memorial is a large slab, now the top step before the portal of the south transept. According to tradition, no more of the parishioners than could stand on the stone survived the Black Death in 1350.

Early in the 19th century, some old grave slabs were sold by auction. Many stones, which were in the churchyard as late as 1848 (fig 320), were placed in the floor of the present church; some of them still remain, others have been placed by the north wall of the churchyard.

Three votive ships are known: two mentioned in 1658 have disappeared. The third (fig 379) was presented to the church in 1877.

Seventeenth century furniture, which was first in the vestry of the old church and later in that of the present church, is now in the tower; it was replaced by modern furniture made in 1959. A bridal bench, mentioned in 1829, is now lost.

The two bells, of unknown age, which were in the church at the end of the 16th century, have not been preserved. The great bell (fig 380 a, b) is a work of Jurgen Putesen in Stockholm, 1637, a recasting of a bell bought at Kalmar in 1622. The small bell (figs 381, 382 a, b), dating from late medieval times, was bought from Gårdveda in Småland. The sanctus bell was cast towards the end of the 18th century.

I SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM, ÄR FÖLJANDE
PUBLICERAT OM ÖLAND:

Kyrkor på Öland. Inledning. Översikt av de skriftliga källorna. Öland
band I: 1, volym 108.

ÅKERBO HÄRAD:

Böda och S:t Olof, Öland band I: 2, volym 116.

Högby kyrkor, Öland band I: 3, volym 119.

Källa kyrkor, Öland band I: 4, volym 128.

Persnäs kyrkor, Öland band I: 5, volym 133.

Under utarbetande:

Långlöt, Föra, Löt.

Sveriges Kyrkor

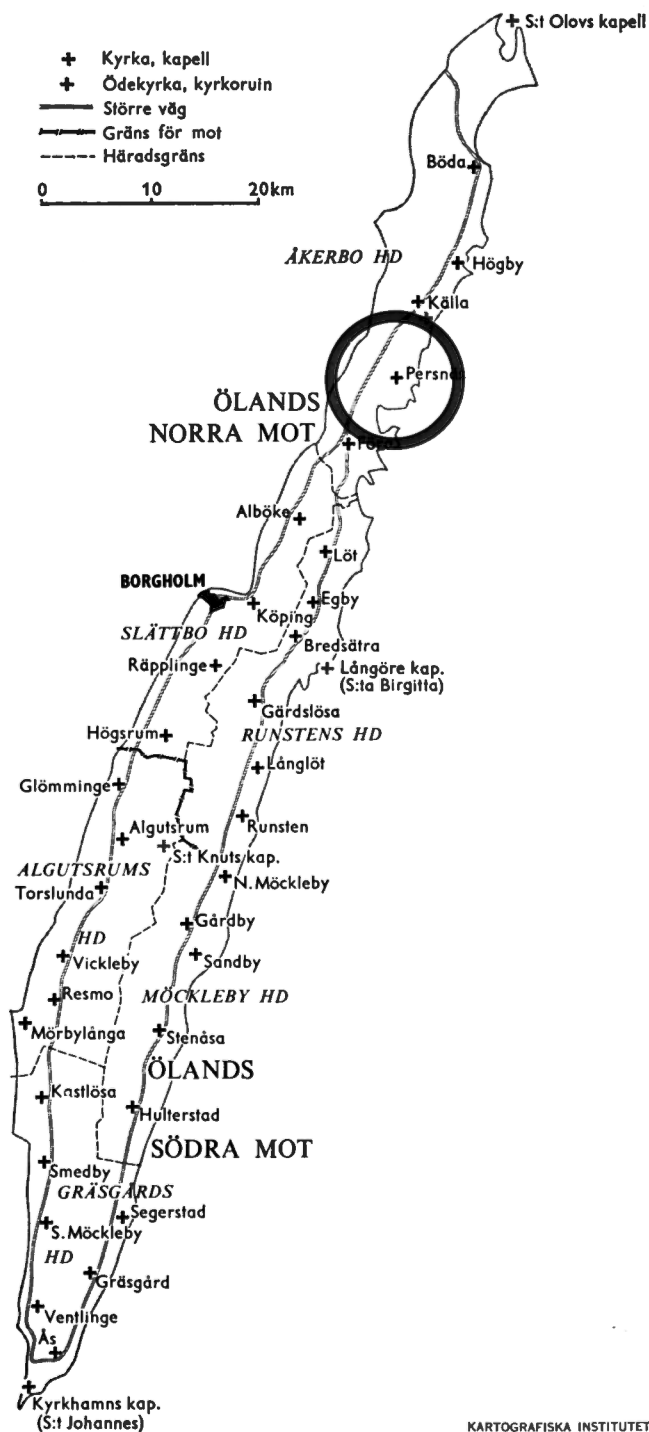
KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 133

ÖLAND

Band I, häfte 5

Åkerbo härad

KARTOGRAFISKA INSTITUTET